

ÖZET

Cumhuriyeti kuran kadrolar, modern bir ticaret ve sanayi yapısına ulaşmanın Osmanlı Devleti'nden devranılan politikalarla mümkün olamayacağı görüşündeydiler. Ekonominin temel yapısına yön vermek amacıyla 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi toplanmış ve ana hatlarıyla ekonomik hedefler belirlenmiştir. Ekonomik yapı oluşturulurken, Yeni Türk Devleti, kıt kaynaklarla zorlu bir döneme girmiş, sanayi birikiminin neredeyse hiç olmadığı koşullarda ülkenin bir iktisat politikasına sahip olması gereğini vurgulayarak, bu yönde 10 yıldan daha kısa bir sürede çok önemli adımlar atmıştır.

Bu dönemde kalkınmanın sanayileşme yoluyla sağlanabileceği görüşü hakim olmuş, sanayileşme kadar, "hızlı" sanayileşmenin yolları üzerinde durulmaya başlanmıştır. Tüm amaç, yarı bağımlı olan ekonominin kendi ayakları üzerinde durmasını sağlamaktır. Cumhuriyet'in başından 1930'lu yıllara kadar uygulanmaya çalışılan "sistem", özel girişimci sınıfının kendisinden beklenileni verememesi ve sanayileşmenin kalkınma için yeterli düzeyde oluşmaması üzerine "devletçiliğe" dayalı bir iktisat politikasının oluşumunu gerektirmiştir. Devletçilik politikasının en önemli özelliği, dışa bağımlı yapıyı yıkmak ve kendi ulusal sanayisini kurmaya yönelik bir yaklaşımı sağlamak olarak ortaya konulabileceği gibi, ayrıca bu politikanın kendi kalkınma modelini oluşturmaya yönelik bir çalışmanın sonucu olarak gelişme gösterdiğini de değerlendirebiliriz.

1933 sonrasında uygulamaya başlanan Sanayileşme Planı, iktisat literatüründe "ithal ikameci" bir sanayileşme modeli olarak da bilinen ancak ülkenin içinde bulunduğu koşullar doğrultusunda ele alınan bir iktisadi kalkınma sürecini başlatmıştır. Planlama sürecinde devlet ekonomik alanda işlevlerini gerçekleştirirken, bir yandan da ekonomiye müdahalelerde bulunmuş, ulusal kaynakların kullanımı ve sanayileşme yönünde önemli adımlar atılmıştır.

Türkiye'nin sanayileşmesinde önemli roller üstlenen Sümerbank ve Etibank bu dönemde kurulmuştur. I.Beş Yıllık Sanayileşme Planı'nın başarı ile uygulanması,

özellikle 1930'lu yılların, Türkiye'nin bir açıdan "sanayileşme devrimi"ni yaşadığı bir dönem olarak değerlendirmesini sağlamaktadır.

1946-47 yıllarına kadar devam eden devletçilik yaklaşımı, daha sonraki yıllarda önemini kaybeder gibi olmuş ve yine bu dönemde yavaş yavaş serbestleşme ve dışa açık iktisat politikalarına doğru kaymalar başlamıştır. 1950 sonrasında belirginleşen ve "liberal politikalar" olarak ön plana çıkan yaklaşım, 1954-55 yıllarına kadar etkin olmuş, fakat daha sonra ekonomide yaşanan darboğazlar ve olumsuz koşullar, tekrar korumacı ve müdahaleci politikaların gündeme gelmesine neden olmuştur. 1958 yılında yaşanan ekonomik kriz ve ardından gelen 1960 askeri hareketinden sonra, ülke kalkınmasında başarısı görülen "planlama sürecinin" yeniden başlatılması ve DPT'nin kuruluşu yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. 1963 sonrasında uygulamaya konulan I.Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan itibaren, söz konusu kalkınma planlarında "ithal ikamesine" dayalı bir sanayileşme öngörülmüş, devletin ve özel sektörün birlikte hareket edebileceği bir "karma ekonomi" anlayışı benimsenmiştir.

1970'lerden sonra izlenen politikalar, ekonomik koşullardaki değişimler ve dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda, ülkenin yeniden bir kriz ortamına girmesine neden olmuş ve yeni önlemler ve ekonomik kararlar alınmasını gerektirmiştir.

Ancak, genel olarak 1930-1980 arasında "devletçi iktisat politikası" veya "karma ekonomik sistem" olarak anılan evrelerin birbirinin devamı ve birbirini tamamlayan iktisat politikaları olarak belirginleştiğini belirtebiliriz. Türkiye'nin ekonomik birikimleri ve sanayileşme sürecinde ortaya çıkan gelişmelerin dayanağını oluşturan bu kalkınma modelinin, 1980 sonrası başlayan ve hatta 2000'li yıllardaki küresel ekonomik süreç dahilinde, ülkemizin rekabet gücünü oluşturan temel firmaların ortaya çıkmasını sağlamış, planlama anlayışı ve yaklaşımına dayanmış bir iktisat politikası olduğunu değerlendirebiliriz.

ABSTRACT

Those who founded the Republic have started the new economic era at the İzmir Economy Congress in 1923 with the understanding and consideration that the Ottoman heritage would not be sufficient in order to establish the structure of “a modern trade, financial capital and industrial proprietorship” and introduce economic developments. Therefore, the establishment of the Republican regime was to be depending on the economy, which was to have a different structure than the Ottoman. However, while this different economy was being established, the new Turkish State had entered into a difficult time due to limited resources, and also forced to undertake the debts of the Ottoman, and emphasized on the necessity of establishment of an economic policy by the state under such conditions that there was almost no industrial structure, and taken very important steps towards this direction within less than 10 years.

At that time, the dominant opinion was that the development may be achieved through industrialization, and people had focused on the ways to “fast” industrialization in addition to industrialization itself. All the goal was to ensure that the semi-dependant economy becomes independent. The “system” that was endeavored to implement from the beginning of the Republic to the 1930s, failure of the local private entrepreneur class to provide what was expected from them and the failure of industrialization to reach to a level that was sufficient for development; it had become necessary to emerge an economy policy that depends on “statism”. The most important characteristic of the statism policy is to eliminate the foreign-dependant structure and ensure an approach that intends to establish its own national industry, which was developed and achieved as a result of a study that intends an own development model.

Having started for implementation after 1933, the Industrialization Plan had started an economic development process, which was known as the “import substitution” in the economy literature but implemented in line with the requirements of the nation. During the planning stage, the state had to intervene

with the economy in order to properly function in the economic field and taken important steps in utilization of national resources and industrialization.

Having undertaken important roles in the industrialization of Turkey, Sümerbank and Etibank were founded in these times. Successful implementation of the 1st Five-Year Industrialization Plan led to consideration that particularly the 1930s were the time of “revolution of industrialization” in Turkey.

The statism approach that continued until 1946-47 had somewhat lost its importance in the following years, and again in this time, a slow tendency was observed towards liberalization and more open economy policies. The approach that became clear after 1950 and formed as “liberal policies” was effective until 1954-55 but then, the bottlenecks and the adverse conditions in the economy had led to re-implementation of the protective and intervening policies. After the depression in 1958 followed by the military intervention in 1960, a new era had started with the re-implementation of “planning process” that was deemed to have success in the national development and the establishment of State Planning Organization. Since the 1st Five-Year Development Plan implemented after 1963, the said development plans introduced an industrialization that depends on “import substitution”, and a “mixed economy” concept had been adopted where the public and private sectors may act together.

In line with the policies implemented, changes in the economic circumstances and the developments in the global economy after the 1970s, our country had experienced a depression environment again, which delayed the taking of new measures and economic decisions.

However, we can generally state that the stages called “statist economy policy” or the “mixed economy system” implemented between 1930 and 1980 are such economy policies that follow and complement each other. Forming the basis of Turkey’s economic savings and developments emerged in the industrialization process, this development model can be considered as an economy policy that led

to establishment of key companies that form the competitive power of our country, and that based on planning concept and approach within the global economic process that started after the 1980s and continued in the 2000s.

GİRİŞ

Türkiye’de “devletçilik” politikaları Cumhuriyet dönemi sanayileşme hareketinin başlangıcı olup, daha sonraki tarihsel süreç içerisinde iktisat politikalarını etkileyen planlı bir kalkınma modeline dönüşmüş ve karma ekonomik sistem olarak değerlendirilen uygulamalar şeklinde ülke hedeflerini belirleyen bir iktisat politikası anlayışı olmuştur. Bu yaklaşımla ileri sürülebilecek savımızın iki hareket noktası olacaktır; bunlardan ilki “devletçilik” ile tanımlanan iktisadi anlayış, diğeri ise uygulamada yaşanan ve iktisadi tarihimizi oluşturan “sürecin analizi” olarak ele alınabilir.

Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında “devletçiliğin” bir sanayileşme hedefi ve kapsamlı bir ulusal model olarak öngörülmüş bir iktisat politikası olarak değerlendirilip, değerlendirilmediğinin yanıtını, gene cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yer eden “devletçilik ilkesi”nde bulmamız mümkündür. Doğal bir referans noktası olarak “devletçilik ilkesi” olarak ifade edilen iktisadi doktrin, cumhuriyetin temellerini oluşturan bir parametre olarak kabul edilebilir. Ayrıca, dönemsel gelişmelere paralel olarak iktisat tarihimizde ön plana çıkan diğeri bir parametre ise “planlama” olarak öngörülebilir. Söz konusu “planlamanın” başlamasıyla beraber uygulamaların bir “süreç” olup, olmadığını da, gerek ekonominin yeniden yapılandırılması evrelerinde, gerekse kalkınma politikalarının günümüze kadar süren etkilerinde incelememiz mümkün gözükmektedir.

Osmanlı Devleti’nden, genç Türkiye Cumhuriyeti’ne kalan miras, öncelikle yerli bir sanayileşmenin sağlanamadığı, dışa bağımlı ve bir o kadar dış borç altında ezilen bir iktisadi yapı ve tarımsal üretimin hakim olduğu bir yapıdan oluşuyordu. Ülkede kayda değer bir sermaye birikimi olmadığından yatırım yapabilecek girişimci sınıf yok denecek kadar azdı. Ticaret, Osmanlı döneminde çoğunlukla azınlıkların elindeydi. Cumhuriyeti kuran kadronun lideri ve ekonomik konulardaki etkinliği açık olan M.K. Atatürk’ün “... askeri ve siyasi bağımsızlık ancak ekonomik bağımsızlıkla taçlandırılırsa korunabilir” anlayışı, Cumhuriyet

Türkiyesi'nin kalkınma çabalarının temelini oluşturmuştur (Afetinan,1972:8). Bu anlayış çerçevesinde bir çok ekonomik reforma girişilmiş ve hızlı sanayileşme yönünde uygulamalara gidilmiştir.

Bu çerçevede, birinci bölümde; Osmanlı'dan devralınan ekonomik yapı, dönem itibariyle milli iktisat düşüncesi, savaş sonrası gelişmeler, İzmir İktisat Kongresi, 1929 Ekonomik Krizi ve 1930'da Merkez Bankası'nın kurulmasıyla beraber, "devletçi iktisat politikası"nın güçlenerek ortaya çıkışı ele alınmıştır.

Özellikle, ülkenin dış düşmanlardan kurtarılmasından sonra, ekonomik durumu görüşmek ve alınabilecek önlemleri saptamak üzere İzmir'de bir iktisat kongresi düzenlemesine karar verilmiştir. Kongre'nin üzerinde birleştiği "misak-ı iktisadi" kararlarının temeli; sanayiye ve ticareti geliştirmeyi amaçlayan, özel girişime öncelik veren bir ekonomik düzeni uygulamaya koyma yönünde olmuştur.

Alınan kararlar uyarınca belirlenen iktisat politikasının serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde uygulanması düşünülmüş, 1923-1929 döneminde ekonomik alt yapının teşkili doğrultusunda ve açık ekonomi koşullarında Türkiye yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Devlet korumacılığı ile "yerli sermayedar" yetiştirmeye girişilmiş fakat dönem itibariyle sanayinin gelişme hızının, tüm diğer sektörlerin gerisinde kaldığı görülmüştür. Ancak, idari, mali ve hukuki altyapı için önemli adımlar atılmış ve 1928 yılına gelindiğinde, Lozan'daki kısıtlamalardan biri olan özellikle gümrük denetimi, Cumhuriyet Hükümeti'nin kontrolüne girebilmiştir.

1930'lu yıllara girilirken Dünya Ekonomik Bunalımı'nın da etkisiyle devletin iktisadi hayata müdahalesi yönünde zorunluluklar doğmuştur. "Ekonomik Buhran" ile beraber dış ticaret açığı artmıştır (Güralp,1989:29). TL sürekli değer kaybetmeye başladığı için gümrük tarifeleri yükseltilmiş, dış ticaret ikili anlaşmalara bağlanmış, piyasa kontrolü için Merkez Bankası kurulmuş ve bu arada hazırlanan I. Beş Yıllık Sanayileşme Planı yürürlüğe konmuştur (Ertüzün,1991:83).

Bu doğrultuda, ikinci bölümde, Türkiye’de planlama süreci ile I. ve II. Sanayi Planları’nın hazırlanması ve sanayileşme yönünde yaşanan gelişmeler ve bu alanda kurulan kurum ve kuruluşlar incelenmiştir.

1934 yılında uygulamaya konulan, I.BYSP, Türkiye’de genel anlamıyla “ithal ikameci” bir sanayileşme döneminin de başlangıcı sayılabilir. Bu plan kapsamındaki sanayileşme alanlarında yapılmakta olan ithalat, o dönemde toplam ithalatın %50’sini oluşturmuştur (Aydemir,1984:145). Birinci planın uygulama sürecinde; 1933 yılında Sümerbank, 1935’te ise Etibank kurulmuş ve kamu girişimciliğinin gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Bu iki kurum, “devletçi sanayileşme”nin uygulayıcısı olarak o dönemde büyük yatırımlar gerçekleştirmişlerdir. I.BYSP’nın başarı sağlaması üzerine II.BYSP’nın hazırlıkları başlatılmıştır.

1938 yılından sonra savaş koşullarında sürdürülmeye çalışılan ekonomik politikada belirli kısıtlamalara gidilmiş ve daha çok savunma harcamalarını karşılama yönünde önlemlere yer verilerek, ekonomik dengelerin bozulmasına yol açan bir süreçle karşı karşıya kalınmıştır. Bu dönemde devletin ekonomideki kontrolü Milli Koruma Kanunu ile önemli ölçüde artmış, kaynakların savunmaya ayrılması üretimi azaltmış ve GSMH’de önemli düşmelere neden olmuştur. (Yenal,2002:66) (Ek Tablo 1).

Dolayısıyla iktisadi süreçte savaş sonrası gelişmelere paralel “devletçi iktisat politikalarında” da değişiklikler ortaya çıkmıştır. Ülke ekonomisinde, kriz, arayış ve çözüm üçgeninde sanayileşme hedefini sürdürmek amacıyla, “devletçilik” uygulamalarına dayanan planlı kalkınma politikaları uygulamaya geçirilmiştir.

Bu bağlamda, üçüncü bölümde, 1939–50 arası ekonomik gelişmeler, 1950 sonrası serbest piyasa uygulamaları, 1958 Ekonomik Bunalımı, planlı ekonomi uygulamaları kapsamında DPT’nin kuruluşu ve beşer yıllık kalkınma planları ve 1980 öncesi yaşanan diğer ekonomik gelişmeler ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Özellikle 1946'dan sonra, "devletçilik politikasında" değişiklikler görülmüş ve daha "liberal" bir iktisat politikası uygulanmaya başlanmıştır. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle, özel girişimciliğe dayalı serbest piyasa ekonomisi kurma ve devletin ekonomideki ağırlığını azaltma çabaları ortaya çıkmıştır. Fakat liberal iktisat politikaları birkaç yıl içinde, iç ve dış faktörlerin olumsuzlukları ve değişikliğe tabi tutulan iktisadi uygulamalar sonucu ekonominin istikrarsızlığa sürüklenmesine neden olan gelişmeleri ortaya çıkartmıştır. Bunun üzerine ekonomide müdahaleler ve kontroller artmış, alınan iktisadi kararlarda bir arayış baş göstermiştir.

1960'a gelindiğinde askeri müdahale olmuş ve ekonomide planlama fikri yeniden gündeme gelmiştir. DPT kurulmuş ve bu dönemde on beş yıllık perspektifleri kapsayan beşer yıllık kalkınma planları hazırlanmıştır. 1961'de başlayan yeni dönem; genel anlamda "ithal ikameci" ve iç piyasaya yönelik bir sanayileşme politikasının benimsendiği bir dönem olmuştur. Aynı zamanda, 1930'larda kurulan küçük ölçekli veya öncelikli sayılan sanayi kuruluşlarının yanı sıra, 1960'larda orta ve büyük ölçekli ve stratejik öneme sahip sanayi kuruluşlarının kurulması da amaçlanmıştır.

1960'lı yıllar boyunca, ön planda yer alan sermaye birikim süreci başlangıçta hızlı bir büyümeye olanak sağlamış, 1963'te başlayan beşer yıllık kalkınma planlarından ilk üçünün uygulaması büyük bir ölçüde bu amaca imkan tanımıştır. Ancak, 1970'li yıllar, iç ve dış krizlerle beraber, başta döviz darboğazı ve enflasyonist baskı olmak üzere ekonomik bunalımların siyasi krizlere dönüştüğünün de görüldüğü bir evre olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin 70'lerin sonlarında içine düştüğü bunalım, sermaye birikim sürecinin yeniden yapılandırılması gereğini tüm boyutları ile gündeme getirmiş ve 1980 ekonomik kararlarına kadar uzanan bir etki yaratmıştır. Ayrıca bu bölümde 1930'lardan başlayarak 1980'lere kadar devam eden ekonomik kalkınma sürecinin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Özellikle planlara dayanan yaklaşım ve planlama anlayışı bir süreç olarak ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN SON YILLARINDA EKONOMİK YAPI

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve ekonomik alanlarda gerileme sürecine girdiği dönem ile Batı Avrupa'nın sanayi devrimlerini tamamladıkları dönem, aynı zaman dilimine denk düşmektedir (Şahin,2000:2-3). Osmanlı İmparatorluğu 18.yüzyılın başından itibaren girdiği savaşlardan yenilgi ile çıkmış, devletin sosyal alanlarda işlev gören kurumlarının eski etkinliklerini kaybettikleri gözlemlenmiştir.

18. ve 19.yüzyıllarda Batı Avrupa'nın sanayi devrimlerini gerçekleştirerek birçok alanda makineli üretime geçmesi, Osmanlı Devletinin bütün bunların dışında kalması ve aynı dönemde Osmanlı'nın geleneksel yapısındaki bozulmalar sonucu etkisini kaybetmeye başlaması, ülkenin çöküş sürecini hızlandırmıştır.

Batının rekabeti karşısında pazar haline dönüşen ve yerli üretimi kısa zamanda çöküntüye uğrayan Osmanlı Devleti, daha önce kendi ürettiği ürünleri ithal eder bir hale gelmiştir (Şahin,2000:3-9). Dış ticaretinin yapısı değişmiş, tüketim mallarını ithal eden, tarımsal ve madensel hammaddeler ihraç eden bir ekonomik yapı oluşmuştur. İthalat ihracattan çok daha hızlı artmış ve ülkenin dış ticaret bilançosunda büyük açıklar verildiği görülmüştür (Berkes,1975:34).

1.1. 1838 İngiliz-Osmanlı Baltalimanı Ticaret Anlaşması

Osmanlı Devleti'nin serbest ticarete geçiş serüveni 1838 yılında İngiltere ile "Baltalimanı Ticaret Anlaşması" adı verilen bir anlaşmayı imzalamasıyla başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı serbest ticaret politikasının ilk sonucu Avrupa mallarının Osmanlı pazarını doldurması, Osmanlı Devleti'nin pazar haline gelmesi olmuştur (Tezel,2002:62-64). Ticaretin geliştirilmesi amacıyla imzalanan anlaşma; Batı ekonomisinden geride olan bir ekonomiyi; daha üstün bir ekonomi

karşısında savunmasız kılmıştır (Berkes,1975:32). Bu olumsuz politika sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni sanayi atılımları olmadığı, var olanların da gelişemediği görülmüştür.

Bu anlaşma sonucunda yerli üreticiler iç gümrükleri vermeye devam etmişler, bununla birlikte yabancılar %8 oranında daha az vergi ödemiş ve yerli üreticiler karşısında büyük avantajlar elde etmişlerdir (Pamuk, 1984:20). Tüm bunların ardından Batı'nın rekabetine dayanamayan Osmanlı sanayisinin çökmeye başladığı gözlemlenmiştir. Bir tür gümrük birliği özelliği taşıyan Baltalimanı Ticaret Anlaşması, Osmanlı-İngiliz ticaretinin gelişmesine yönelik olarak imzalanmış, bu anlaşmayı Fransa ve diğer Avrupa ülkeleriyle yapılan anlaşmalar takip etmiş, Osmanlı İmparatorluğu Batılı ülkeler için pazar haline dönüşmüş, ardından kapitülasyonlar verme süreci başlamıştır (Tezel, 2002:64-72). 1838 Anlaşması'ndan bir yıl sonra Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir (Kazgan,1999:34). Tanzimat Fermanı ve 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile yapılmaya çalışılan reform girişimlerinin; ordu, maliye, hukuk gibi alanlarda yenilikler sağladığı izlenmiştir.

Yerli üreticiler gümrük vergilerini ödemeyi sürdürürken, yabancı tüccarlar bu uygulamaların dışında bırakılmıştır (Pamuk, 2002:243-249). Böylece azınlıklar ve yabancı tüccarlar önemli ölçüde ayrıcalık sağlamışlardır. Azınlıklara verilen hakların ardından, başta İngiliz ve Fransızlar olmak üzere Osmanlı'nın iç işlerine karışılması yönünde öncelikli etkisi olmuş, yabancı tüccarların hukuksal olarak da garanti altına alınması sağlanmıştır (Kazgan, 1999:34). Avrupa Devletleri reform girişimlerine verdikleri siyasi ve mali destekler karşılığında Osmanlı ekonomisinden, dışa açılması konusunda çeşitli isteklerde bulunarak, Osmanlı Devleti'nden çok fazla ödün vermesini istedikleri görülmektedir. Ancak, İngiltere'ye sunulan, iktisadi ödünlere karşılık; Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunması, Baltalimanı Ticaret Anlaşması'ndan beklenen bir diğer olgudur (Pamuk, 2002:252).

1.2. 1875-1881 Arası Gelişmeler

1838'de İngilizlere karşı ayrıcalıklar tanınmasından sonra, bağımsız olarak hareket etme şansını yitiren Osmanlı Devleti, yarı sömürge olarak sanayi alanında bir gelişme sağlayamamış, koruyucu gümrük politikalarını uygulayamamıştır (Tezel,2002:72-76). 1854'de Kırım Savaşı'na giren Osmanlı, yenilginin ardından dış borçlanma sürecine girmiş ve 1854-75 arasındaki dönemde 16 kez borçlanma yapmıştır (Kazgan,1999:40). Savaşın gerektirdiği yeni harcamalar, Devletin gelir gider dengesinde büyük açıklar yaratmış ve bunları karşılamak için de dış borçlanmaya gidilmiştir. Tüm bunların ardından biriken borçların, faizleri ile birlikte ödenemez bir hale geldiği görülmüştür.

1876 yılında Osmanlı Devleti'nin dış borç ödemelerini durdurduğunu ilan etmesinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu ile alacaklı devletlerin arasında görüşmeler başlamış; Osmanlı-Rus Savaşı ile kesintiye uğrayan görüşmeler, 1881 yılında Muharrem Kararnamesi'nin ilanı ile sonuçlanmıştır (Pamuk,2002:282). Bu kararname ile dış borçların miktarı indirilmiş ve ödeme koşullarının yeniden düzenlenmesi öngörülmüştür.

1.3.Düyun-u Umumiye İdaresi

Osmanlı Devleti, ilk borçlanmayı Kırım Savaşı (1853-1856) için yapmıştır. Savaşın gerektirdiği olağanüstü harcamalar, imparatorluğun mali kaynaklarını tüketmiş, ardından da birbirini izleyen ağır koşullu borçlanmalarla hiçbir zaman üretim ve kalkınma amaçları gözetilmemiştir. Alınan paraların büyük miktarı israf edilmiştir. Sonunda hükümet, 1875 yılında dış borçlarının yıllık masraflarını karşılayamaz duruma gelmiştir. Bu durum karşısında 1881 yılında hükümet ile yabancı ve yerli alacaklıların temsilcileri arasında, Osmanlı borç tahvilleri üzerinde ödemenin tekrar başlatılmasını öngören bir anlaşmaya varılmıştır. Muharrem kararnamesi adı ile bilinen anlaşma, Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin bir bölümünü Batılı alacaklılarının denetimi altına vermiştir (Dalgıç,1979:31). 1881'de konsolide edilen dış borçları yönetmek için de Düyun-u Umumiye İdaresi

adı ile uluslararası bir kurum kurulmuştur. “Bu kuruluşun idare meclisi (konsey) İngiliz, Fransız, Hollanda, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı tahvilleri hamillerini temsil eden altı delegeyle, çoğunluğu Osmanlı Bankası elinde bulunan öncelikli tahvil sahiplerini temsil eden yedinci delegeден oluşmuştur” (Blaisdell,1970:94).

Serbest dış ticaret anlaşmalarından sonra Düyun-u Umumiye İdaresi, Osmanlının mali ve ekonomik tutsaklığının diğer bir zincirini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla İngiliz, Fransız, Rus, İtalyan ve öteki bazı alacaklılara ödemeler durdurulmuştur. Bu dönemde Düyun-u Umumiye İdaresi, İngiliz ve Fransız üyeler katılmadan çalışmıştır. 1920 yılında ödeme yasağı kaldırılmış olmakla beraber, Anadolu'da Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kurulmasıyla Düyun-u Umumiye İdaresine bırakılan gelirlere el konulmuştur (Dalgıç,1979:205). Böylece ödemeler tümüyle durdurulmuş olup, 1923'te imzalanan Lozan Anlaşması'yla borçların ödeme şekli yeniden düzenlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan kalan Düyun-u Umumiye borçlarını ve I.Dünya Savaşı tazminatını 1954 yılına kadar ödemeyi sürdürmüştür (Pamuk,2002:89-92).

2. İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ, YENİLEŞME VE MİLLİ İKTİSAT UYGULAMALARI (1908-1918)

Bu dönem genel yapısı itibariyle, devlet gelirlerinin yetersizliğinden dolayı, yapılmak istenilen reformların sınırlı kalmış olması ve savaş koşullarının geçerli olduğu bir evreyi kapsıyor oluşu olarak ele alınabilir. Mali yetersizlik; gümrük vergilerinin toplanamamasından, yabancı tüccarlardan vergi alınamamasından ve gelirlerin çoğunun Düyun-u Umumiye idaresine bırakılması zorunluluğundan kaynaklanmıştır (Pamuk,2002:87).

1908 yılına gelindiğinde ise, II.Meşrutiyet ilan edilmiş, padişahın tahttan indirilmesinden sonra, İttihat ve Terakki Partisi iktidara gelmiştir (Kazgan,1999:51). İttihat ve Terakki milliyetçilik ilkesini savunmuş, ekonomide

“Milli Ekonomi” düşünce ve eylemini de başlatmıştır (Toprak,1982:352-356). 20. yüzyılın, Osmanlı aydınlarının özgürlük mücadelesine giriştiği bir dönemin başlangıcı olduğu gözlenmiştir. II.Meşrutiyet ile birlikte İttihat ve Terakki öncülüğünde “mali” devlet yerine “iktisadi” devlet görüşü hakim olmuştur (Toprak,1982:357). Belirlenmeye çalışılan milli iktisat politikası; üretimin artırılması, sanayileşme adımlarının atılması, tüketimin belli bir düzeyde tutulmasına yönelik bir dizi tedbirin alınmasını öngörüyordu.

II.Meşrutiyet’ten sonra gündeme gelen ulusçuluk, I.Dünya Savaşı’nın da etkileriyle, İttihat ve Terakki içersinde; Müslüman-Türk “orta sınıf” oluşturma girişimlerine sebep olmuş, savaşın yitirilişinin ardından Anadolu’da milli mücadeleyi yürütecek kadroların oluşumunu sağlamıştır (Toprak,1982:259). İttihat Terakki’nin siyasette “milliyetçilik” ve ekonomide “milli iktisat” düşüncesini sahiplendiğini tespit edebildiğimiz gibi, ayrıca karşılaşılan tüm sorunların çözümünü meşrutiyetçi bir rejimin kurulmasına bağlamışlardır (Acar,2000:80-81).

2.1. Milli İktisat Düşüncesi

Osmanlı Devleti’nde 1908 Devrimi ertesini iktisadi düşünce alanında önemli dönüşümler izlenmiştir (Toprak,1982:297-298). Özellikle Müslüman-Türk burjuva oluşumunu sağlamada Meşrutiyet ekonomisi önemli katkılar sağlamıştır. II. Meşrutiyet’in ilk yıllarının liberal politikaları, yerini yavaş yavaş korumacı politikalara bırakmıştır. Liberal görüşlere göre Batı’daki iktisadi zenginliğin nedeni sermaye tasarrufu olup, “Müslümanlar da tasarruflarını arttırarak zengin olabilirdi” (Acar,2000:97). Ancak yaşanan olumsuz gelişmeler buna engel teşkil ediyordu. Savaşların birbirini izlediği bu yıllarda Müslüman tüccar birikim yapmak bir yana, geçimini bile sağlayamayacak durumdaydı. Bu nedenle, Müslüman tüccar sınıfın yeterli sermayeyi sağlayamadığından güçlenemediği gözlemlenmiştir.

İktisadi milliyetçilik konusunda İttihat ve Terakki en çok Alman örneğinden etkilenmiştir. Tarım ve sanayi alanlarında “ulusal ekonomi” anlayışını hedefleyen Alman modeli, ilerlemenin ve yükselmenin kaynağını “milliyetçilik” ilkesine bağlamıştır (Kazgan,1999:53-55).

Dönemin aydınlarından Ziya Gökalp'e göre “Birinci Dünya Savaşı dolayısı ile Osmanlı Devleti dışa kapanarak kendi imkanları ile hem tarım, hem de sanayi ülkesi olabilecekti” (Toprak,1982:337). Bunun gerçekleşmesi için savaş döneminde Müslüman-Türk Burjuva sınıfını oluşturmak amacıyla, ekonomide yeni uygulamalara gidilmiştir. Yabancı tüccarların elinde bulunan ticaretin, Müslüman-Türk tüccarların eline geçmesi için çeşitli yollara başvurulmuş, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı durumdan yararlanma yolu seçilmiştir.

1914 yılına gelindiğinde I.Dünya Savaşı'nın başlaması, Milli İktisat uygulamalarının önemli adımlarının atılmasına yönelik uygun koşulları hazırlamıştır. Savaşın çıkması ile birlikte kapitülasyonların tek taraflı kaldırıldığı tüm dünyaya ilan edilmiştir ve yabancı tüccarların ayrıcalıkları böylece son bulmuştur (Karakoyunlu,1997:57).

1908 yılında başlayan değişim süreciyle, sanayiye yönelik en önemli atılım 1913 yılında çıkarılan ve 1927 yılında tekrar uygulamaya konulan Teşvik-i Sanayi Kanunu'dur (Çavdar,2003:96-97). Bu yasayla birlikte sanayiye yönelik kapsamlı bir teşvik politikası benimsenmiş, fabrika kurma ve işletmeyi kolaylaştırıcı uygulamalara ağırlık verilmiştir. Bu uygulamalar ile yerli mallara öncelik verilmesi ve imalat sanayinin geliştirilmesi yoluyla sanayileşmenin hız kazanması hedeflenmiştir.

Bu dönemlerdeki sanayileşme çabalarının artmasına yönelik olarak temel politikalarda da önemli değişikliklerin yapılması öngörülmüştür. Ülke içinde Müslüman-Türk unsurunun ekonomik açıdan güçlenmesi amacıyla her türlü çaba sarf edilmiştir. Ekonomiyi güçlendirmenin bir burjuva sınıfı yaratmaktan geçtiği vurgulanmış ve buna yönelik politikalar uygulanmıştır.

2.2. Savaş Yılları

Milli İktisat uygulamasının en önemli adımı, Eylül 1914'te yani savaşın ilk günlerinde, kapitülasyonların kaldırılması kararı olmuştur. Bu duruma en büyük tepkiyi Osmanlı'nın müttefiki Almanya vermiştir (Toprak,1982:379). Bu gelişmelerden sonra yabancı tüccarların tüm ayrıcalıklarına son verilmiş; Osmanlı Bankası'na ait olan para çıkartma yetkisi, bu bankadan alınmıştır. Gümrük vergilerinde değişikliğe gidilerek, yerli sanayiye, tarımı ve üreticiyi koruyucu önlemler alınmıştır. Diğer yandan da sanayiye teşvik etmek için Türk sanayicisine gümrük ve vergi muafiyeti, bedava fabrika arsası vermek gibi büyük olanaklar tanındığı gözlemlenmiştir. Bunları sağlamak amacıyla yeni milli bankalar kurulmuştur. "İthalat ve İhracat'ın Türk-Müslüman üreticinin eline geçmesi, yabancıların tasfiye edilebilmesi için buna göre düzenlenmiştir" (Toprak,1982:391).

Osmanlı'nın son döneminde sanayileşmeye yönelik, milli burjuvazi hareketinin oluşturulmaya başlanmış olması bile Osmanlı Devleti'ni ekonomik ve siyasi olarak çöküşünü engellememiştir. Böylesi bir ekonomik yapı içindeki Osmanlı Devleti, 1912'de Balkan Savaşı'na, 1914 yılından sonra da Birinci Dünya Savaşına girmiş ve kaynaklarını tamamen tüketmiştir.

Bu dönemde gelir dağılımı büyük ölçüde bozulmuş, enflasyon hızı 1915'ten sonra yıllık %300'e dayanmıştır (Yenal,2003:67). Ancak gene de 1913 itibariyle Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkartıldığını, "milli tüccar ve milli sanayici" anlamında "milli burjuva" düşüncesinin içinde yer aldığı "milli iktisat" yaklaşımının savaş koşullarında liberal tezlerden daha fazla ön plana çıktığını vurgulayabiliriz (Salepçioğlu,2003;36).

2.3 Osmanlı'dan Kalan İktisadi Miras

Osmanlı ekonomik mirasının temel özelliğini "yarı sömürgeleşmiş bir toplum yapısı" olarak değerlendirmek gerekir (Kepenek ve Yentürk, 2001:12). Osmanlı

sanayisinin büyük ve önemli bir bölümü Rumeli’de konumlanmıştır. Selanik hem sanayi hem de ticaret olanakları açısından İmparatorluğun en önde gelen kentlerinden biridir (Öztürk,1995:40).

Osmanlı ekonomisi, dünya ekonomisi içinde hammadde ihracatı yapan ve sanayi ürünleri ithal eden bir ekonomik yapı göstermektedir. Sanayi devriminin gerçekleştirildiği dönemlerde, sürükleyici sektör olan tekstil ürünleri açısından Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılda kendine yetebilen konumda iken, 20. yüzyılda ise iç tüketimin %80-%90’ını ithal edilen iplik ve kumaşlardan sağlamıştır (Kepenek ve Yentürk,2001:13-17).

1913 ve 1915 yıllarında yapılan sanayi sayımları, bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan Batı Anadolu ve Marmara bölgelerinde, yani ülkenin en gelişmiş bölgelerinde, 1908’den önce kurulmuş sanayi tesisleri, çağdaş anlamıyla bir Osmanlı sanayisinin var olmadığını net olarak ortaya koymaktadır (Kepenek ve Yentürk,2001:7). Sanayi alanındaki gerilemeler ve yeni sanayi atılımlarının olmaması Osmanlı ekonomik yapısının çöküşünü hızlandırırken, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasından itibaren sanayi sektörünün kalkınmada temel hedef alındığı görülmüştür.

3. CUMHURİYET’İN KURULUŞ AŞAMASINDA EKONOMİK, SOSYAL VE SİYASAL DURUM

3.1. Ekonomik Örgütlenme

11 Ekim 1922’de imzalanan Mudanya Mütarekesi’nden sonra Osmanlı Devleti tarihe karışmış ve Türkiye’yi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin temsil ettiği yeni bir dönem başlamıştır. Barış anlaşması TBMM hükümeti ile yapılarak görüşmeler sonunda, imza edilecekti. Bu nedenle TBMM hükümeti seçtiği temsilcilerini Lozan Konferansı görüşmelerine göndermiştir. Fakat Lozan görüşmelerinde itilaf devletlerinin talep ettikleri istekleri TBMM’nin kabul etmesi mümkün değildi. Bundan dolayı konferans görüşmeleri yarıda kesilmiştir

(Karakoyunlu,1996:64). İtilaf devletleri, Osmanlı Devleti üzerinde sahip oldukları tüm ekonomik çıkarlarını Türkiye üzerinde de uygulamayı sürdürmek düşüncesindeydiler. Bunlar özellikle kapitülasyonlar, savaş tazminatı, daha önceden tanınmış imtiyazların devamı gibi büyük oranda ekonomiyi kapsayan unsurlardı. Ulusal kurtuluş savaşının başladığı yıllardan itibaren yeni devletin kurucu kadroları askeri zaferlerden sonra, öncelikle siyasi ve iktisadi bağımsızlığı öngörmüşler ve bu olgu Lozan Konferansı'nda en temel tartışma konularından birini oluşturmuştur (A.İnan, 1972:8).

Bu gelişmelerin ardından, Türkiye, savaşın yeniden başlaması olasılığına karşı gerekli önlemleri alma yoluna gitmiştir. “Lozan Barış Konferansı'nın kesilmesine neden olan gündem maddeleri arasında en önemlisi konferansta ele alınan iktisadi ilişkiler olmuştur. Bu durum Mustafa Kemal'i, iktisadi konularda batılıları ikna edebilecek bir sistemin işletilmesine yönlendiriyordu” (Karakoyunlu,1996:67). Bu sistemin düşünülmesinin temel nedeni Batı'da uygulanan iktisadi politikaların, Türkiye'de de uygulanabileceğini göstermekti.

Lozan Konferansı'na ara verildiği sırada (17 Şubat-4 Mart 1923) tarihleri arasında İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Bu kongre Atatürk'ün isteği üzerine düzenlenmiştir. Bu, Atatürk tarafından özenle ve dikkatle planlanmış bir siyaset stratejisi olmuştur. “Diğer bir deyimle Mustafa Kemal, iç politikanın dayanabileceği düzeyde bir dış politika modeli deniyordu” (Karakoyunlu,1996:84). Bu politika modelindeki en önemli unsur, ekonomi politikasının, bütün ulusun katılımıyla oluşacak bir kongrede şekillenmesi olmuştur.

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğraması gerçekte batılı devletlerin Türkiye'nin uygulayacağı ekonomi politikası konusunda yeteri kadar bilgi ve detay sahibi olmamalarından kaynaklanmıştır (Öztürk,1995:72). Batılı uluslar, Osmanlı dönemindeki sahip oldukları imtiyazları sürdürmek ve bunun için çözüm bulmak istemindediler. Fakat Cumhuriyet Türkiye'si bu konuda ödün vermeme yanlısı olmuştur.

4. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

Barış görüşmeleri devam ederken, İktisat Bakanlığı da İzmir’de bir iktisat kongresinin toplanması için hazırlıklara başlamıştır. Bu hazırlıklar 5 Ocak 1923 tarihli Vakit Gazetesi’nde şöyle duyurulmuştur: “Memleketimizin iktisaden inkişaf ve tealisi için takip edilecek hatt-ı hareket hakkında İktisat Vekaleti tarafından ciddi ve esaslı bir program tanzimi kararlaştırılmıştır. Vekalet programını tanziminden evvel memleketin bütün iktisat unsurlarını bir araya toplayarak Türkiye İktisat Kongresi namı altında büyük bir kongre akdedilmesini uygun görmüştür. Kongreye Türkiye çiftçi, tüccar, erbab-ı sanayi ve amelesiyile birlikte şirket, banka ve diğer iktisadi kuruluşlar davetlidir. Kongre 1923 Şubatı içinde, Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin nutku ile açılacaktır” (Karakoyunlu,1996:42-49).

19. yüzyılda Osmanlı topraklarında, sürekli olarak iktisadi olanaklarını kaybeden halk, ilk kez sorunlarını ortak bir biçimde dile getirmek ve gelecekte uygulanacak iktisadi politikalar üzerinde etkili olma şansını düzenlenen bu kongre ile elde ediyordu. Kongrenin toplanması konusu gündeme geldiğinde çeşitli meslek kuruluşları ve şahıslar tarafından mevcut ekonomik yapı incelenerek, gelecek için çözüm üreten raporlar hazırlanmaya başlanmıştır (Serçe,2004:8). Bu kongre, milli mücadele döneminde Ankara’yla yeterli bağlantıyı sağlayamamış olan, İstanbul ve İzmir Türk-Müslüman sermaye sahiplerinin siyasi iktidarla kaynaşmalarında önemli bir adım teşkil etmiştir (Boratav,2004:45).

17 Şubat 1923 Cumartesi günü açılan İzmir İktisat Kongresi’ne çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarından oluşan temsilciler katılmıştır. Kongrede yapılan konuşma ve tartışmalar, iktisadi konular hakkındaki fikir ve tutumların büyük bir değişim süreci içine girdiğinin kanıtı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa konuşmasında, siyasal bağımsızlığın ancak iktisadi bağımsızlıkla sağlanabileceğini belirtmiştir (Çavdar,2003:153).

İkinci konuşmayı yapan İktisat Bakanı Mahmut Esat da aynı noktaya değinmiştir: “Ben hakimiyet-i milliyeyi, milli hakimiyet-i, iktisadiye olarak anlarım. Böyle olmazsa hakimiyet-i milliyeye “serap” olur.”(Çavdar,2003:154). İktisat Bakanı konuşmasında Yeni Türkiye’nin izleyeceği politikayı açıklarken, ilk kez “karma ekonomiden” söz etmiş ve bunun var olan iktisadi sistemlerden farklı, kendine has bir yapıya sahip olacağını vurgulamıştır (Çavdar,2003:154).

Daha sonraki yıllarda uygulanacak planlı dönem için “devletçi iktisat politikalarına” bu tanımlamanın yapılmış olmasına da dikkat çekmek yerinde olacaktır. “Yeni Türkiye karma bir iktisat sistemini takip etmelidir” görüşünü ortaya atan dönemin yönetiminin, Kongrede temsil edilen grupların aldığı kararların doğrultusunda hareket ettiği de vurgulanabilir (Salepçioğlu,1999; 247-253).Ayrıca, Cumhuriyet’in kurucu kadrosu “korumacı ekonomi politikası uygulamalarını” yürürlüğe koymuşlardır (Coşar,1995;26). Dolayısıyla, önemli bir milat olarak kabul edilebilecek Kongrede, “Misak-ı İktisadi” kararları olarak belirlenen bazı hususların içinde şu olguları öncelikle tespit etmemiz mümkün olmaktadır:

- Lüks ithalattan kaçınılmalı, yerli üretim teşvik edilmelidir.
- Girişim ve yatırım yapma özgürlüğü temeldir. Fakat tekelciliğe izin verilmemelidir.
- Ekonomik kalkınmamıza katkısı olmak ve kanunlarımız çerçevesinde olması şartıyla yabancı sermayeye izin verilecektir .(Şahin,2002:34).

Bu kararlardan birincisi korumacı ve ithal ikameci bir sanayileşme politikası isteğinin ifadesidir. Bu istek 1920’li yılların ikinci yarısından sonra uygulanmaya başlanmıştır. 1929’dan sonra etkin bir gümrük koruma politikası izlenmiştir. İkinci karar, tüccar, sanayici ve çiftçi gruplarının yabancı sermaye tarafından oluşturulan tekellerin kaldırılması ve bundan sonra tekelleşme olmaması yönündeki isteklerini yansıtmaktadır. Üçüncü karar, yeni Devletin Batı ile ilişkilerini koparmak istemediğinin bir göstergesidir (Şahin,2002:36).

Kongrede temsil edilen gruplar, kendi temsil ettiği iktisadi kesimin taleplerini kongreye sunarak bu konularda karar aldirmaya uğraşmışlardır. Bu gruplar içersinde kongrede en etken olan grup, tüccar grubu olmuştur. Tüccar grubu, kongrede İstanbul tüccarları tarafından temsil edilmiştir. (Kepenek,2001:33). Tüccar grubunun önerileri: Hükümetin de ortak olacağı bir ana ticaret bankasının kurulması, ticaret odalarının, gümrük, borsa ve kambiyo işlerinin düzene sokulması, gelir vergisinin yeniden düzenlenmesi, ulaştırma, haberleşme alanlarında ticari işlemlere kolaylıklar sağlanması ve yabancı sermayenin hangi şartlarda kabul edileceğinin belirlenmesi ve yabancı sermayeye ayrıcalık tanınması, şeklinde olmuştur.

İzmir İktisat Kongresi'nin çalışmaları sonunda kabul edilen "İktisadi esaslar" ana hatlarıyla dileklerden ibaret olmasına karşın, bu dönemin başlangıcında hakim olan iktisadi görüşleri temsil etmesi bakımından oldukça önem taşımaktadır. Genel olarak kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin "milli" unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı benimseyen kararların ön plana çıktığı söylenebilir (Boratav,2004:46). Kongre'de kabul gören ilkelerin 1930'lu yıllara kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikalarına yön verdiği gözlemlenmiştir.

5. UYGULANAN ÖNCELİKLİ POLİTİKALAR

5.1. Ulusal Banka Sorunu

Ulusal banka sorunu Osmanlı Devleti'nin temel sorunlarından biri olmuştur. Ulusal anlamda ilk büyük banka "İş Bankası", 9 Eylül 1924 yılında kurulmuştur. Kuruluşunu izleyen yıllarda İş Bankası, yerli ve yabancı sermaye ile siyasal iktidar arasındaki bütünleşme süreci üzerinde son derece etkili olmuştur. İş Bankası'nın, dönemi içerisinde uyguladığı önemli işlevlerden birisi de, Cumhuriyet'in ilk kuruluş yıllarında, ekonomide birçok tesisi kurmak olmuştur. İş

Bankası'nı, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kuruluşu izlemiştir. Bu banka daha sonra,1933'te Sümerbank'a katılmıştır (Çavdar,2003:174).

İş Bankası'nın faaliyete girmesinden sonra ulusal bankalarının sektördeki payı artmıştır. 1924 yılında toplam mevduatta yabancı bankaların payı %78 dolayındayken bu pay 1924–1929 döneminde %57'ye gerilemiştir. 1924'te özel bankaların mevduat içindeki payı %12, devlet bankalarının ise %10 civarında olmuştur (Çavdar,2003:175).

5.2. Tarımsal Politikalar

Savaş döneminde, Batı Anadolu'nun işgali sonucu topraklardan göç eden, varlıkları ellerinden alınan, üretim araçları yok olan edilen köylülerin üretim yapamaz hale gelmesi tarım kesimini olumsuz etkilemiştir.

Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sonrası toprak sahipliği konusunda yeni bir dönemi ortaya çıkarmıştır. Toprak mülkiyeti 1924 Anayasası'nca güvence altına alınmış, Medeni Kanun'un kabulüyle bu mülkiyetin hakkı daha da belirginleşmiştir (Çavdar,2003:181).

Tarımı geliştirmek için, İzmir İktisat Kongresi'nde çiftçilerin istekleri arasında yer alan Aşar Vergisi'nin kaldırılması başta gelmiştir. Tarım konusunda alınan en önemli tedbir 17 Şubat 1925'te Aşar Vergisi'nin kaldırılması olmuştur. Hükümet, 1925 yılında, o ana kadar bütçe gelirleri arasında en büyük vergi kaynağını oluşturan aşar vergisini kaldırarak önemli bir adım atmıştır. Hem büyük toprak sahipleri, hem de köylü kesimi ağır bir vergi yükünden kurtulmuşlardır (Tezel,2002:373). Aşarın kaldırılması, büyük çiftçilerin İktisat Kongresi'nde dile getirdikleri en önemli istekleri olmuştur.

Bütünüyle tarım ekonomisine dayanan Türkiye ekonomisinde, vergilerin önemli bir kısmı aşardan temin edilmekteydi. Aşar vergisinin kaldırılması, 1925 yılıyla birlikte, tarım politikalarında tarımın vergilendirilmesinde azalma olarak

görülebilmektedir. Ancak diğer yandan, Aşar vergisinin kaldırıldığı 1925 yılında, önemli kamulaştırmalar nedeniyle kamu harcamaları yüksek düzeyde seyretmiştir. Bu nedenle de bu yıl bütçe açık vermiştir. Tüm bir dönem olarak bütçe dengesi ise, 1923 yılı ve de aşar vergisinin kaldırıldığı ve önemli kamulaştırmalarının yapıldığı 1925 yılı haricinde sağlanmış ve hatta bütçe fazlası ortaya çıkmıştır (Balkanlı,2002:126). Bu dönem geniş köylü kitleleri için, hem üretim artışlarından, hem de görece fiyat ilerlemelerinden kaynaklanan bir “altın çağ” olarak değerlendirilebilir (Boratav,2004:56).

5.3. Sanayileşme Politikaları

Osmanlı Devlet Ekonomisi'nin, sürekli tarımsal üretim ve küçük sanayi üzerine kurulu olması, Avrupa'daki bilim ve teknik alanındaki gelişmeleri takip edememesi, eğitime ve bilgi birikimine yeterli önem verilmemesi, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk yıllarda ekonominin daha çok, savaşlardan elde edilen ganimete dayalı olması, ticarete gereken önemin verilmemesi, 1838'de imzalanan Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile, başta İngiltere olmak üzere yabancılara iç pazarımızda serbest ticaret yapma hakkı verilmesi, Türklerin ticaretten koparak daha çok devlet memurluğunu tercih etmesi, bu alanın azınlıklar ve yabancıların eline geçmesi, 1854'te başlayan dış borçlanmanın artarak devam etmesi ve 1881'de Düyun-u Umumiye'nin kurulması üzerine devlete ait birçok gelirin, yabancı sermayeye ve işletmelerin eline geçmesi, Osmanlı Devleti'nin sanayileşmemesinin en büyük nedenleridir.

5.3.1. Sanayileşmenin Teşviki

Ankara'da kurulmakta olan yeni Devlet'in, Türkiye'nin sanayileşmesini hızlandırmak için özel birikime doğrudan destek vermeye yönelik yoğun bir politika izleyeceği daha Kurtuluş Savaşı yıllarından itibaren oluşmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, 1922 yılında yaptığı bir Meclis konuşmasında, ülkenin iktisadi kalkınmasında ve sanayileşmesinde kullanılacak “sermayenin sahiplerine... her türlü suhuletin ibraz edileceğinin şüphesiz olduğu”nu;

“memlekette öteden beri mevcut... sanayinin himaye ve ihyası ve... yeniden teessüs edilebilecek diğer sanayiin her suretle himayesi”nin önemle dikkate alınacağını vurgulamıştı (Tezel,2002:289).

Cumhuriyet’in ilanından sonra, bu hedefle hareket edilmeye başlandı. 1927 yılında, yenisi çıkarılıncaya kadar 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlükte tutulmuştur. 1924 yılında, sanayi işletmelerinin kullandığı hammaddelerin ithalatına gümrük indirimleri sağlanmıştır. 1925’te çıkartılan bir kanunla, genel ve katma bütçeden, il özel idareleri ve belediyelerden harcama yapılarak, memur ve müstahdemlere dağıtılan ayakkabı, kumaş, elbise ve yatak levazımının yerli ürünlerle sağlanması zorunluluğu getirilmiştir (Tezel,2002:289).

Tablo-1.1

Cumhuriyet’in başlangıç döneminde Anadolu’daki sanayinin görünümü şöyle idi: (1921 yılı için)

Sektör	İşyeri Sayısı	İşçi Sayısı	İşyeri Başına Ortalama İşçi Sayısı
Dokuma	20.057	35.316	1,76
Dericilik	5.347	17.964	3,36
Madeni Eşya	5.273	8.021	2,45
Gıda	1.273	4.493	3,52
Ağaç İşleri	704	3.612	1,93
Kimya	337	802	2,37
Toplam	33.058	76.058	2,56

Eldem,Vedat ,Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara, 1973.

Tablo (1.1) incelendiğinde, sanayi olarak belirtilen kurumların küçük zanaat işleri olduğu görülmektedir. Bu zanaatkarların Batı Anadolu’daki önemli kısmı ise, Lozan Anlaşması gereği yapılan müdahale ile Yunanistan’a giden Rumlardan oluşmaktaydı. Milli Mücadele sonrası yeni Türkiye elindeki üretim yapan zanaatkarların önemli bir bölümünü de kaybetmiştir (Çavdar,2003:178).

28.05.1927 tarih ve 1055 sayılı bu kanun, 1913 tarihli aynı adı taşıyan kanunun kapsamının genişletilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu yasa ile getirilen teşvik önlemleri; daha önceki teşviklere ek olarak teşvik kapsamındaki kuruluşlara vergi muafiyeti, yatırım mallarının gümrüksüz ithal edilmesi, arazi bağışı, kolay arsa temini gibi teşvikleri içermektedir. Sanayinin Teşviki yasasıyla getirilen teşvik önlemleri, sanayileşme için gerekli ve çağdaş bazı hükümler içermektedir. Adı geçen kanunun 44. Maddesi ile bu kanun 1 Haziran 1942'ye kadar geçerli olmuştur (Parasız,1998:21).

5.3.2. 1927 Sanayi Sayımına Göre Türk Sanayisinin Durumu

1927 yılında Türkiye'de 65.245 işletme ve 268.855 çalışan vardır. Tablo'da görüldüğü gibi 1927 yılında büyük sayılabilecek işletme oranı %3,1'dir.1927'de motor kullanan işletmeler toplam işletmelerin %4,3'ünü oluşturmaktaydı. 1927 yılında yapılan 211 milyon liralık ithalatın içinde, sanayinin payı 29,3 milyon liraydı. Bu durum 1927'de ithalattan büyük bir kısmını tüketim mallarının oluşturduğunu göstermektedir (Korum,1982:70).

Tablo-1.2 1927 Sanayi Sayımı Sonuçları

Sanayi Dalları	Çalışan Kişi	İşletme Sayısı	10 kişiden az	11 kişi ve daha fazlası	Büyük İşyeri %
Maden Çıkarma	18932	556	404	152	27.3
Tarım Sanayii	110480	28439	27615	824	2.9
Dokuma	48025	9353	8918	435	4.7
Ağaç Ürünleri	24264	7896	7686	210	2.7
Kağıt	2792	348	279	69	19.8
Madeni Eşya, Makine	33866	147542	14606	146	1.0
Kimya	12345	2877	2752	125	4.3
Ağır Metal	3107	697	643	56	7.7
Karma ve Çeşitleri	3044	327	292	35	10.7
Toplam	256855	65245	63195	2050	3.1

KAYNAK: İlker Parasız, Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları, Bursa: Ezgi Kitabevi,1998,s.22

Özel sektöre öncelik verilmekle birlikte Devlet sanayileşme politikası konusunda arayış içinde olup; sanayiye yatırım yapmak eğilimindedir. Fakat kaynak yetersizliği, devleti bu alanda oldukça engellemektedir. Yetersiz kamu sermayesinin önemli bir bölümü, demiryolu yapımında ve yabancıların elinde bulunan demiryollarının satın alınmasında sarf edilmiştir (Tezel,2002:210).

Mevcut kuruluşlar temel tüketim mallarının üretiminde yoğunlaşmışlardır, fakat yerli tüketimi karşılamaktan çok uzaktır. Örneğin, yerli şeker üretimi tüketimin sadece %14,5'ini karşılamaktadır.1928 yılında ithalatın %41,5'i dokuma ve giyim maddelerinden oluşmuştur. Devlet bu temel mallarının ithal ikamesini gerçekleştirmek çabası içersindedir (Kepenek;2001:39). Bu amacın 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren büyük ölçüde gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir.

Özetle, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk on yılında özel sektör önderliğinde, sanayileşmeye öncelik veren bir politika izlenmiştir. Özel sektör, sanayiye yatırım yapması amacıyla teşvik edilmiştir. Fakat özel sektörün elinde yeterli sermaye bulunmamaktadır, girişimci tecrübesi ise yok denecek kadar azdır. Sanayileşme için gerekli alt yapı çok yetersizdir. Bu nedenlerle mevcut ticari sermayeyi sanayiye aktarmak oldukça zor olmuştur.

6. 1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI

6.1. 1929 Buhranı'nın Etkileri

Amerika'da Wall Street'in çöküşü 1929 Buhranının başlangıcı oldu. Sermaye malları üretimi, 1927 ile 1929 arasında yaklaşık %25'e yakın artış göstermişti. Bu yükseliş, borsa iflasından kısa bir süre önce durdu. Sanayideki üretim oranında düşme, işsizlik oranında artma olduğu gözlemlendi. 1932'li yıllara gelindiğinde sanayi üretimi üç yıl öncesine göre yarı yarıya düştü, milli gelir %73 oranında azaldı, 1929'da 1,5 milyon olan işsiz sayısı 12 milyona ulaştı. 1929 ile 1932 arasında endüstriyel üretim ABD'de yaklaşık %50, Almanya'da %40 civarında, Fransa'da %30'a yakın, İngiltere'de ise %10 olmak üzere dünya çapında düşüş

göstermiştir (Yıldırım,2001:12). Sadece ABD ve Avrupa ülkelerinde etkisini göstermekle kalmayan, doğulu ülkeleri de etkisi altına alan kriz dalgası, mevcut iktisat politikalarının da gözden geçirilmesi ve tartışılmasında etkili olmuştur.

6.2. Türkiye Cumhuriyeti ve 1929 Buhranı

1923–1929 döneminin temel özelliği, dış ticaret politikaları üzerinde Lozan Anlaşması hükümlerinden kaynaklanan özellikle gümrüklerle ilgili sınırlamaların varlığıdır. Lozan Anlaşmasına ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi uyarınca, Türkiye'nin 5 yıl süre ile diğer ülkelere karşı uygulayabileceği ekonomi politikaları dondurulmuştur, bazı istisnalar haricinde ihracat ve ithalat yasaklarının kaldırılması, yenilerinin konmaması, gümrük tarifelerinin ise 5 yıl boyunca değiştirilmemesi kabul edilmiştir (Uğur,2001:6).

1928'de sınırlamaların sona ermesinden sonra 1929'a gelindiğinde Türkiye gümrük tarifelerini değiştirme olanağı bulmuştur. 1923 ile 1925 yılları arasında 1.Dünya Savaşı buhranını atlatan dünya ekonomisinin hızlı büyümesi ve Kurtuluş Savaşının ardından Türkiye ekonomisindeki canlanmanın etkisiyle dış ticaret hacmi önemli oranlarda artmıştır. 1926'dan itibaren ise Dünya Ekonomik Buhranına paralel olarak dış ticaret anlaşması hükümleri ile yeni Türk devletinin dış ticaret politikasındaki temel araçlarından olan gümrük tarifelerini değiştirme gücü elinden alınsa da, 1929'a kadar ithalatı düzenleme ve yerli üreticiyi koruma amacıyla başka politika araçlarından yararlanma yoluna gidilmiştir (Tekeli ve İlkin,1983:90).

Türk ekonomisi 1923–1929 döneminde tamamen tarımsal bir üretim yapısı içerisindeydi. Bunalımın ortaya çıktığı 1929 yılına Türkiye demir, çelik, makine vb. gibi teknik malzemelerin yanı sıra un, şeker, amerikan bezi gibi bazı temel ihtiyaç maddeleri bakımından dışa bağımlı olarak girmiştir. Bunu önleyebilmek için 1927'de yeniden düzeltilip yürürlüğe konan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayi yatırımcılarının desteklenmesine rağmen, kısa vadede yatırımlarda beklenen gelişme oluşmamıştır (Keyder,1993:97).

1929 Dünya buhranının Türkiye'yi etkilemesi öncelikle Türk parasının değerinin düşmesiyle başlamış, iç ve dış ticaret seviyeleri değişmiştir. Bu düşüşün temel nedenleri arasında, 1929 yılında meydana gelen spekülasyon ithalat artışı sonucunda dış açığın %100'den fazla artması, dünya ticaretindeki daralma, tarım ürünlerinin uluslararası fiyatlarında yaşanan düşüşler gibi nedenler vardır. Kurtuluş Savaşı'ndan çıkan Türkiye'nin milli geliri 1923 yılından 1929'a kadar, 1927 yılı hariç hızlı bir biçimde artmıştır. Buhran 1929 yılının sonlarına doğru hissedildiği için, milli gelir 1928 yılına göre artış göstermektedir. Fiyatlardaki düşüş kendini 1930 ve 1931 yıllarında belli etmektedir (Tekeli, İlkin 1983:90).

1925'e kadar ihracat ve ithalatta devamlı bir artış yaşanmış, Dünya Buhranı'na bağlı olarak da azalma ortaya çıkmıştır. İthalatçılar ve tüketiciler, Türkiye'yi görece açık bir ekonomi yapan liberal dış ticaret politikalarının 1929 Eylül'ünde sona ereceğinin bilincindediler. Bu nedenle üreticiler yeni korumacı sistem yürürlüğe girdiğinde spekülasyon karı kazanabilmek amacıyla, yüksek düzeyde talebi olan yabancı mallardan mümkün olduğunca ithal etmek istiyorlardı. Sonuçta, dış ticaret açığı 1929'da iki katı artmıştır (Keyder,1993:97). Dış ticaret 1933'ten itibaren artma eğilimine girmiş, fakat 1925'lerdeki düzeye ulaşamamıştır (Tablo 1.3).

Tablo-1.3 Büyük Buhran Yıllarında Türkiye Ekonomisi

Yıl	Nominal GSMH (milyon TL)	Reel GSMH (milyon TL)	Fiyat Düzeyi (GSMH Def.)	Enflasyon Oranı (%)	İhracat (milyon US)	İthalat (milyon US)
1927	1 471,2	3 909,6	95,9	2,65	81	108
1928	1 632,5	4 341,3	95,0	-0,86	88	114
1929	2 073,1	5 278,2	100,0	5,22	75	124
1930	1 580,5	5 393,9	74,4	-25,62	71	70
1931	1 391,6	5 865,7	60,3	-18,89	60	60
1932	1 171,2	5 235,2	57,0	-5,48	48	41
1933	1 141,4	6 063,9	47,9	-15,94	58	45
1934	1 216,1	6 429,6	47,9	0,00	73	69
1935	1 310,0	6 233,8	52,9	10,34	76	71
1936	1 695,0	7 679,8	56,2	6,25	94	74
1937	1 806,5	7 798,2	58,7	4,41	109	91
1938	1 895,7	8 537,5	56,2	-4,23	115	119
1939	2 063,1	9 127,8	57,9	2,94	100	93

Reel GSMH 1948 fiyatlarıyla ölçülmüştür.

Fiyat düzeyi 1929=100 olarak alınmıştır.

KAYNAK: Kemal Yıldırım ve Doğan Kahraman, Makro ekonomi, Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı, Yayın No: 145, 2001, s.15

Krizin gelişimiyle birlikte o zamana kadar kendiliğinden işlediği izlenimi veren piyasa mekanizmasının artık kendi kendine bırakıldığında işlemeyeceği anlaşılmış, yukarıda ele alınan “korumacı/devletçi” görüş “ekonomik toparlanma” süreci olarak vurgulanmaya başlanmıştır (Salepçioğlu,1999:254)

6.2.1. Buhran’ın Türkiye Üzerine Etkileri

1) Dünya Buhranı’nın Türkiye ekonomisine yansımalarıyla birlikte, 1930-1933 yılları arasında ithalatta meydana gelen hızlı ve büyük daralma, ithal mallarının fiyatlarında farklı oranlarda oluşan önemli düşüşler nedeniyle 1929 tarifesinin etkilerini ayıklamamızı hayli güç bir iş haline getirmektedir (Tezel,2002:163).

2) 1929 yılındaki spekülâtif ithalatın etkileri Dünya Buhranı'nın Türkiye ekonomisi üstündeki etkileri ile birleşti. Kısa bir süre sonra, Türkiye'deki ithalatçıların yararlandığı yabancı tüccar ve banka kredileri buhran nedeni ile daraldı. Türk lirasının kambiyo kurunda görülen hızlı düşüş, Dünya Buhranı'nın etkilerini hükümetin karşısına bir "para krizi" olarak çıkardı (Tezel,2002:170).

3) 1929'da başlayan Dünya Buhranı Türkiye'nin yabancı sermaye arayışlarının giderek belirginleşmekte olduğu bir döneme rastladı. Buhranın etkileri bu arayışları bir süre için daha da yoğunlaştırdı. Ama dünyadaki buhran konjonktürü içinde kapitalist metropollerin Türkiye'de yatırım yapma yada Türkiye'ye borç verme eğilimlerinin zayıf olduğunun ortaya çıkması bu arayışları büyük ölçüde zayıflattı (Tezel,2002:199).

4) 1929 ve 1930 yıllarında iktisat politikasında önemli değişikliklere yol açtı. Hükümet ticaret açığını kapatmak, satın alma gücü azalan ihraç malı tarım ürünü ve hammaddelerin bir kısmını yurtiçi sanayi üretiminde değerlendirmek için, ithal ikamesine dayanan sanayileşme sürecini hızlandırma kararı aldı. Kurulması düşünülen yeni fabrikalar için yabancı sermaye yatırımlarından yararlanılabileceği ümidi beslendi (Tezel,2002:199).

5) Dünya Buhranı'nın Türkiye üstündeki etkileri, cari bütçe açığı ve döviz sıkıntısı ağırlaşırken, hükümetin Merkez Bankası kurma kararı ve yeni dış kredi kaynakları bulma gereksinimini artırdı (Tezel,2002:217).

6) Dünya Buhranı nedeniyle Türkiye'de yaşanan iktisadi kriz sırasında, Ziraat Bankası ve yeni gelişmekte olan kredi kooperatifleri, köylüler borçlarını ödemekte güçlük çektikleri için, ciddi sıkıntılarla karşılaştı (Tezel,2002:411).

7) Dünya Buhranı'nın Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde ve buna bağlı olarak Türk tarımının iç ticaret hadlerinde büyük bir bozulmaya yol açarak ve yabancı yatırımcıların Türkiye'de yatırım yapma eğilimlerini ciddi bir şekilde azaltarak, Türk hükümetinin ithal ikameciliğine yönelik sanayileşmeyi hızlandırma ve bunu

gerçekleştirebilmek için de sanayide devlet desteğine başvurma kararını almasında önemli bir rol oynadı (Tezel,2002:471).

6.3. Bunalıma Karşı Alınan Tedbirler ve Oluşumlar

Büyük Ekonomik Bunalım sonrasında, liberal ekonomiye sahip ülkelerde başlayan güdümlü ekonomiye yöneliş, ülkemizde de görülmüştür. Bunalım, Türkiye'nin ekonomi politikasında önemli değişiklikler meydana getirmiş, Türkiye'de devletin ön planda olduğu bir ekonomik sisteme doğru geçilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, öncelikle gümrük duvarlarını yükselterek ithalatı kısmış ve ihracatı arttırmaya gidilmiştir (Yenal,2003:66). Bunalımın hissedildiği ilk günlerden itibaren Türkiye'nin temel ekonomik politika kaygısını dış ödemeler dengesinin düzeltilerek, paranın dışa karşı değerinin istikrara kavuşturulması oluşturmuştur.

6.3.1. Tarımsal Politika Önlemleri

Tarımsal kesimde iç fiyatları artırıcı önlemlerin alınamayacağı saptanınca, bu kesimde alınacak önlemlerin niteliği kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bu önlemler; tarımsal girdilerin fiyatlarını ve vergileri azaltmak şeklindedir. Hükümet 1925'te aşar vergisini kaldırdığı için azalan tarımsal vergileri yeniden azaltmanın olanaksız olduğu anlaşılınca, tek yol doğal olarak girdi fiyatlarında bir ucuzlama sağlamak olmuştur. Öncelikle tarımsal kredilerin maliyeti düşürülmüştür. Bunun için 1 Haziran 1929 tarih ve 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu çıkarılmıştır. Ayrıca bu dönemde 1681 sayılı kanunla tarımda makineleşme teşvik edilmiştir (Öztürk, 1995: 60).

1929 bunalımının yarattığı olumsuz etkileri gidermek için toplumsal düzeyde etkili olan bir kurum da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'dir. Bu kurum 1929 yılı sonunda TBMM başkanının altında milletvekillerinden oluşan ve özel bir dernek statüsüne sahip olarak kurulmuştur. Cemiyetin tüzüğünde kuruluş amaçları şöyle belirtilmektedir: (Tekeli ve İlkin,1982:182). Halkı israfla mücadelele

hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak, yerli malları tanıtmak, miktarını yükseltmek, sürümünü arttırmak, bu cemiyetin amaçları arasındadır.

Milli iktisat ve Tasarruf Cemiyeti kuruluşundan kısa bir süre sonra 21 Nisan 1930'da Ankara'da "Milli Sanayi Numune Sergisini" açmıştır. Bu sergi aslında iki gün sonra çalışmaya başlayacak olan sanayi kongresine bir hazırlık niteliğindedir. 22 Nisan 1930'da da cemiyet tarafından Birinci Sanayi Kongresi toplanmıştır. Amacı sanayileşme programı üzerinde tartışmalar yapmaktır. Kongreye girişimciler ve teknisyenler katılmıştır. Kongre sonunda; asgari on yıllık bir sanayi programının saptanması, bir sanayi tesisatı ve inceleme merkezi oluşturulması, şeklinde öneriler açıklanmıştır (Öztürk, 1995:60). 1931 yılında I. Ziraat Kongresi düzenlenmiş ve tarımda makineleşme üzerinde durulmuş, dış açığı kapatmanın tarıma dayalı sanayinin kurularak sağlanabileceği belirtilmiştir.

1930-1931 yıllarında toplanan sanayi ve ziraat kongreleri ekonominin tüm olanaklarının ve sorunlarının gözden geçirilmesini sağlamıştır. Bu çalışmalar daha sonra hazırlanan Birinci ve ikinci Sanayi Planlarının önerilerine kaynak olmuştur (Tekeli ve İlkin,1982:123).

6.3.2. Para Politikası Önlemleri

Cumhuriyet hükümeti 25 Şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı kanunu çıkartarak; Türk parasının kıymetinin korunması hakkında esaslı önlemleri almak yetkisini aldı. Bu yasa ve eklerine dayanarak Bakanlar Kurulu, Türk Parasının Kıymetini Koruma adı altında bir dizi kararnameler ve ekler çıkarıldı (Parasız,1998:26). Türk Parasını Koruma Kanunu'nu ekonomide devlet denetlemesini arttıran başka önlemler izledi. Dış borçların ödenmesi ertelendi ve ithalat kısılmak zorunda kaldı. "Türk parasının kıymeti üzerinde düzenleyici bir rol oynamak üzere devletin de katılmasıyla 24 Mart 1930'da Bakanlar Konsorsiyumu kuruldu. Yarı özel şirket görünümünde olan Bakanlar Konsorsiyumunun sermayesi 1-125.000 Türk lirasıydı. İşlevi, Maliye Bakanlığı'nın direktifleri içinde döviz piyasasını düzenlemektir. Nitekim konsorsiyumun yaptığı müdahalelerle Evrak-ı

Nakdiye'nin sterline göre değerinde istikrar sağlanmıştır. Dolaşımdaki Evrak-ı Nakdiye miktarı ilk kez 158.518.138.60 liradan 170 milyona yükseltilmiştir. Bunda Konsorsiyumun rolü büyüktür" (Parasız,1998:27).

6.3.3. Dış Boręları Erteleme alışmaları

1930 yılında, o yıl yapılacak dış borę ödemelerinin kambiyo istikrarını olumsuz biçimde etkileyeceği şeklinde bir kanı oluşmuştu. Basında, dış boręların ödenmesinde güçlükler olduğu şeklinde yazılar çıkınca, Times gazetesi dış boręlar için Türkiye'nin "moratoryum" ilanına hazırlandığı şeklinde bir yazı yayınlar (Öztürk,1995:61). Bunların üzerine Boręlar Meclisi bu haberin doğruluğunu Maliye Bakanlığı'ndan sorar. Bu fırsatı değerlendiren Türk Hükümeti Boręlar Meclisiyle boręların ertelenmesi konusunu görüşmüştür. Uzun süren ve arada kesintiye uğrayan görüşmelerden sonra 14 Aralık 1932'de imzalanan antlaşmayla yıllık borę taksitlerinin 1/3'e indirilmesi ve Türkiye lehine son derece olumlu hükümler kabul edilmiştir (Tekeli ve İlkin,1982:145).

1923'ten itibaren dış ticaretimizdeki gelişmeler izlenirse Türkiye'nin ekonomik bunalıma karşı almış olduğu önlemlerin ne derece etkili olduğu anlaşılır.

Tablo-1.4 Dış Ticaretteki Gelişmeler (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)

Yıllar	İhracat(A)	İthalat(B)	Fark	A/B
1923	85	145	-60	58.5
1924	159	194	-60	82.2
1925	192	241	-49	79.6
1926	187	235	-48	79.4
1927	158	211	-53	74.9
1928	173	223	-50	77.6
1929	155	256	-101	60.6
1930	151	147	+4	102.7
1931	127	126	+1	100.5
1932	101	86	+15	117.8

KAYNAK : A.İhsan Öztürk , 1995, s.61

Bu dönemde Türkiye'nin ihracatı arttırma girişimi sonuç vermemiştir. İthalatın düşmesine paralel olarak ihracat da doğal olarak düşmüştür. 1930 yılında ithalat rakamları ihracatı geçmiş ve ülkenin dış ticareti fazla vermeye başlamıştır. Böylece Türkiye, ulusal paramızın değerini ağır dalgalanmalardan korumaya kendi kendine yetebilen bir duruma getirmeye çalışmıştır. Bu politikaların devamı ulusal sanayiye kurarak, yerli hammaddeleri içerde işleyerek ve ithal ikameci bir sürece girme çabası olmuştur.

6.4. 1923–1933 Döneminin Değerlendirilmesi

Özel teşebbüs önderliğinde bu on yıllık (1923-33) kalkınma çabalarının yeterli derecede başarılı olmayışının başlıca sebepleri şöyledir (Uludağ ve Arıcan,2003:8):

1) Ülkede sermaye hemen hemen hiç yoktu ve yeniden sermayenin oluşması yavaş bir şekilde seyrediyordu. Milli gelir düzeyi tasarruf yapmada imkan vermeyecek seviyedeydi. Ayrıca, ülkenin politik, sosyal ve ekonomik koşulları, sermaye birikimini teşvik edecek kadar büyüklükte değildi.

2) Teknik bilgi seviyesi bütün ülkede oldukça düşüktü; yetişmiş işçi ve teknisyenlerin sayısı yetersiz durumdaydı.

3) Ülkede girişim seviyesi ve iş tecrübesi yok sayılabilecek durumdaydı. Geleneksel bir yapı hakim olduğundan Türkler kamu yönetimi, askerlik ve çiftçiliği tercih etmişler, iktisadi faaliyetlere ve iş yaşamına fazla ilgi göstermemişler, bu alanları azınlıkların hakimiyetine bırakmışlardı. Savaş sonrası dönemde Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi sonrası; tüccar, sanayici ve zanaatkarlardan oluşan azınlıkları Türkiye dışına göndermiş, bunların yerine de daha çok çiftçi ve işçi durumundaki Türkler gelmiştir.

4) Bütün bu kötü koşulların üstüne, 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Buhranı Türkiye üzerinde etkilerini hissettirmeye başlamıştır. Daha önceleri tarım

ürünleri ve hammaddeler satıp, sanayi ürünleri almaya dayanan, elverişli gümrük tarifeleri sayesinde (1929 yılında kaldırılana kadar) gelişme sağlayan dış ticaretin, bu buhranın ve aynı yılda uygulanmaya başlanan yeni gümrük tarifelerinin etkisiyle iyice durgunlaşmaya başladığı gözlenmiştir. Dönemin son yıllarında ülkenin dış ticaret hacmi 1/3 oranında eksilmiştir ve dış ödemeler dengesindeki açıkları artırmıştır. (Uludağ ve Arıcan, 2003;9)

1930 öncesi izlenen temel ekonomik uygulamaların ötesinde, dünya ekonomik buhranının etkisiyle de, izlenen iktisat politikasının temelleri gözden geçirilerek yeniden yapılandırılmaya gidilmiştir.

7. DEVLETÇİLİĞE YÖNELİŞ

1931 yılı içerisinde, siyasi liderler, hızlı bir iktisadi atılım yapılmadığı, süratli bir ekonomik gelişme süreci içine girilmediği takdirde, toplumsal bir olumsuzluk riskinin altında olduklarının endişesine kapılmışlardır. Bu endişenin yerleşmesinde, Serbest Fırka denemesinin büyük rolü olmuştur. Büyük Ekonomik Buhranın etkisi ile iyice ağırlaşan ekonomik koşulları, Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı etkili bir biçimde kullanan Serbest Fırka'nın halk arasında güçlü bir destek sağlaması ve belediye seçimlerinde beklenenin üstüne bir başarı sağlaması; siyasi liderleri ülke sorunları üzerinde tutum ve görüşlerini yeniden gözden geçirmeye yöneltmiştir denebilir. Cumhuriyet Halk Fırkası, Milli Mücadeleden zaferle çıkan bir kadroyu temsil etmekte sahip olduğu yüksek prestijin önemli bir kısmını yedi yıl içinde yavaş yavaş harcamıştı (Öztürk,1995:62). Serbest Fırka deneyimi bu olguyu gün ışığına çıkarmış ve halkın ekonomik durumunda hızlı bir düzelme sağlanamadıkça hukuki ve siyasal reformların yerleşmesine, hatta Cumhuriyet Halk Fırkası'nın sağlam bir iktidar olarak tutunabilmesine imkan olmadığı, önemli ölçüde ortaya çıkmıştır. Böylelikle Serbest Fırka'nın kapanışının ardından Mustafa Kemal, bazı siyasi liderlerle birlikte uzun bir Anadolu gezisine çıkmış ve halkın nabzını tutmaya, hükümete karşı duyulan hoşnutsuzlukların kaynağını büyük oranda ekonomiye dayalı olduğunu tespit etmeye çalışmıştır (Boratav,2004:88). "Hızlı iktisadi

kalkınma'' zorunluluğunun, adeta bir devrim ilkesi olarak Mustafa Kemal tarafından vurgulandığı ve 1930-1931 yıllarındaki anlamlarından oldukça farklı bir devletçiliğin, bu temel ihtiyaca cevap verecek politika olarak bu sırada kabul gördüğü gözlemlenmiştir.

1931 yılı sonlarına doğru Türk hükümetinin temel ihtiyacı haline gelmiş olan iktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınma hedefleri o günkü koşullar içinde liderleri devletçilik politikasının benimsenmesine doğru yönlendirmiştir. 1923-31 dönemi, iktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınmanın gerçekleşmesinin özel teşebbüsün olduğunca desteklendiği bir iktisadi politika anlayışı ile mümkün olamayacağını kanıtlar nitelikte olmuştur.

Ülkenin içerisinde bulunduğu bu durum, ekonomide köklü önlemlerin alınmasını gerektirmiştir. Devlet bu koşullar altında ekonominin her alanına müdahalelerde bulunmaya çalışmıştır. Bu müdahaleler; sanayi, ticari vb. ekonomik sektörlerde işletmeler kurmak ve yatırımlar yapmaktan, piyasayı denetleyip, kontrol altında tutmaya kadar birçok alanı kapsamıştır (Çavdar, 2003:246). Devletin ekonomik hayata müdahale araçlarından biri olan Merkez Bankası'nın kurulması ve bir yıl sonra çalışmalarına başlaması, devletçilik uygulamalarına geçişin en önemli basamaklarından biri sayılabilir.

Öte taraftan, sanayileşme için, önemli olan etkin bir gümrük politikası izlenmesini engelleyen Lozan Anlaşması'nın ilgili maddelerinin, 1929 yılında yürürlükten kalkmasıyla, gümrük tarifelerinin kontrol alınmasından sonra kamu gelirlerinde önemli bir artış sağlanmıştır (Kuzucu,2002:39). Çoğalan gümrük gelirleriyle, kamu maliyesinin ekonomiye müdahale olanakları da artmıştır.

Serbest piyasa ekonomisi uygulandığı bir dönemde krizin ortaya çıkması ve etkilerinin hızla Türkiye'ye de yansması, devletçi politikalara geçişin en önemli sebepleri arasındadır.

7.1. Devletçiliğin Tanımı ve Nitelikleri

Devletçilik, Türkiye’de uygulanan ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın özelliklerini gösteren niteliklerini belirten, uygulamaya yön veren temel bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplum için, toplum yararına gerekli hizmetler görmekle görevli çağımızın devleti klasik kamu hizmeti ve faaliyetleri ötesinde toplum yararına çok daha geniş ve yaygın hizmet görmekle yükümlü olmuştur. Devletin ekonomik, sosyal ve kültürel alana yayılışı tüm ihtiyaçları devlet eliyle karşılama gereğinin bir sonucudur. Devlet bu tür gerekli ihtiyaçları karşılamak için teknik alanda, teşkilat kurarak farklı faaliyetlerde bulunmak durumundadır (www.bucatarih.com./Atatürk).

Devletçilik devlet yetkilerinin artması, genişlemesi, kamu hizmet ve faaliyetlerinin yayılması demektir (Önder,2001:47). Devletçilik uygulaması iki yoldan yürütülmüştür. Bir taraftan devlet işletmeleri kurulmuş, diğer taraftan iktisadi hayatı düzenleyecek tedbirler alınmıştır.

Devletçiliğin ekonomik alanda görünümü, değerlendirilmesi, karma ekonomi şeklinde olmuştur. Devletçilikte asıl uygulanan alan ekonomide görüldüğünden, devletçilik ve karma ekonomi eş anlamda kullanılmıştır. Karma ekonomi bir taraftan, ekonomide devlet kontrolüne yer verme, devlet endüstrisi kurma ve geliştirme, diğer taraftan da özel teşebbüse yer verme değil aynı zamanda geliştirme gibi temel ilkelere dayanır. “Karma ekonomi özel teşebbüs serbestliği ile devlet işletmeciliğinin birlikte, bir arada bulunması” demektir (Serin,1982:8).

Bu çerçevede “devletçilik” tanım ve niteliğini dönemsel uygulamaları irdeleyerek ele almak daha doğru gözükmektedir. Ayrıca devletçiliğin öneminin vurgulanması açısından da bu şekilde konunun ele alınması yerinde olacaktır.

7.1.1. Devletçiliğin Önemi

Yeni Türk Devleti, kuruluşunda ekonomik bakımdan geri kalmış bir ülke olduğundan süratle kalkınmak zorunda olmuştur. Yukarıda görüldüğü gibi, Türkiye'nin kalkınması, hayati bir sorun olarak ele alınmıştır. Cumhuriyet düzeni içinde süratle kalkınmak, Türkiye'yi devletçiliğe, devlet yetkilerini toplum refahına yönelterek hareket etmeye zorlanmıştır. Yeni Türkiye devletçiliği, bir devlet politikası olarak uygulanırken, ekonomik ve sosyal sistemin başarılı bir örneğini sergiliyordu. H. Laufenbunger, Türkiye'yi devletçilik konusunda parlak bir örnek olarak göstermiştir. H. Laufenbunger'e göre "Türkiye'de uygulanan devletçilik 19.yüzyıldan beri sosyalizm tarafından öngörülen fikirlerden yararlanmış bir sistem değildir. Türkiye'nin kendi ihtiyaçlarından doğmuş kendine mahsus bir sistemdir" (www.akintarih.com/Ataturk).

Türkiye'de devletçilik bir sentez olarak belirginleşmiştir. Liberalizm ve sosyalizm akımlarının gerçekler karşısında başarısızlığa uğraması veya bir diğer deyimle bu iki sistemin Türk toplumunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere bu sentezci sisteme yönelmesi durumunu ortaya koymuştur.

Türkiye'de devletçilik bir takım özellikleri kapsamaktadır. Prof. Dr. Mümtaz Turhan'a göre devletçilik, "Türkiye'nin modern bir millet olma, milli kültüre kavuşabilme ve demokratik bir nizam içinde gelişerek iktisadi istiklalini kazanabilme imkanlarını hazırlamak üzere devletin yüklenebileceği vazife ve mükellefiyetlerin bütününden ibarettir". Türkiye'deki devletçiliğin özelliğini ve amacını da, belirtmesi bakımından Prof. Dr Mümtaz Turhan'ın bir diğer açıklaması da "Atatürk'ün devletçiliği tamamıyla demokrasi ve hürriyet rejimi içinde kalan ve en mühim vasfı ve hususiyeti iktisadi sahada olan bir devletçiliktir" şeklindedir (www.bucatarih.com/Ataturk).

Devletçilik ilkesini, halkçılık ilkesi ile bağlantılı olarak değerlendirmek yerinde olur. Halkçılık anlayışı, yüzyıllardır ihmal edilmiş, hak ettiği çağdaş yaşam düzeyine ulaşamamış bir halkın kalkınmasını sağlamak, gelişmiş ülkelerin

standardına ulaşmak ve yatırım yapmak anlamında olmuştur. Ülkeyi kalkındırmak ve halkı çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak için devletçilik ilkesi tercih edilmiştir (Tunaya,1952:635). Böylece hem üretim arttıracak, hem sanayiye gerçekleştirecek, hem de ekonomik gücü kullanan bir sınıfın halkı ezmesinin önüne geçilmiş olacaktır.

Atatürk devletçilik konusundaki düşüncelerini ileri sürdüğünde, aslında ekonomik kalkınmanın sanayileşme ile mümkün olacağına işaret ediyor ve sanayileşmenin çağdaşlaşma gereği olduğunu belirtiyordu (Yenal,2003:129). Çağdaşlaşma, son teknolojiyi elinde bulundurmamak şeklinde betimlenmekteydi. Buna göre çağdaşlaşma, ciddi bir sanayileşme sürecinden geçebilecekti. Sanayileşme ise, ancak büyük sermaye, iş tecrübesi ve eğitilmiş işgücü gerektirmekteydi. Atatürk, “Türk milletinin ekonomik bağımsızlığını sağlamanın, milleti yabancı mallarına müşteri olmaktan kurtarmanın ve yurdun mallarını değerinden az fiyatla alıp işledikten sonra pahalı fiyat ile satın almaktan çıkmanın tek yolunu “devletçilik ilkesinde” görüyordu (Afetinan,1972:25).

Atatürk döneminde uygulanan devletçi iktisat politikasının, 1930’lu yıllarda ağırlık kazanması, devletçilik ilkesinin ihtiyaçlar çerçevesinde ortaya çıktığını doğrulamaktadır. Çünkü İzmir İktisat Kongresi’nde benimsenen, liberal çizgiye yakın politikalar beklenen sonucu sağlayamamıştır. Özel teşebbüs istenileni verememiş, ümit edilen sanayileşme gerçekleşmemiştir.

Atatürk Devletçiliği’nin CHP’nin Mayıs 1931 kongresinde saptanan programındaki tanımı şöyledir: ”Bireysel çalışma ve işleri temel tutmakla birlikte olanaklı olduğunca az süre içinde ulusu refaha ve ülkeyi bayındırlığa erdirmek için ulusun genel ve yüksek çıkarlarının gerektirdiği işlerde özellikle ekonomik alanda devleti eylemli olarak ilgilendirmek önemli ilkelerimizdendir” (Alp,1998:243). CHP’nin parti programı, milli iktisat kapsamında devletin rolünü genişletirken, aynı zamanda bir sosyal anlaşmanın koşullarını ortaya koyuyordu. Programda özel kesimin yeri açıklanıyor ve devletçilik politikası başlatılıyordu.

Zaten bu önemli politikanın, üzerinde anlaşılan bir program olmadan yürümesi mümkün görünmüyordu. 1931 programı bu koşulları sağlıyordu (Kuruç,1987:60).

Türkiye’de devletçiliğin zorunluluktan kaynaklanması olarak kabul edilmesi ve ülkenin o sırada içinde bulunduğu iktisadi durum, Atatürk’ün bu konudaki fikirleriyle açıklanabilir.

“Türkiye’nin uyguladığı devletçilik sistemi 19. yüzyıldan beri sosyalizm kurumlarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye’ye has bir sistemdir” (Aysan,1982:24).

Aynı konuda devletin başbakanı İsmet İnönü’nün görüşü de şudur: “İktisatta devletçilik siyaseti bana her şeyden evvel bir savunma vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi. Yüzyılların ilgisizliği ortadan kaldıracak, haksız yıkımları onaracak, yeni zamanın çetin şartlarına dayanacak, sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için, her şeyden evvel, Devleti İktisatta yıpratmış unsurlardan kurtarmak gerekiyordu. Demek ki iktisatta Devletçiliği, bir gelişme yolunu izleyebilmek için bir savunma vasıtası ve bu sebeple bir gidiş noktası, bir temel saymaya mecbur bulunuyorduk... Biz iktisatta Devletçiliği geliştirmek için ve yeni düzeni kurmak içinde verimli ve olumlu en etken araç sayıyoruz” (Koçak,2002:149).

7.2. Sovyetler Birliği’ne Düzenlenen Gezinin İktisadi Politika Arayışlarına Etkisi

Sovyetler Birliği’nde yaşanan gelişmelerin yerinde incelenmesi için Hariciye Vekili Tefrik Rüştü Aras başkanlığında bir heyet bu ülkeyi ziyaret etmiştir. Rüştü Aras’ın yurda dönmesinden sonra da Moskova’da kalarak incelemelerini sürdüren Falih Rıfkı Atay geri döndükten sonra Mustafa Kemal’e yurt gezisinin büyük bölümünde eşlik etmiştir (Ülgener,1971).

Yurt gezisi sonrasında “Yeni Rusya” adıyla yayımlanan eserinde Falih Rıfkı Atay Sovyet deneyimini “iptidai bir halkı ve memleketi büyük bir hızla garp seviyesine çıkarmak çıkartmak için aranmış ve bulunmuş ihtilalci metotların bir sentezi” olarak tanımlamıştır. Atay’a göre “her millet başka memleketlerde semere veren müesseselerin ancak içinde bulunduğu şartlara uygun olanlarını alır, en şekillenmiş müesseselerini bile bu şartlara uydurmak için değiştirir.” Atay, ülkeye özgü bir iktisat sistemi bulma çabasıdadır. Sovyetler Birliği’ndeki incelemelerini bu temel çerçeve içerisinde gerçekleştirir. Ülkeye döndüğünde durumu, “Türkiye’nin iktisat ve inşaa planını yapmak, İnkılap Fırkası’nı eski bir nizamdan yeni bir nizama geçen memleketlerin fırkalarından örnek alarak kurmak, bürokrasi yerine ihtilalci metotları almak, hiç durmaksızın yığınların terbiyesine geçmek” şeklinde özetlemiştir (Kipal ve Uyanık,2001,94).

Sovyetler Birliği’ne ikinci ziyaret Başbakan İsmet İnönü tarafından gerçekleştirilmiştir. Gezinin politik ve ticari alanlarda olduğu gibi iktisadi alanda da önemli sonuçları olmuştur. Bunlardan en önemlisi Sovyetler Birliği’nin kendilerinden makine alımı için faizsiz olarak 20 yıl sürede mal ihracıyla ödenecek yaklaşık 16 milyon liralık kredi açması şeklindedir (Önay,1932:15).

Bu kredinin sağlanması üzerine İnönü, heyetinde bulunan uzmanlardan Rusya’nın ülkeye “ne gibi sanayi makineleri verebileceğinin tahkiki ve bu meyanda hususiyile Rus tekstil makinelerinin imal ve istihsal evsafını...” araştırmalarını istemiştir. Başbakanın gezisi sonrasında da Sovyetler’de kalarak incelemelerini sürdüren uzmanlar, Türkiye’de tekstil endüstrisinin kurulabilmesi için gerekli makinelerin % 90 oranında Sovyetler Birliği’nden sağlanabileceğini tespit etmişlerdir (Kipal ve Uyanık,2001:96).

Sovyetler Birliği ile sürdürülen olumlu ilişkilerin Türkiye’nin devletçilik tercihine yönelmesinde önemli katkıları olmuş, bu katkılar devletçilik politikalarının uygulanmasında da sürdürülmüştür. Türkiye, Sovyetlerden sağladığı kredi ve teknik yardımla, sanayi alanında yapmak istediği yatırımlar için büyük bir hız ve kolaylık kazanmıştır.

7.3. Devletçiliğin İlanı

Devletçilik siyasetinin resmen ilk açıklanması, İsmet Paşa'nın Sivas Demiryolu'nun açılması sırasında 30 Ağustos 1930'da söylediği nutukta görülmektedir. "Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve milletin fikri temayülüdür. Memleketin ihtiyaçları için herkese ve her yer hazineden çare arar. Elektriği yapılmayan şehir, liman, fena olan yer, iş bulamayan adam hükümeti muhatap tutar. Mutedil devletçi olarak halkın temayülatına ve metalibine yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçiliten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeye sevk etmek bu memleketin anlayacağı şey midir?"

Yukarıdaki satırlardan açıkça anlaşılacağı gibi "mutedil devletçilik" adı altında İsmet Paşa'nın ortaya koyduğu görüş, devletin toplumsal alandaki sorumluluklarını belirleyen yaklaşımların kapsamıdır (Kongar,1981:314).

Atatürk'ün devletçilik görüşü dogmatik değil pragmatik bir temele dayanmaktadır. Yani devletçilik ideolojik kaynaklı bir yeniden yapılanma modeli olarak değil, var olan sorunlara pragmatik bir çözüm olarak tercih edilmiştir. O günün koşullarına uygun, akılcı bir yaklaşım olmuştur (Kongar,1981:321). 10 Mayıs 1931 CHP Kurultayında kabul edilen ve zamanla geliştirilen devletçilik politikası, 1932 yılında hazırlanan ve 1933 yılında uygulamaya konulan I.Sanayi Planı ile somut bir görünüm kazanmıştır (Kuruş,1993:201).

Atatürk devletçiliği "devletin ekonomik hayata müdahalesi" şeklinde basit olarak düşünülmemelidir. Devlet ekonomik hayata; kalkınmayı hızlandırmak için özel sektörün yanında ve ona yol gösterici olarak katılmaktadır. Atatürk devletçiliğini 3 temel özellik şeklinde özetleyebiliriz (Hiç,1981:136):

1) Devletin sanayi teşebbüsleri bizzat kurup işletmesi, geçiş dönemine özgü bir ihtiyaç olarak benimsenmişti. Bunun en güzel örneği, KİT'lerin organizasyonunu

ve faaliyetlerini düzenleyen 3460 sayılı yasada, KİT'lerin zamanı gelince özel teşebbüse devredilebileceğinin belirtilmesidir.

2) Devletçilik kısmi olarak uygulanmaktadır. Yalnız sanayi alanına özgüdür. Gerçi devletçilik uygulaması çerçevesinde bankacılık, ulaştırma ve haberleşme alanlarında da yatırım gerçekleştirilmiştir. Fakat bunlar özel sektör yatırımları ile rekabet edilmesi yönünde yapılmayan yatırımlardı. Sanayi alanında yapılan yatırımlar da özel sektörün başarı sağlayamadığı ve gerekli sanayi kollarında kalkınma için devlet işletmelerinin kurulması hedeflenmekteydi.

3) Bütün üretim alanları ilke olarak özel teşebbüs faaliyetlerine açıktı. Ancak, çay, tütün, demiryolları gibi bazı üretim alanlarında kurulan KİT'lere tekel statüsü kazandırılarak, bu alanlarda özel kesim faaliyetlerini yasaklamaktaydı.

Atatürk'ün belirli bir kalkınma planı dahilinde, önemli sanayi yatırımlarının devlet tarafından gerçekleştirilmesi esasına dayanan devletçilik görüş ve uygulaması, o tarihe kadar hiçbir devlet tarafından uygulanmamıştı.

Devletçilik dönemi, 1932 Temmuz ayında Meclis'te kabul edilen sekiz ayrı yasa ile bağlanmıştır. "Memleketin iktisadi muvazenesinin süratle tanzimi...için icap eden sanayi teşebbüslerini doğrudan doğruya devlet tarafından vücuda getirilmesi ve işletilmesi bir zaruret teşkil etmektedir" denilen 2058 sayılı kanun gerekçesinde sanayi kuruluşlarının bizzat devlet tarafından kurulup işletileceği belirtilmektedir (Kipal ve Uyanık,2001:100).

7.3.1. Dönem İçinde Korumacı Uygulamalar

1930-1939 döneminin iktisat politikalarında gözlenen başlıca dönemler, salt korumacı önlemlerle yetinen 1930-1931 yılları, devletçi uygulamalara ani bir geçişin yaşandığı 1932 yılı ve devletçiliğin rayına oturduğu 1933-1939 yılları olarak vurgulanabilir (Boratav,2004:67).

Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile Merkez Bankası'nın kuruluşu ve yabancı sermaye üzerinde gittikçe yoğunlaşan kısıtlamalar bu dönemde en önemli korumacı uygulamalar olarak söylenebilir.

11 Haziran 1930 tarihli ve 1715 sayılı yasayla Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuştur. Bankanın amacı; ülkenin ekonomik gelişimine katkıda bulunmak şeklinde özetlenebilir. Görevleri ise şunlardır: "Iskonto fiyatını tespit ve para piyasasını ve tedavülünü tanzim etmek, hazine muamelelerini ifa etmek, hükümetle müştereken Türk evrakı nakdiyesinin müstakbel istikrarına matuf bütün tedbirleri ittihaz eylemek. Kurulan bankanın sermayesi 15.000.000 TL olup her biri 100'er liralık 150 bin hisseye ayrılmıştır" (Tekeli ve İlkin,1981:53). Böylece yaklaşık yarım yüzyıllık özlem gerçekleşmiş oluyordu. Banka, ancak 1932 yılı başlarından itibaren tam anlamıyla faaliyete geçti.

Dönem içinde ilk sanayi sayımı 1932'de yapılmıştır. Bu sayım, Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan kuruluşları baz almıştır. 1932 Sanayi Sayımı'na göre, Türkiye'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan 1423 iş yeri vardı.Bu iş yerlerinin %44,2'si tarıma dayalı sanayide, %23,8'i dokuma, %9,1'i orman ürünleri dalındadır (www.bucatarih.com). 1932'de, tarıma dayalı sanayi, yalnızca işyeri sayısı bakımından değil, çalışan ve üretim değeri açısından da ilk sırayı alıyordu (Çavdar,2003:247). 1930'larda devletçilik uygulamaları içinde millileştirme çalışmaları da yer almaktadır (Kongar,1976:111).

7.4. 1933 ve Sonrası Döneminin Değerlendirmesi

1933 yılında Türkiye'nin o günkü koşullarından kaynaklanan devletçilik politikasının uygulanması iktisadi kalkınmada tercih edilen bir ekonomik politika olmuştur. Özel girişimin sanayileşmede yetersiz kalması, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkisi, Lozan Anlaşması, Sovyetler Birliği'ndeki ekonomik yapı, Türkiye'de devletçilik sisteminin benimsenmesindeki en önemli faktörlerdir.

Türkiye'deki devletçilik sistemi, kalkınmanın öncülüğünü devlete vermiş, bunun yanında çıkarılan kanunlarla da özel teşebbüsü desteklemiştir. 1931 yılında iktidar partisi olan CHP programına devletçiliği almış, hazırlık ve çalışma devresinin ardından IBYSP 1934 yılından itibaren uygulamaya koymuştur. Devletçi sanayi planlarının uygulanmaya başlandığı yıllar; ithal ikamesine dayalı, tüketim malları üretimine ağırlık veren, korumacı politikaların izlendiği bir dönem olmuştur.

1933 yılında Sümerbank kurulmuş, özel sektör ihtiyacını karşılamak, faaliyetlerinin yapısını oluşturmuş, esas görevi ise I.BYSP'nın uygulamasını sağlamak olmuştur. 1934'te uygulamaya konan I.BYSP'nında, öngörülen tesisler beş yıl içerisinde tamamlanarak işletmeye açılmıştır.

Tüm yukarıda ele alınan bölümlerde de görüleceği gibi, devletçilik gerek kalkınma gereksiniminden, gerek dönemsel etkilerden, gerekse uygulamalardan oluşan bir bütün olarak karşımıza çıkmaktadır. Kalkınma ihtiyacı olarak değerlendirilmesi yanı sıra, ekonomik modellerin kıyaslanması ve uygulamada sanayileşme planıyla büyük bir başarı sağlayan bir model olarak etkinlik kazandığı görülmektedir. Ayrıca "devletçi" iktisat politikasının bizzat dönemin otoritelerince "karma ekonomik sistem" olarak tasvir edildiği de tespit edilmektedir.

Bu noktalardan hareketle yukarıda yer alan kaynaklar ve bunlara dayandırılan değerlendirmeleri özetle, daha sonraki bölümlerde "karma ekonomi" olarak ele alacağımız ekonomik kalkınma sürecimizde, planlı bir kalkınma ve devletin endüstriyel yatırımlara girişilmesi bu dönem itibarıyla ortaya çıkmıştır, şeklinde belirtebiliriz. Ayrıca, Türkiye'de hammaddesi var olan ve kaynağı bulunan hizmetlerin üretilmesi, özel kesimin yeterli olmadığı ve ağır maliyetlerden dolayı başarısız olan sanayi teşekküllerinin oluşturulması yönünde belki de "Türk Sanayi Devrimi" olarak betimleyebileceğimiz 1933-37 yılları arasında uygulamaya konulan "Beş Yıllık Sanayi Planı, %100 oranında başarı göstermiştir", diyebiliriz (Aysan,1980;65).

İKİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİYE’DE PLANLAMA VE SANAYİLEŞME SÜRECİ

1929 Dünya Ekonomik Bunalımının etkisiyle Türkiye’de yeni iktisadi politika arayışlarına girilmesiyle birlikte, ülkesel ölçekte hazırlanan planların türleri oluşmaya başladı. Bu planların nitelikleri, kapsamı ve planların hazırlanmasında etkili olan ortamın incelenmesi asıl konumuzu oluşturmaktadır. Diğer bir plan türü ise, iktisat politikası uygulamaları bağlamında, 1961’den sonraki anayasal planlama dönemindeki planlardır (Öztürk,1995:82).

Planlama deneyimlerine, Osmanlı’nın son döneminde öngörülen demiryolu yapımı, bataklık kurutma ve sulama veya Cumhuriyet’in ilk yıllarında bayındırlık çalışmaları şeklinde karşımıza çıkan küçük ölçekli uygulamalarla yer verildiği gözlemlenmiştir. Ancak kapsamlı ve büyük ölçekli bir planlama anlayışı birinci bölümde de tespit edildiği gibi, 1933 sonrası uygulamaya konulan 1.Beş Yıllık Sanayileşme Planı ile kendini göstermektedir.

Bu döneme ilişkin önemli bir saptama, 1929–39 yılları arasında dünya sanayi üretimi %19 artarken, Türkiye’de %96’lık bir artış göstermiş olmasıdır (Aysan,1980;105). Devletçi sanayileşme programı, dönem içinde “en ileri teknolojileri kullanmış” ve dönem süresince “sanayi üretimi” önemli bir gelişme göstermiştir (Kepenek ve Yentürk,2003 aktaran; Salepçioğlu,1999;105).

2. BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI

2.1. Planın Hazırlanması ve Kapsamı

2.1.1. Planın İçeriği

1930’lu yılların başında Türkiye’de devletçilik ilkesiyle ilgili geniş bir fikir yelpazesi oluşmuştur. Bu dönemde farklı biçimlerdeki devletçilik anlayışlarının ortak noktası devletin sanayi alanında yapacağı, tüm girişimlerin bir plan çerçevesinde yapılması şeklindedir.

Bir plan yapılması fikri, 1931 yılı sonlarıyla 1932 yılı başlarında tartışılan konular arasında önemli bir yer kazanmıştır. Türkiye’de plan düşüncesinin böyle bir gelişim göstermesinde, ekonomik bunalımın dünyada olduğu gibi Türkiye’de de etken olmasının yanında, Sovyetler Birliği’nde planlama ve plan uygulaması çalışmalarının kısa sürede ve oldukça fazla başarı göstermesi, Batılı ülkelerde devlet müdahaleciliğinin planlı şekilde yürütülmesi tartışmalarının başlaması gibi faktörlerin önemli etkileri gözlemlenmiştir.

Türkiye’de planlamaya yönelik ilk hazırlık aşamaları 1927 yılına kadar inmektedir. Bu yıllarda Sovyetler Birliği’nden sağlanan katkılarla, Türk tarımının ürünleri ve unsurlarını bilimsel olarak ortaya çıkarmak için yapılan araştırmalar dört yıl devam etmiş ve sonunda “Zirai Türkiye” adı altında 900 sayfalık bir eser halinde yayınlanmış ve hükümete sunulmuştur. Bu çalışma, Türk tarım ürünlerinin coğrafi kaynak ve biyolojik nitelikleri ile ıslah edilmesi yönünden yapılması gerekenleri araştırmalarla ortaya çıkarmıştır (Aydemir,1984:415).

2.1.2. İnönü Planı

1929’da oluşturulan Türkiye İktisat Programı kapsamında, dönemin İktisat Bakanı Şakir Kesebir başkanlığında bir komisyon incelemelerde bulunmuştur (Tekeli ve İlkin,1988:99). Hazırlanan raporda, ödemeler bilançosunda açık vermeden yeni bir denge oluşturulmaya çalışılmıştır (Öztürk,1995:894).

Ancak İktisat Bakanı Şakir Kesebir’in bu dönemde hazırladığı planın, istenilen sonuca ulaşmaması üzerine bu kez görevi Başbakan İnönü ve kabine arkadaşları üstlenmişlerdir. Yaptıkları yeni çalışmada daha önceki programda var olan projelerden yararlanıldığı görülmüştür (Tekeli ve İlkin,1982:106). Hazırlanan yeni “İktisadi program” bir plan olmaktan çok bir iktisadi politika dokümanıdır. Başlıca dört bölümden oluşmaktadır; “mukaddeme”, “umumi mülahazalar”, “milli iktisadın sahaları” ve “sonuç” (Tekeli ve İlkin,1982:106). Umumi mülahazalar bölümünde hükümetin kalkınma stratejisi ortaya konmaktadır. Bu strateji içinde demiryolu, yol, liman, haberleşme gibi alt yapı tesislerinin gerçekleştirilmesine

önem verilmektedir. Bu yaklaşım planda tanımlanmış olan devletin işlevleriyle tutarlıdır. Bu planda üretimi teşvik edecek bir diğer politika aracı olarak vergi indirimleri öngörülmüştür. Devlete bunun ötesinde bir görev yüklenmemiştir. Kalkınmayı gerçekleştirmek hala özel kesimden beklenmektedir. Bu haliyle program siyasal ve ekonomik gelişmelerin gerisinde kaldığından uygulanamamıştır (Tekeli ve İlkin,1982:133)

3. BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI'NIN İÇERİĞİ VE UYGULANMASI

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı oluşturacak olan raporlar, Ocak 1933'te Celal Beyin İktisat Bakanlığı döneminde tamamlanarak başbakanlığa gönderilmiştir. Bu plan başlıca iki kısımdan oluşmuştur. Birinci kısımda dokuma, maden, selüloz, seramik, kimya sanayi dallarında kurulması önerilen yirmi fabrika hakkında raporlar, ikinci kısımda ise İktisat Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılması için yapılan öneriler yer almıştır (Aydemir,1984:384).

Bu ilk sanayi planının amacı öncelikle ithalatımızda yer alan fakat hammaddeleri yurtiçinden karşılanabilecek olan bazı sanayi kolları ve ünitelerine, devlet gücü veya mümkün olan yabancı yardımlarla kurmak şeklindeydi (Öztürk,1995:88).

Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı, bir kısmi plan, yani bir yatırım programı niteliğindedir (Karluk,2001:246). Planın tüm ekonomi açısından asıl amacı tüketim malları üretiminde belli artışlar sağlamaktır. Bu tüketim malları, daha önce hemen tümüyle ithal edilmekteydi.

Bu plan bir "ithal ikamesi" aracı olarak düşünülmüştür (Aypar,1982:81). İthal ikamesi politikasının amacı yerli sanayiye dış rekabetten korumaktır. Bu anlamda Türk sanayi yapısının bir karakteristik özelliği haline gelen ithal ikameci yapı devlet eliyle ve bu planla başlatılmıştır denilebilir. Daha sonra uygulamaya konulan ve "karma ekonomik sistem" olarak ele alınacak planlı dönemde de hem özel sektör, hem kamu kesimi için "öncelikle yatırım alanları" belirlenmiştir

(Kuyucuklu,1986;167-200). Ancak 1930'lar itibariyle özel sektörün gelişmediği ve hatta üretim alanında yer alacak bir sermaye birikimine sahip olmadığı düşünülürse, ilk devletçilik uygulamalarının iktisadi açıdan kamu teşekküllerinin kurulmasının ağırlıklı olarak kendini göstereceği tespit edilebilir (Salepçioğlu, 1999;250-254).

Ekonomik anlamda devletçiliği, “karma ekonomik sistem” içinde düşünmek ve tanımlamak gerektiği ilk bölümde ele alınmıştır. 1930'lu yılların uygulamalarında bir yandan devletin, diğer yandan özel sektör yatırımlarının oluşmasına yönelik bir yapı gösterdiği de ifade edilebilir. Devletin planlı sanayileşme yolunu başlatması Türkiye'nin sanayileşme çabalarına önemi başarılar sağladığı da tekrar vurgulanabilir. Planda temel ilke olarak yerli hammaddeye dayalı üretimi özendirilen bir tutum vardır .Üretim malları ve ara malları üretimi ile yeni istihdam alanlarının ve olanaklarının yaratılması ve demiryolları ile denizyollarındaki fazla kapasitenin kullanılmasına yönelmesi gibi hedefler de sıralanabilir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın esasları şöyle söylenebilir (Afetinan,1972:16):

1. Esas hammaddeleri ülkede yetişen veya şimdilik yetişmemekle beraber kısa zamanda içerde temini mümkün görünen sanayi kolları ele alınmıştır.
2. Bunlar büyük sermaye ve teknik kuvvete ihtiyaç gösteren sanayiden olduklarından, kuruluşları devlete veya milli müesseselere bırakılmıştır. Bu sanayimize tarım alanında da dengeli bir faaliyet zemini yaratacaktır.
3. Kurulmasına karar verilen sanayinin, İstihsal (üretim) kapasitesi ülke ihtiyaç ve tüketimiyle orantılıdır.

Birinci plana göre ancak yirmi fabrika kurulması teklif edilmiştir. Bu planda teklif edilen sanayi kolları şunlardır:

- a)Dokuma Sanayi (pamuk, kendir, yün)
- b)Maden Sanayi (Demir, semi kok kömürü, kömür müştakları, bakır, kükürt)

- c)Selüloz Sanayi (selüloz, kağıt ve karton,suni ipek)
- d)Kimya Sanayi (zaçyağı, klor, sudkostik, süper fosfat)

Elektrifikasyon işleri, kurulacak “Elektrik İşleri Etüt İdaresi” ve “Altın, petrol arama işleri” de “Maden Arama Umum Müdürlüğü” elinde toplanması, teknik öğretimin ise Maarif Vekaleti’nce düzenlenmesi öngörülüyordu (Aydemir,1984:415).

Bu sanayi kuruluşlarının kurulmasına geçilirken bunlarla ilgili yatırım mallarının toplam miktarı ithalatımızda 64.744.000 TL’lik bir hacim oluşturuyordu.1930 yılında toplam ithalatımız 147.533.708 TL idi. Böylece yeni kurulacak sanayi tesislerinin maliyeti, toplam yıllık ithalatımızın yarısı kadar bir miktar tutuyordu.

Birinci Beş Yıllık Sanayileşme planına göre 1933’te kurulan Sümerbank’a 1936’da verilen işler şunlardır: 1.Bakırköy Bez Fabrikası, 2.Malatya Bez Fabrikası, 3.Kayseri Pamuklu Fabrikası, 4.Nazilli Basma Fabrikası, 5.Ereğli Bez Fabrikası, 6.Kendir Sanayi, 7.Bursa Merinos fabrikası, 8.Karabük Demir ve Çelik Fabrikası, 9.İzmit Birinci Kağıt fabrikası, 10.Selüloz Fabrikası, 11.Gemlik Suni İpek Fabrikası, 12.Hamızı Kibrit fabrikası, 13.Süper fosfat Fabrikası, 14.Klor Fabrikası, 15.Porselen Fabrikası, 16.Gülyağı fabrikası, 17.Kükürt Fabrikası, 18.Süngercilik Şirketi.

Demir çelik fabrikası plana alınırken, henüz Türkiye’de bunu besleyecek demir cevheri madenleri keşfedilmemişti. Plana göre, böyle bir tesis için ham demirin Cezayir’den getirilmesi yönünde bir düşünce benimsiyordu (Aydemir,1984:416).

3.1. Planın Uygulanması ve Sonuçları

Sınırlı sayıda projeler demetinden oluşan Birinci Plan uygulamaya başlanınca, bir yandan “dört yılda beş yıllık plan” sloganıyla uygulama hızlandırılmış, ayrıca planlama faaliyetleri başka sektörlerle de yaygınlaştırılarak sürdürülmüştür. Dış ticaret açığını kapayabilmek için maden çıkarımının hızlandırılarak bu alanda

ihracatın artırılması düşünölmüş, Birinci Sanayi Planı uygulama safhasındayken bu yolda önemli adımlar atılmaya başlanmıştı. Bu bağlamda, 1935 yılı Haziranında, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA), Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİEİ) ve Etibank kurulmuştur. Elektriklendirme işleri, Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nce, altın ve petrol arama işleri Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nce yürütölecek, teknik öğretim ise Maarif Vekaleti'nce düzenlenecekti. Etibank'ın amacı maden çıkarmı ve elektrik üretimi konularında hazırlanacak projelerin finansmanı ve uygulanması şeklindeydi (Tekeli ve İlkın,1983:162).

I.BYSP her ne kadar belirlenen finansman tahminlerini aşmışsa da Türkiye'ye ilk planlama deneyimlerini getirdiği için oldukça önemlidir. Bu dönemden günümüze kadar faaliyetlerini sürdüren fabrikalar kazandırmış ve sanayileşme açısından belirlenen hedefler büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir.

3.2. Sümerbank, Etibank ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün Kuruluşu

Dönem içindeki diğer bir gelişme de, daha önce kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nın, özellikle sermaye yetersizliğinden dolayı görevlerini yapamaz duruma düşmesi, bunun sonucunda 1932 yılında, bu kuruluşun yeniden düzenlenmesiyle oluşturulan iki kurumun da etkin olamaması karşısında; 1933 yılında bunların yerine geçmek üzere Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank'ın başlıca görevleri, önceden Sanayi ve Maadin Bankası'nın yönetiminde olan kuruluşları işletmek, özel kuruluşlardaki devlet katılımlarını yönetmek, kurulmasına karar verilen devletin bütün sanayi kuruluşlarını planlamak, kurmak ve yönetmek biçiminde belirlenmiştir. Bunun yanında sermayesi izin verdiği ölçüde, ülke kalkınmasında gerekli görölen öteki kuruluşlara katılmak, her türlü bankacılık hizmetlerini görmek ve teknik eleman yetiştirilmesine katkıda bulunmak da bankanın görevleri arasında sayılmıştır (Sümerbank Dergisi,1972:56).

Sümerbank siyasal kadro ile özel kesimin üzerinde uzlaştığı devletçilik modelini temsil ederek devlet eliyle sanayileşme girişiminin planlaması ve uygulanmasını sağlayacaktı. 1934 yılında I.Sanayi Planı ile başlayan yeni yatırımlar Sümerbank'ın çalışma ilkelerini belirginleştirmiş bu gelişmeyle ekonomide devletçiliğin tanımı da giderek netlik kazanmıştır (Kıpalcı ve Uyanık,2001:114).

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlıkları aynen I.BYSP'nin Sümerbank'ı iktisadi hayata geçirmesi gibi, Etibank'ı iktisadi hayata geçirmiştir. Etibank, 14 Haziran 1935'te kabul edilen 2805 sayılı kanunla kurulmuştur.Sermayesi 20 milyon TL. olan Etibank, “madencilik” ve “elektrik enerjisi” alanlarında faaliyet göstermek amacıyla kurulmuştur (Tayanç,1973,104-105).

Dönem içinde faaliyete giren Maden Tetkik Arama Enstitüsü ise, 22 Haziran 1935'te yürürlüğe konan 2804 sayılı kanunla kurulmuş olup, Türkiye maden kaynaklarının tespiti için bir rapor hazırlamıştır. Bu çalışmanın içeriği, Türkiye'nin jeolojik bir haritasında toplanmasıdır. Öncelikli amacı, “İşletilip terk edilmiş bulunan veya yeni keşfedilen madenleri inceden inceye tetkik etmek, bunların hakiki kıymetlerini tespitte çalışmak ve verim imkanlarını tayinden ibarettir” (Derin,1940:99).

3.3. Sayısal Göstergelerle Devletçilik Dönemi Sanayileşmesi

Türkiye 1930'lu yıllarda planlama yöntemini kendine uygun şekilde geliştirerek, daha önce başlatılan ulaştırma programıyla da bütünleştirmek amacıyla, ilk uygulayan ülkelerden biri olmuştur. 1934 yılında uygulanmaya başlayan ilk Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hedefleri 1938 yılı itibariyle büyük ölçüde sağlanmıştır (Ölçen,1982:133-149).

Ekonominin büyüme hızının 1924–1929 döneminde ortalama yüzde 10,9 ve imalat sanayinin büyüme hızının ortalama yüzde 8,5 olduğu görülmektedir (Tablo 2.1). Gayri Safi Milli Hasılanın (GSMH) yüzde 45,3'ü tarımdan, yüzde 9,8'i sanayiden sağlanmaktadır. Diğer taraftan ithalatın Gayri Safi Milli Hasılaya

oranının sanayin oranından daha fazla olduğu, ithalatın yüzde 14,5 seviyesinde gerçekleştiği ve iç tüketimde ithalatın önemli rol oynadığı görülmektedir. Bunun başlıca sebebi yurtiçi imalatı engelleyen kapitülasyon düzeninin devam etmesidir. Nitekim 1929’da kapitülasyonlara son verildikten sonra, ithalata önemli düşüş elde edilebilmiş, buna rağmen ülke ürünlerine dayalı imalat sanayine hız verilebilmiştir. Diğer yandan, tarım kesimine yüksek oranda bağımlı olan ekonominin mevsimsel etkiler ile tarım fiyatlarının değişkenliğine karşı hassas olduğu görülmektedir (Akçay,1982:35).

Tablo-2.1 1923-1939 Türkiye Ekonomik Gelişme Göstergeleri

Yıl	GSMH Büyüme Hızı %	İmalat Sanayi Büyüme Hızı %	Sanayi/ GSMH %	Tarım/ GSMH %	İmalat/ GSMH %	Dış Ticaret Hacmi/ GSMH %
1923			10,6	43,1	15,2	24,1
1924	14,9	-12,2	8,5	47,8	16,1	29,3
1925	12,8	24,2	8,9	44,7	15,9	28,6
1926	18,2	13,2	8,7	49,9	14,2	25,5
1927	-12,8	22,3	11,9	39,5	14,3	25,0
1928	11,0	-2,4	10,6	42,4	13,7	24,3
1929	21,6	8,7	9,1	49,8	12,3	19,7
Ortalama	10,9	8,5	9,8	45,3	14,5	25,2
1930	2,2	13,0	10	46,8	9,4	19,1
1931	8,7	15,6	10,5	49,2	9,1	18,3
1932	-10,7	18,0	13,9	39,3	7,3	15,9
1933	15,8	19,9	14,2	41,4	6,6	15,1
1934	6,0	13,3	15,3	40,1	7,2	14,8
1935	-3,0	-0,8	15,7	38,8	6,8	14,1
1936	23,2	-3,5	12,3	48,6	5,5	12,5
1937	1,5	9,8	13,4	46,2	6,3	13,9
1938	9,5	16,9	14,2	44,4	7,9	15,5
1939	6,9	17,7	15,5	43,2	5,7	11,8
Ortalama	6,0	12,0	13,5	43,8	7,2	15,1

Kaynak: DİE, istatistik göstergeler (1923-1950,s.221)

Yaratılmış yeni bir sanayi ivmesinin etkilerinin en az bir yıl sonraya yansıtacağı düşüncesiyle, Tablo 2.1'den de görüleceği üzere, 1930-1939 döneminde GSMH'nin artış istikrarı ve oranı, 1923-1929 dönemine göre iyi değildir .Ancak, sanayinin büyümesinde elde edilen istikrar daha olumlu bir ekonomik gelişmeyi sergilemektedir. 1930-1939 döneminde ortalama ekonomik büyüme hızı yüzde 6,0 olarak gerçekleşmiştir (Tezel,1977:188).

4. 1938 PROGRAMI'NIN HAZIRLANMASI

1934 Sanayi Programı'nın uygulanmaya koyulmasından sonra, 1935'te hükümet, II. Sanayi Planı'nın hazırlıklarına başlamıştır. Bu plana, birinci plandaki temel ilkelerin hakim olduğu görülmüştür. İlk beş yıllık planda ele alınan endüstrilere ek olarak madencilik, elektrik üretimi, gıda ve makine endüstrileri, deniz ulaşımı alanlarında yeni fabrikalar yapılması öngörülmüştür (Günçe,1987:23). Bu planda öncelikle sermaye malları üretimi ele alınmakta ve ülkenin doğal kaynaklarını kullanılacak yeni fabrikalar kurulması düşünülmüştür (Kılıçbay,1973:145). 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeni ile planda öngörülen bazı işler tamamlanamamıştır. Çünkü, 1938 Eylül ayında İkinci Dünya Savaşı tehdidi ortaya çıktığından Türk Hükümeti, İkinci Sanayi Planını dört yıllık olarak yeniden gözden geçirmiş ve savaş başlamadan önce de bu plandan vazgeçerek, savaş ekonomisine uygun koşulları içeren "İktisadi Savunma Planı"nı yürürlüğe koymuştur (Tokgöz,1995:46).

Bu dönemde uygulanan ekonomik gelişme stratejisi ise şöyle özetlenmektedir (Uludağ ve Arıcan,2003:15).

Özel teşebbüsün özendirilmesini de içeren devletçilik politikaları, sanayileşmeye öncelik verilmesi, sanayileşmede devletin ve İktisadi Devlet Teşebbüsleri'nin öncülüğü, bankacılık ve ticaret kesimlerinin sanayileşmeye paralel olarak geliştirilmesi, sanayide daha çok madencilik ile ithalatı-ikame niteliğindeki basit tüketim malları kollarının geliştirilmesi, ülkenin enerji ihtiyacını karşılayacak enerji santrallerinin kurulması, ulaşımda demiryollarına ağırlık verilmesi, dış

ticaret ve ihracatın sınırlı seviyede tutulması, özel yabancı sermaye ve dış yardımlardan, sınırlı oranda faydalanılmasının sağlanması hedeflenmiştir.

5. SANAYİLEŞMEDE İKTİSADİ DEVLET TEŞEKKÜLLERİ ve ETKİLERİ

Sanayileşmede devletçilik ilkesinin gereği olarak sermayenin sağlanması, yönetim becerilerinin geliştirilmesi, kamu otoritesinin temsili ve yönetimi açısından İktisadi Devlet Teşekkülleri 1938 yılında kurulmuştur (Karakoyunlu,1995:58). Bu kuruluşların temel özelliği, faaliyetlerinin ekonomik amaca yönelik olmasıdır.

“İktisadi Devlet Teşekkülleri” modeli sadece sanayi sektörü için düşünülmemiş özellikle tarım sektörünün ihtiyaçlarını karşılayacak yapıda olmasına da önem verilmiştir. Tarımın makineleşmesine olanak verecek, kredilendirilmesini ve üretimin pazarlanmasını sağlayacak kurumların bir bölümünün “İktisadi Devlet Teşekkülü” olması düşünülmüştür. Böylece “İzmir İktisat Kongresi”nde alınan kararların uygulanması sağlanabilmiştir (Karakoyunlu,1995:61).

Birinci bölümde de üzerinde durulduğu gibi İzmir İktisat Kongresi'nin temel “İktisadi Misak”ında yer alan “sanayileşme” olgusu için öngörülen, sanayileşmenin nasıl olacağına dair yanıtın ortaya konulması açısından önemli bir analiz olarak ele alınabilir. Bu açıdan sanayileşme planı, söz konusu Kongre'deki kararların sonucunda oluşturulan bir ekonomik kalkınma modelinin belirlenmesi doğrultusunda ortaya çıkmıştır (Boratav,2003;59-79.Aktaran,Salepçioğlu, 2003;33).

Türkiye’de devletçilik uygulamasının en önemli sonucu devlet işletmeciliği sisteminin oluşmasıdır. Uygulanan ekonomik model ne olursa olsun, ekonomik kalkınmaya önem ve ağırlık veren her ülkede kamu girişimciliğinin var olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kamu girişimi olmaksızın planlama yoluyla ekonomiye müdahale etmek mümkün gözükmemektedir (Talas,1974:46).

Türkiye’de iktisadi devlet teşekküllerinin kuruluş ve gelişmelerinde, özellikle ilk dönemlerde belirgin olan bir boyut, bazı temel mallarda kendi kendine yeten bir üretim kurup, temel tüketim mallarını iç piyasada bulundurma isteğidir (Sayıbaşı,1980:121).

Kamu İktisadi Teşebbüslerinin diğer bir fonksiyonu da Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, sanayileşmenin temel sorunlarından birisi olan istikrarlı bir işgücünü sağlama ve girişimci oluşturulması yönündeki faaliyetleridir. Bu işletmeler sanayi ilişkilerini tüm ülkede yaygınlaştırmak amacıyla, altyapı hizmetlerinin ve kalifiye işçilerin daha yoğun olarak bulunduğu bölgeler dışında yatırımlar yapmaya yönelmiştir. Ayrıca, Anadolu’nun birçok yöresinde büyük sanayi ile yöre halkının ilk kez karşılaşmasının aracı olmuşlardır. Bu işletmeler, yol, elektrik, haberleşme gibi altyapı hizmetlerini beraberlerinde getirerek de önemli bir sosyal işlevi gerçekleştirmişlerdir (Keyder:168).

Ayrıca, Türkiye’de devlet yatırımcılığı ve devlet işletmeciliğinin, büyük ölçekli sanayileşmeyi kurma ve daha ileri bir teknolojiyi getirerek bu alanda tüm ülke sanayisine öncülük yapma işlevini gördüğünü belirtebiliriz (DPT, Planlama Dergisi 1970:s.14, sf12).

6. KALKINMA MODELİ OLARAK EKONOMİ POLİTİKASI

Cumhuriyet Türkiye’si’nin kuruluşunda, CHP’nin özellikle “1935 yılı Parti programı önemli bir belge (locus classicus) olma özelliğine sahip olup”, devletçilik ilkesinin de müteakip anayasaya girmesini sağlayan temel etkisini ortaya koymuştur, diyebiliriz (Parla,1992). Atatürk’ün önderliğinde Cumhuriyeti kuran kadro, asıl kurtuluşunun ekonomik kalkınma ile gerçekleşebileceğini, ekonomik kalkınmanın da sanayileşme ile olabileceğinin tespit ederek ülkenin kaynaklarını sanayileşme için harekete geçirebilmiştir. Türkiye bir çok temel sanayi ürünüde ithal ikamesini gerçekleştirmek suretiyle ve kendi kaynaklarını etkin bir biçimde kullanabilme potansiyeline dayanan bir iktisat politikasıyla ulus devleti ve ulusal ekonominin inşasını temin ederek, bir ekonomik kalkınma

modelini oluşturmuştur (Salepçioğlu,1994). Bağımsız gelişme potansiyeli kullanılmaya çalışılmış ve devlet öncülüğünde gelişen bir ekonomi oluşturulmuştur (A.İnan,1972:153).

Cumhuriyetin başından itibaren Devlet sanayileşmede ekonomik kalkınmada öncü bir rol üstlenmiştir. Özel sektörün sermaye birikiminden yoksun olması karşısında, Devlet ekonomiye müdahale etme yoluna gitmiştir. Devletçi sanayileşme politikasının uygulanmasında, ülkenin iç koşullarıyla birlikte, dönemin dış konjonktürü etkili olmuştur. 1930'lu yıllarda uygulanan devletçi sanayileşme politikası ve devlet müdahalesi Türkiye'de karma ekonomik sistemin temellerinin atılmasına neden olmuştur (Şahin,2002:79). Devletçilik ve karma ekonomik politikalar sadece ekonomik sistemin belirleyicisi olmakla kalmamış, Türkiye'nin sosyal ve siyasal yapısına da damgasını vurmuştur.

Atatürk döneminde ekonomik kalkınma hedefi ithal ikameci; iç talebi karşılamaya dönük, ağırlıklı olarak yerli hammadde kullanan sanayileşme modeline dayandırılmıştır. Yerli sanayi üretim her türlü önlemlerle dış rekabete karşı korunmaya çalışılmıştır (Tezel,1994:207).

Bu dönemde Atatürk önderliğinde ve CHP'nin parti programına bağlı olarak uygulanan devletçilik politikası; özellikle sanayideki üretim artışı yoluyla hızla kalkınmak, denk bütçe ilkesini hakim kılmak, ödemeler bilançosunu iyileştirmek, ekonomik büyüme ve bu yönde reformlar yaparak ekonomik bağımsızlığı elde etmek ve kalkınmayı sağlamak yönünde atılımlar yapmayı hedeflemiştir. Bu süreç açısından devletçilik politikasını ele aldığımız örnekler doğrutusunda bir kalkınma modeli olarak yorumlamak mümkündür.

Daha sonraki bölümler itibariyle ele alınacağı ve inceleneceği gibi, bu yıllar itibariyle başlatılan devletçilik ilkesi sonraki yıllarda da etkisini ortaya koymuş ve 1945'e kadar süren bir ara dönemden sonra 1947'de revize edilmiş olsa da ağırlığını sürdürmüştür.

7. 1939–1950 ARASI TÜRKİYE’DE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI

7.1. Devletçilik İlkesinde Ara Dönem

Atatürk’ün ölümünden ve İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden hemen sonra, II. Dünya Savaşının getirdiği olumsuzlukların dolayısı ile uygulanan ekonomik politikalarda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde, devletçilik uygulamasının kapsamı ve yoğunluğu genişletilmiştir. Bir yandan savaş yıllarında ortaya çıkan olumsuzluklar sonucu tarımsal üretimde ortaya çıkan gerilemeye bir çözüm bulabilmek için, 1942 yılında 12 adet devlet üretme çiftliği kurulmuş ve böylece tarım sektöründe de devletçilik uygulamasına gidilmiştir (Aktan,1987:48).

Diğer taraftan ise 1940 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu ile devletin ekonomik hayata müdahale edebilme yetkileri arttırılmıştır. Bu kanun ile tarımsal arazilere ve sanayi kuruluşlarına devletin el koyma olanağı yaratılmış, sanayiye özendirici önlemlere son verilerek yeni tesislerin kurulması izne tabi olmuştur (Boratav,2004:65).

Yine bu dönemde sıkı para politikasından vazgeçilmiştir. Emisyon hacmi yılda ortalama % 31,6 artarak 1944 yılında 941 milyon TL.’ye ulaşmıştır. Bu dönemde konsolide bütçe fazlalık verecek şekilde kabul edildiği ve istenilen ölçüden daha büyük fazlalıklar elde edildiği halde, emisyon hacminin bu denli artması, daha çok silah altına alınan askerin ve seferberlik giderlerinin finansmanı amacına yönelik olmuştur (Eren,2001:27).

Savaş nedeniyle çıkarılan Milli Müdafaa Vergisi’nden sonra özellikle ticaret burjuvazisini kapsayan, belirli komisyonlarca tarh edilerek bir kereye mahsus olmak üzere alınan ve itiraz hakkı olmayan Varlık Vergisi 1942 yılında uygulamaya konulmuştur. Kaldırıldığı 1944 yılına kadar 114.000 mükelleften 315

milyon TL'lik gelir sağlanan bu vergi, daha çok gayrimüslimlere uygulanmıştır. (Boratav, 2004:70).

Uygulanan dış ticaret politikasına gelince, özellikle Batı'nın ihtiyaç duyduğu tarım ürünlerinin ihrac olanağındaki artış ve ithalatta görülen % 30 oranındaki gerilemeler dolayısıyla, Tablo 2.2'de görüleceği üzere, bu dönemde de dış ticaret fazlası verilmeye devam edilmiştir. Savaş yıllarının tümünde dış ticaret fazlası yaşanması nedeniyle, döviz rezervi 1945 yılı sonunda 250 milyon dolara ulaşmıştır. Bu dönemde milli gelirden sektörel ve toplam olarak yaşanan gelişmeler şu şekilde özetlenebilir: Önceki dönemden başlayarak tarım kesimini desteklemek amacıyla 1937 yılında Ziraat Bankası'nın kamu kurumuna dönüşmesine, 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulmasına, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıkarılarak, Zirai Donatım Kurumu'nun örgütlenmesine ve tarım ürünleri fiyatlarının dünya pazarında çok yüksek bir seviyede olmasına rağmen bu dönemde tarımsal gelir % 25 oranında gerilemiştir. Bu sonuçta, özellikle savaş ortamı nedeniyle bir milyonu aşan genç erkek nüfusun askere alınmasının etkisi büyüktür (Kazgan,1999:83).

Tablo-2.2 1939 – 1950 Döneminde Dış Ticaret ile İlgili Gelişmeler

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Açığı	İhracat/İthalat Oranı %
1939	99.647	92.498	7.149	107.7
1940	85.728	53.018	32.710	161.7
1941	94.678	57.550	37.128	164.5
1942	126.648	113.625	13.023	111.5
1943	197.813	156.188	41.625	126.7
1944	178.908	126.881	52.027	141.0
1945	168.407	97.051	71.356	173.5
1946	215.829	119.695	96.134	180.3
1947	223.301	244.644	-21.343	91.3
1948	196.799	275.053	-78.254	71.5
1949	247.825	290.097	-42.272	85.4
1950	263.424	285.664	-22.240	92.2

Kaynak : DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1990, s.291

7.2. Devletçilik İlkesinde Farklaşma

1945 yılına kadar süren bu ara dönemin ardından 1947 yılında CHP'nin parti programıyla beraber revize edilen devletçilik ilkesinde kısmi değişiklikler kendini göstermiş, ancak 1950 yılı ve sonrasında ülkenin siyasal yapısında kendini gösteren liberal etkiler ekonomik alana da yansıyor sürmüştür. Serbest ticaret düşüncesi ve uygulamalarının dönem içinde ön planda yer aldığı gözlemlenmiştir.

Türkiye'de tek partili rejimden çok partili parlamenter rejime geçiş yılı olan 1946, iktisadi yapıdaki dönüşümlerinde başlangıcı sayılabilir. Savaş sonrasında İsmet İnönü'nün Türkiye'nin savaşa girmesini önlemesi ve Fransa ve İngiltere ile ilişkileri sürdürmesi, bundan sonra da ilişkilerin batı ile devam ettireceğini göstermiştir. Bunun ekonomik anlamdaki yansıması ise devletçilikten ayrılıp liberal ekonomiye yönelmek şeklindeydi (Tokgöz,1995:74).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, özellikle ticaret sermayesi birikiminin hızla artması ve bu kesimin iç ve dış etmenlerin de katkısıyla toplumsal ve ekonomik gelişmelerde ön plana çıkması bu dönüşümün belirleyici özelliği olarak gözlemlenmiştir. Bu özellik, tarım kesiminde hızlı makineleşmeye, yeni alanların tarıma açılması, fiyat destekleme politikaları ile kırsal kesimin pazara yönelmesi ile destek sağlamıştır (Kepenek ve Yentürk,2001:80-81).

1946 yılına salt iktisadi bakımdan da bir dönüm noktası özelliği kazandıran faktör, on altı yıldır kesintisiz olarak uygulanan kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikasının yavaş yavaş gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde artırıldığı; dış açıkların yükseldiği; dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla varlığını sürdüren bir ekonomik yapının yerleşmesi sonucunu doğuracak bazı gelişmelerin de ortaya çıktığı yıllar olmuştur. (Boratav,2003:95). Bu dönem Türkiye Ekonomisi üzerinde önemli etkiler yaratmıştır.

1946 yılı ile başlayan dönemde, değişimin bir göstergesi, 1945 yılında Beş Yıllık Sanayileşme Planının hazırlanmasına rağmen, uygulanmayıp, bunun yerine 1947’de Türkiye Ekonomik Kalkınma Planı’nın hazırlanmasıdır.1945 yılında hazırlanan ve yürürlükten kaldırılan 1945 Planı incelendiğinde, bu planın daha önceki planların devamı olarak devletçi yaklaşıma sahip olduğu görülür (Balkanlı,2002:227). Uygulanamayan 1945 planı ardından, gündeme gelen ve hazırlanan “1947 Türkiye Ekonomik Kalkınma Planı” (Varner Planı) ise 1945 Planının aksine özel kesime öncelik veren bir plan niteliğindedir. 1947 Planı ile özel kesim ön plana geçerken, plan bağlamında bunun ifadesi ekonomide bazı alanlarda etkinliğin özel kesime bırakılması olmuştur (Balkanlı,2002:227).

Bunun sonucunda hükümet devletçilik ilkesini gözden geçirmek zorunluluğunu duymuştur. Yeni devletçilik anlayışına göre, devletin özel girişimciliği açıkça desteklemesi, yönetim güvenlik ve kamu hizmetlerinden başka ekonominin planlı kalkınması için önlemler alması ve bu süreçte gelişmenin yerli ve yabancı unsurlarına gerekli önemi vermesi söz konusu olmuştur.

Bu gelişmeler sonucunda hazırlanan 1947 Kalkınma Planı, dönem boyunca uygulanan ekonomi politikalarının temel ilkelerini ortaya koymaktadır. Planın başlıca özelliği ulaştırma, tarım ve enerji gibi altyapı alanlarına ve kırsal kesime öncelik verilmesidir. Özel sektörün güven içinde ve istediği faaliyet alanında çalışılabileceğini öngören Plan, madencilik, enerji, demir-çelik ve demiryolları dışında kalan ekonomik girişimlerin zamanla özel sektöre devrini, yani özelleştirmeyi öngörmekteydi (Tezel,2002:288). Doğrudan uygulanmamakla birlikte, 1947 Kalkınma Planının öngördüğü gelişme anlayışı dönemin geçerli ekonomi politikası olmuş şeklinde yorumlanabilir (Boratav,2004:98).

İkinci Dünya Savaşı’nın tüm olumsuz etkilerine rağmen, Türkiye bu dönemde tüm dış borçlarını ödemiş ve önemli ölçüde altın ve döviz rezervi yapmıştır. Bununla birlikte savaş ekonomisi uygulamaları, kıtlıklar ve enflasyon, devlete ekonomiyi sıkı bir biçimde kontrol etme yetkileri veren “Milli Koruma Yasası”nın çıkarılmasını gerekli kılmıştır. Bu arada çok partili siyasal hayata geçiş ve Batı

Dünyası ile yakınlaşma çabaları, ekonomik kalkınmanın ikinci plana itilmesine neden olmuştur (Çavdar,2003:338).

Türkiye, savaş sonrası yaşanan siyasal değişimin ve kamplaşmanın etkileri altında kalmış önemli değişikliklerin işaretlerini ortaya koymaya başlamıştır. Bu değişimi ortaya koyan faktörler (Balkanlı,2002:228):

-Dünya savaşının sona ermesi ile birlikte ortaya çıkan dünya ekonomisindeki kutuplaşma süreci ve bu süreçte iktisadi bağımsızlığa sahip olan Türkiye'nin savaş yıllarındaki yalnızlık psikozu ve bu sürece dönemin diğer savaş galibi olan Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerde olumsuzlukların eklenmesi,

-Savunma yıllarında yaşanan ciddi kaynak ve temel gıda temini sorunları ve temel gıda temini konusunda ortaya çıkan toplumsal rahatsızlıklar (karaborsanın ve aynı zamanda Varlık Vergisi ve Mahsul Vergisi gibi uygulamalarının yarattığı rahatsızlıklar),

-Avrupa'nın geliştirilmesi çerçevesinde gündeme gelen Marshall yardımlarından yararlanma istekleri,

-Her ne kadar uygulanabilme imkanı olmasa da, çıkarılma sürecinde politik muhalefeti açığa çıkartarak, organize olmasını sağlayan Toprak Kanunu ve ardından gelen politik muhalefet etkinliği,

-7 Eylül 1946 kararları ile birlikte gelen dış dünyaya uyum etkinliği,

-CHP parti programının revizyonu ve meydana gelen değişiklikler,

-1945 Planının uygulanmayarak yerine 1947 Planının hazırlanması,

-II. İktisat Kongresi etkinliğinde alınan kararlar ve öngörüler,

-Merkezi otoritenin çok partili hayata geçiş talebi ve çok partili hayata geçiş

Bu olguların arasında özellikle; 1943'teki düşük oranlı devalüasyonu, 1946 yılında, sonradan "7 Eylül Kararları" diye anılan bir devalüasyon izlemiş, Türk Parasının dış değeri %50 oranında düşürülmüştür. Bunun sonucunda, elde mevcut ihraç malları çok hızlı bir biçimde satılmış; yatırım malları yerine büyük ölçüde tüketim malları ithalatı yapılarak eldeki döviz birikiminin erimesine yol açmıştır.

Tarım ve tüketim malları sanayine önem veren, özel girişimin öncülüğünü savunan ve dış ticaret ile kambiyo rejimlerinde serbestleşmeyi öngören bu stratejiler, 1947 yılında üye olunan IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların görüşleriyle de uyumlu idi. Yine de, 1947 yılından itibaren askeri ve 1948 yılından itibaren ekonomik yardımlar alan Türkiye'nin 1945-1950 yılları arasında reel GSMH'sinde istenilen büyüme sağlanamamıştır (Eren,1989:134).

Özetle bu dönemin önemli sayılabilecek özellikleri, devletçilik politikasının gevşemeye yüz tutması ile sanayileşme çabalarının yavaşlamasıdır. Öte yandan yukarda belirtildiği gibi, ülkenin yabancı yardımına ve dış borçlanmaya açılması da bu dönemin başka bir özelliğidir. Bu bağlamda 1948-1949 yıllarında Marshall Planı çerçevesinde ilk kez 50 milyon dolarlık bir dış yardım alınmıştır. Bu yıllardan itibaren, DP dönemini kapsayan süreçte, yabancı sermaye ve dış yardımlar konusunda düzenlemeler yapılmıştır (Boratav,2003:100).

8. 1950-1960 DÖNEMİ KALKINMA POLİTİKASININ BELİRGİN ÖZELLİKLERİ

1940'lı yılların sonlarında Türkiye'nin öteden beri izlediği ekonomi politika ilkelerinde meydana gelmeye başlayan değişimler, iktidara aday partinin 1950 yılında yapılan seçimlerle işbaşına gelmesiyle güçlü bir biçimde yaşama geçirilme olanağı bulmuştur.

Yeni hükümet, liberal ekonomi düzenini uygulamayı denemişti. Aslında önceki dönemlerin devletçiliği ne kadar karma ekonomi düzenine yakınsa, yeni hükümetin liberalizmi de o kadar karma ekonomi düzenine yakın olmuştur. Devlet müdahaleciliğini en alt seviyede tutarak, ekonomide kamu sektörünü mümkün olduğunca daraltmak; buna karşılık özel girişime güvenli bir ortam yaratılarak elden geldiğince faaliyet alanlarını genişletmek şeklinde benimsenen görüşler tercih edilmiştir. Hükümetin, bu ekonomi politika anlayışı, kendini en büyük ölçüde dış ticaret alanında göstermiştir (Tezel,2002:258).

1950 yılında siyasal iktidarın değişmesiyle birlikte, siyasi ve iktisadi davranışlarda Liberalizme doğru bir kayma sonucunda devletçiliğin önemi azalmış bulunuyordu. 1949 yılında yayınlanmış olan Demokrat Parti programının 43. maddesine göre; “iktisadi hayata özel kuruluş ve sermayeye serbestlik ve güvenle çalışmak şartları ve yeni yeni iş alanları sağlanmalıdır”... “faaliyet alanları iyice sınırlanmak koşulu ile, özel kuruluşlarla devlet kuruluşlarının değin diğerine engel olmadan ve karşılıklı yardım çalışmalarının hem mümkün ve hem de faydalı olduğuna” inanıldığı belirtilmiş ve 45. madde ile de devletin doğrudan doğruya girişeceği iktisadi kuruluşların sınırları tespit edilmiş bulunuyordu (Kongar,1976:122). Bu izlenen siyasetin doğal sonucu olarak, bazı işletme alanları devletin tekelden çıkarılmış ve bazı işletmeler özel sektöre devredilmeye çalışılmıştır. Fakat çeşitli nedenlerle, özellikle sermaye yetersizliği sebebiyle bunların özel sektöre devri pek mümkün olmamıştır.

1950'den sonra, özellikle 1954'e kadar en çok önem verilen alan tarım sektörü olmuş, bu alanda büyük kredi olanakları sağlanmış, tarım ürünlerinin fiyatları devlet tarafından desteklenmiş, Marshall yardımından faydalanarak tarımın makineleştirilmesine, bunun yanında sulama, enerji, karayolları, çimento ve şeker sanayi alanlarına da büyük çapta yatırımlar yapılmıştır. 1950'de 95 olan tarımsal üretim endeksi, 1953'te 155'e yükselirken, aynı yıllara ilişkin sanayi üretim endeksi sırasıyla 104 ve 157 olmuştur (Boratav,2003:99). Ayrıca Türkiye, IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'ne 1947'de, NATO'ya 1952'de üye olmuştur (Boratav,2003:100).

1950-1953 arasında reel GSMH büyüme hızının %11,3, enflasyon hızının ise %3,3 gibi bir oranda seyrettiği Türkiye’de, bu olumlu ibre tersine dönmüştür.GSMH’de %3’lük bir düşüş görülmüş, bununla beraber kamu açıkları ve ekonomik kaynak dengesindeki açık büyümüştür.İthalat liberasyonu 1950-1952 arasında ithalatı iki katına, dış ticaret açığını 9 katına çıkarmış, 1950-1953 arasında ihracat gelirlinin %10’u civarında olan yıllık borç taksit ve faiz ödemeleri %27’e fırlamıştır (Kazgan,1998:273-274).

1954’den sonra plansız yatırımların yapılması nedeniyle artan ithalatın finansmanında, dış yardımlara paralel olarak döviz rezervlerinin kullanılması sonucu zorluklarla karşılaşmıştır. Dış ticaret hadleri aleyhimize gelişirken, fiyatların hızla artması ile birlikte ekonomik büyüme geçen dört yıla göre aynı oranda olmamıştır (Kazgan,1999:97).

İthalat harcamalarının artması ve ihracat gelirlerinin düşmesiyle baş gösteren döviz darboğazı nedeniyle 1953 yılı sonundan itibaren tekrar gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını kapsayan korumacı önlemler uygulamaya konulmuştur. Ancak 1950’de başlatılan kalkınma atılımı, 1954’e gelindiğinde, olumlu koşulların çoğunun ortadan kalkması nedeniyle, ciddi tıkanıklık belirtileri baş göstermeye başlamıştır (Altıntaş,1978:2005).

Tarımsal üretimdeki artış duraklarken, ithalat daralmaya ve dış ticaret açığı artmaya başlamıştır. Bunda, belirli ölçüde dış ekonomik konjonktürün etkisi olmakla birlikte, büyük ölçüde sağlanan dış ve iç kaynakların verimli alanlarda, özellikle sanayileşmede yapısal dönüşüm sağlamada kullanılmaması etken olmuştur. Sonuçta fiyatlar genel düzeyi hızla yükselmiş ve enflasyonist baskılar artmıştır.

8.1. 1954 Sonrası Gelişmeler

8.1.1. Bunalıma Doğru

1955 yılına gelindiğinde ülke içindeki sıkıntılar doruğa ulaşmıştı. Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'nin 300 milyon dolarlık kredi talebini geri çeviriyor, yatırımlar ve ithalatın bir bölümü kısa vadeli ve yüksek faizli ticari kredilerle karşılanmaya çalışılıyordu. İthalatta miktar kısıtlamaları yeniden uygulamaya konuldu.1956 yılında İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi kuruldu. Bankaların tarım ve sanayi sektörüne açtığı kredilerin yükseltilmesi yanında plansız yatırımların yapılması yine aynı yıl Milli Koruma Kanunu'nun yeniden, uygulamaya konulması sonucunda, fiyatlar üzerinde bir baskı yaratılmış, enflasyon artmıştır (Yenal,2003:83).

Devletin hesapsız para harcaması, bunun bir bölümünü Merkez Bankası'ndan aldığı borçla, yani kağıt para basarak karşılaması, emisyon artışının doğurduğu enflasyon, iç fiyatlar artarken sabit tutulan kambiyo kuru sonucunda azalan ihracat, artan ithalat talebi ekonominin alt üst olmasının başlıca nedenleri olmuştur. 1950'de 22,3 milyon dolar olan dış ticaret açığı liberasyonun etkisiyle daha 1952'de 193 milyon dolara varmıştı. Bunun üzerine Merkez Bankası'nda serbest bırakılan altın satışları durdurulmuştur. Rezervlerin üçte birinin bir yılda tükenmesi bunun en büyük nedenidir (Kazgan,1999:101).

Dönem içinde, özellikle de 1950'de Demokrat Parti'nin iktidar olmasından 1954 yılına kadar, dışa kapalı ve korumacı, içe dönük iktisat politikaları hızla terk edilmiş, serbest dış ticaret rejimi benimsenerek, dış pazarlara yönelik bir kalkınma anlayışı izlenmiştir. Ancak, ithalat artışının dış açıkları kronik hale getirmesiyle, ekonomik yapı dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına dayanarak ayakta durabilen bir duruma gelmiştir (Sönmez,1978:62).

1954 yılından itibaren gerek dış ticarete gerek tarım sektöründe meydana gelen tıkanmalar sonucunda tarım ve dış ticarete dayalı sanayileşme politikası terk

edilerek, yerine sanayileşmeye öncelik veren korumacı, ithal ikamesine yönelik politikalar tercih edilmiştir. Türkiye bu dönemden itibaren iç pazara yönelik, tüketim malları üretimini ön plana çıkararak bir ithal ikameci sanayileşme sürecinde yol almaya başlamıştır (Eroğlu,2004:5). Bu ise daha sonra ülkenin iktisat politikalarının yönlendirilmesine etken olmuştur, denilebilir. Çünkü “liberal iktisat” anlayışına sahip bir siyasal iktidar, “ithal ikameci sanayileşme” modelini gündeme almış ve benimsemiş gözükmektedir.

Bu yıllarda uygulanan ithal ikameci politikaların temel amacı, bir taraftan dış ticarete sınırlamalara gitmek, diğer taraftan bu sınırlamalar sonucunda azalan tüketim malları ithalatını telafi etmek için, önemli ölçüde bunların ikamesine yönelik sanayileşme sürecini devlet yatırımlarıyla gerçekleştirmek olmuştur (Eroğlu,2003:8). Bu dönemde gündeme gelen ithal ikameci model, devletin sanayileşme stratejisinden tamamen farklı nitelikte olup, özel sektör denetiminde fakat tamamen devlet işletmeciliğini kullanan bir sanayileşmeye dayalıdır (Eroğlu,2003:8). Bu yapı içerisinde özel sektörün sanayi sektörü içindeki ağırlığının artmaya başlamasıyla birlikte devlete olan bağımlılığın artması da söz konusu olmuştur. Devletçi modele benzeyen ancak, devlet kesiminin özel sektöre desteğinin ön plana çıkmasıyla ondan ayrılan yeni bir karma ekonomi anlayışı benimsenmiştir (Sönmez,178:62). Karma ekonomi yapısı içinde devletin ekonomik faaliyetlere müdahalesi de özel teşebbüsü sınırlamak ve kontrol etmekten çok, onu teşvik etmek yolunda gelişmiştir. Bu amaçla kalkınma ve sanayileşme hamlesinin gerçekleştirilmesine yönelik olarak, gerekli alt yapı yatırımları ve özel sektörün altından kalkamayacağı bazı temel sınai ve tarımsal maddeler ve ara malları tesislerinin devlet tarafından kurulması amaçlanmıştır.

1954 yılından itibaren izlenen ithal ikameci politikalara paralel olarak devlet, birçok sanayi dalında (şeker,çimento,demir çelik) üretimi geliştirmek için yatırım yapmış, et, süt, balık gibi tarımsal ürünlerin pazarlanmasıyla ilgili yeni KİT’ler kurmuştur. KİT’leri özelleştirme programıyla yola çıkan Demokrat Parti, o günkü ekonomik şartlar ve hızlı bir kalkındırmayı gerçekleştirebilmek için KİT’lerin daha da gelişmesine sebep olmuştur (Karluk,1999:234). Bu gelişmeye paralel

olarak bu dönemde KİT'lere politik baskılar çoğalmış, yatırımlardan ve yer seçiminde gerçek amaçlardan uzaklaşmış, aşırı istihdam meydana gelmiş, yöneticiler politik baskılara maruz kalmış, KİT ürünleri maliyetlerinin altında tutulduğu için zararlar hızla artmıştır (Karluk,1999:235).

İlk kez bu dönemde KİT'lerin istihdam yaratma gücünden politik olarak faydalanılmıştır. KİT'ler yolu ile özel kesime destek sağlanarak bu kesimi güçlendirme politikası, bir yandan enflasyonist baskıyı arttırmış ve diğer yandan da ücret-fiyat ilişkisini fiyatlar lehine bozarak kaliteli yönetici ve işçilerin KİT'lerden ayrılmasına sebep olmuştur. KİT'lerdeki bu gelişme, bunların büyük zarara uğramalarına yol açmıştır (Kepenek,1975:62-80).

Bu dönemde örgütlenen başlıca sanayi Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) (1950), Gübre, Et ve Balık Kurumu (EBK) (1952), Türkiye Çimento, Azot (1953), Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Devlet Malzeme Ofisi (DMO) (1954), Selüloz ve Kağıt (SEKA) (1955), Demir-Çelik (1955) ve Türkiye Kömür İşletmeleri (1957) 'dir. Et ve Balık ile Azot dışında kalanlar, daha önce, Sümerbank ve Etibank'a bağlı kuruluşların yeniden örgütlenmesiyle oluşturulmuştur. Toplam sanayi yatırımları içinde kamu payı 1950'de %57, 1955'te %60 ve 1962'de %78 olmuştur (Kepenek ve Yentürk,2001:110-111).

8.1.2. 1956-1958 Bunalımı ve Devalüasyonu

Türkiye 1956–1958 arası dışa giderek kapanmış, istikrar programı uygulaması için baskı yapmak üzere dışarıdan verilen program kredileri azaltılmıştır. Dış borç yükü artmaya, kamu açıklarının büyümesiyle enflasyon %20'ye tırmanmaya başlamıştır (Kazgan,1999:106). 1958'de Türkiye'nin vadesi geçmiş 256 milyon dolar tutarında birikmiş borcu olduğu görülmektedir. Bu borçları ödemedikçe ne uzun vadeli program kredilerinin artma, ne de kısa vadeli ticari kredilerle durumu idare edebilme olanağı mümkün olmamıştır. İthalatın GSMH'daki payı %3'e kadar düşmüştür (Kazgan,1999:106).

İstikrarsız ekonomi ortamında dış açığın gittikçe büyümesine karşılık hükümet devalüasyona gitmeyi ve uluslararası mali kuruluşların önerdikleri istikrar tedbirlerini almayı kabul etmemiştir. Bu nedenle ihracat yapmak oldukça zorlaşmıştır. Aynı zamanda döviz darboğazına girilmesinden dolayı yatırım ve ara malları ithalatı da zorlaşmaya başlamıştır. Bu dönemde ödemeler bilançosu açığı ve döviz darboğazı yanı sıra enflasyonist baskı da artmıştır. Fiyatlar genel seviyesi 1956'da %13,2'ye, 1957'de %19,6'ya kadar ulaşmıştır (Şahin,2002:122).

1953 yılından itibaren devreye giren kredili ithalat uygulaması ile serbestleşme politikası ardından dış ticaret açığı ve dış borçların ödenememesi 1958 krizini hazırlayan en önemli etkenler olmuşlardır (Kazgan,2002:84-89).

8.1.3 1958 İstikrar Programı

1957 yılında Paris'te IMF, OECD ve ABD hükümeti arasında varılan anlaşmayla vadesi gelen 420 milyon dolar tutarındaki borcun ertelenmesi ve 359 milyon dolarlık yeni bir kredi açılması karara bağlanmıştır. Kararın uygulanabilmesi için de Türkiye'nin bir istikrar politikasını yürürlüğe koyması şart koşulmuştur. Bu tablo karşısında IMF önerilerini bir süre askıya alan hükümet, önerilere alternatif bir çözüm bulamayınca kaçınılmaz sonuç olarak IMF ile görüşmelere başlamak zorunda kalmıştır. Böylece IMF heyetiyle yapılan görüşmeler "1958 İstikrar Tedbirleri" ile noktalanmıştır. 1958 istikrar önlemlerinin amaçlarından birisi, enflasyonun önlenmesi, piyasadaki mal darlığının giderilmesi ve sanayi üretimi ile yatırımlarının tekrar düzenlenmesi şeklindedir (Alpago,2002:98).

4 Ağustos 1958'de uygulamaya konulan istikrar kararlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: Merkez Bankası kredilerine sınır getirilirken, kredilerin tahsisinde kısıtlamalar konmuş, banka kredileri dondurulmuş, kamu harcamalarında ciddi kısıntılar gündeme gelmiş, fiyat kontrolleri kaldırılmış ve KİT ürünlerine %200'e varan zamlar yapılmış, döviz alış ve satışlarında prim uygulamasına geçilmiş, ithalatta liberasyona dönük önlemlerin alınması karara bağlanmış, TL, %320

oranında devalüe edilerek 1 dolar=2,80 TL'den, 1 dolar=9,00 TL olarak değiştirilmiştir.

IMF ile anlaşmazlık çıkması sonucunda, tam olarak uygulanamayan 1958 İstikrar Programının bu esasları; kredinin sınırlandırılması ve denetim altında bulundurulması, tarım reformu ve beş yıllık kalkınma planlarının yapılması taleplerini de kapsamıştır (Yerasimos,1994:223).

1958 istikrar programı izlenecek para ve maliye politikaları ile ekonomide ciddi bir daralma öngörmektedir. Nitekim kararların alınmasını takiben ortaya çıkan daralma sürecinin resesyona dönüştüğünü ve bunun 1962 yılına kadar sürdüğünü söylemek mümkündür. Örneğin bu süreç içerisinde mali sektörde bunalım ortaya çıkmış, Esnaf Kredi Bankası, Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası, Doğubank ve Tutum Bankası gibi bankalar tasfiyeye tabi tutulmuştur (Şıklar,2000:281).1958 İstikrar programından beklenen ilk sonuç fiyat istikrarının sağlanmasıdır. 1953 yılı baz alınarak hazırlanmış fiyat indeksi 1959 yılında %19, 1960 yılında ise %20 oranında artmıştır. Fiyat istikrarı 1960 askeri müdahalesinin ardından yoğun bir durgunluk pahasına sağlanabilmiştir (Çelebi,1998:129).

İstikrar tedbirlerinin uygulanması ile dış ekonomik ilişkilerdeki tıkanıklık giderilmiştir. IMF, OECD ve ABD ile yapılan anlaşmalarla 600 milyon dolar tutarındaki dış borç ertelenirken, 350 milyon dolarlık yeni bir kredi alınmıştır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk borç konsolidasyonu bu karardan sonra Mayıs 1959'da yürürlüğe girmiştir (Tokgöz,1999:131). Ayrıca, 1950'de 373 milyon dolar olan toplam dış borç miktarı, 1960 yılında 992 milyon dolara çıkmıştır.

Böylece yapılan yüksek oranlı devalüasyon ve alınan diğer önlemlere rağmen yapısal sorunlara kalıcı çözümler getirilememiştir.

8.2. Dönem Sonu Gelişmeler

Bu dönemin en belirgin özelliği önceki dönemlere oranla çok yüksek bir yatırım düzeyinin gerçekleştirilmesidir (Zeytinoğlu,1972:216). Tam on yıllık Demokrat Parti iktidarı, Türkiye ekonomisinin gelişmesi yolunda önemli atılımlara neden olduğu gibi, büyük yanlışlıklara da yol açmıştı. Tarıma verilen önem, tarımda makineleşme, sulama, gübre ve tohum gelişmeleri, karayolları, enerji ve içme suyu gibi icraatlar, iktisadi kalkınmayı ilk kez belirli bir biçimde büyük halk kitlelerine götüren, onları ekonomiye katan, gelişme için büyük atılımlar yapılmaktaydı (Zeytinoğlu,1972:216).

Bununla birlikte yapılan yatırımlar ile yaratılan yurtiçi hasıla ve dış kaynak ilişkisine bakıldığında, sonucun pek başarılı olduğunu söylemek de mümkün değildir. Öte yandan yapılan yatırımların tarım ve sanayide yapısal dönüşümü sağlamaktan çok; ancak uzun dönemde ekonomiye katkıları olan altyapı alanlarına kayması, bu dönem için umulan başarıyı azaltmaktadır. Bununla birlikte bu tür yatırımlar, özellikle önceki dönemlerde büyük sıkıntı yaratan altyapı darboğazını ortadan kaldırmayı başarmıştır (Yenal,2003:84).

1958 krizi sonrasında uygulanan istikrar tedbirleri olumlu etki sağlamamıştır. Ekonomide durgunluk ortamında problemler varlığını devam ettirmiştir. Bu olumsuzluk karşısında 9 Ağustos 1959 tarihine gelindiğinde, uygulanmakta olan çoklu kur sistemi kaldırılmıştır. Böylelikle tekli kur sistemine geçilirken, aslında bu değişiklik aynı zamanda dolaylı devalüasyon anlamına gelmiştir. Geçen yıllar itibariyle döviz darboğazı ihracatın arttırılmadığı çerçevede devam ederken, ortaya çıkan döviz darboğazına ekonomik durgunluk eklenmiş ve siyasal atmosferin de olumsuzlaştığı ortamda 27 Mayıs 1960 tarihine gelindiğinde askeri yönetim iktidara el koymuştur. Askeri yönetimin ardından anayasa hazırlanmış ve daha sonrasında yeniden çok partili hayata geçilmesi söz konusu olmuştur. (Balkanlı, 2002: 310)

Son olarak bu dönemde ekonomi politikasının yürütülmesinde bir Plan'a dayanılmamış olması özellikle belirtilmelidir. Ancak, özellikle 1958 yılından sonra, çeşitli ekonomik ve siyasal gelişmeler sonucunda, bu yolda kimi girişimlerin başladığı ve 1960 yılına gelindiğinde bu konunun öne çıktığı görülmektedir. Bu dönem, ekonomik yönden birçok gerçeğin, ama en önemlisi ekonomik düzen ve ekonomik süreçle ilgili politikaların bir planlama anlayışı çerçevesinde yürütülmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. 1950–1960 döneminde yaşanan plansız, programsız iktisadi gelişme politikası ilk yıllarda iç ve dış olumlu gelişmelerin denk düşmesi ile birkaç yıl oldukça iyi sonuçlar sergilemiştir (Şahin,2002:129). Fakat dönemin ikinci yarısında Türkiye Ekonomisi enflasyonist baskılar ve dış ödeme güçlükleri biçiminde, iç ve dış ekonomi alanında kendini gösteren bir durgunluk içine girmiştir. 1954'ten sonra yaşanan bunalım 1960'lı yıllarda planlamaya geçişin sosyal ve psikolojik ortamını da sağlamıştır. Siyasal ve ekonomik bunalım yıllarının ardından, kararlı bir ekonomik gelişme, demokratik bir anayasal düzenleme ile ekonomisinin planlanmasını gerektirmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. PLANLI DÖNEMDE EKONOMİK POLİTİKALAR VE EKONOMİK YAPI

1.1. İthal İkameci Sanayileşme

İthal ikameci sanayileşme politikalarına yönelinmesine yol açan temel neden, yukarıda ele aldığımız gibi, özellikle 1946-1953 döneminde dışa açılan ekonominin kısa sürede tıkanması ve daha önceki planlı sanayileşme tecrübesinin göstermiş olduğu başarıya dayanmaktadır.

Dünya ekonomisi ile tarımcı bir ülke olarak eklemlenen bir yapıda dış dengenin kurulamaması, tüketim malları ithalatının sınırlanarak ithalatı ikame eden sanayi yatırımlara yönelindiği yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu değişim, dünya ekonomisinin genel gelişme eğilimleri ile de uyumlu olmuştur (Güralp, 1993:345). Batılı ülkelerin, bağımlı ülkelerin dış dengeyi kuramaması 1950'lerin ortalarından başlayarak bu ülkelere doğrudan sanayi yatırımları yapmaya yönelmeye başladığı gözlemlenmiştir (Güralp, 1993: 34 – 35).

Ayrıca bu dönemde, ithal ikameci sanayileşmenin, gelişmiş ülkeler ile geri kalmış ülkeler arasındaki işbölüşümünün önemli bir değişime uğraması anlamına geliyor olması da önemli bir etki yaratmıştır (Kansu, 2003:53). Geri kalmış ülkeler dünya ekonomisine artık yalnızca hammadde kaynağı olarak eklemlenmiyor, ithal ikamesine dayanan bir sanayileşme sürecine giriyordu. Teknoloji yatırım malları ve ara malların ithal edildiği, nihai ürünlerin ise ülkede yerli – yabancı sermaye ortaklığı ile üretildiği bir sanayileşme (montaj sanayisi) dönemi başlıyordu. Özellikle ülkenin dış ticaretini elinde tutan kesimler, ithal ettikleri malları daha basit teknolojiye sahip olanlarından başlayarak ülkede üretmeyi amaçlıyorlardı (Cem,1970:135). Bu sanayi gelişmenin özelliği, yabancı sermaye ortaklığıyla yine yabancı sermayenin teknoloji, lisans ve markalarıyla kurulması, ithal girdiye bağımlı olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Türkiye’de ithal ikameci dönemde

yabancı sermaye yatırımları önem kazanmaya başlamakla birlikte, hiç bir zaman beklenen düzeye de ulaşamamıştır (İbrahimoğlu,1974:760). Yabancı sermaye yatırımlarının önceki dönemden farklılığı ise, altyapı yerine daha çok imalat sanayi ile yoğunlaşmış olmasıdır.

1.2. Planlama ve İthal İkamesi

Daha önce ele alındığı üzere; ithal ikamesi, bir ülkenin yurt içerisinde üretmediği ve ithal ettiği bir ürünü, ithal etmek yerine yurt içinde üretme etkinliği olarak ifade edilmektedir. Daha geniş bir ifadeyle ithal ikamesi önce yurt dışından ithal edilmekte olan malların, uygulanan koruyucu ve özendirici önlemlerle yurt içinde üretilmesini öngören bir sanayileşme stratejisidir (Seyitoğlu,1990:440).

İthal ikamesine dönük sanayileşme stratejisi uygulamalarından beklenen yararlar arasında, sanayileşmenin yaratacağı olumlu etkilerden yararlanma ve buradan sağlanacak katkı ile ekonominin gelişme sürecine girmesi ilk başlarda yer almıştır. Bu stratejinin dayandığı temel dört unsurun var olduğu söylenebilir (Balkanlı,2002:331). Bunlardan birincisi, “ithalatın ikamesi” olgusudur. İkinci unsur, gelişmekte olan ülkelerin temel amacı olan “sanayileşme hedefi”dir. Üçüncü unsur ise ithal ikamesi sürdürülürken, “koruma politikalarının ve fiyatlara müdahale olgusunun da içinde yer aldığı durumda devlet müdahalesinin varlığı” şartıdır. Dördüncü unsur ise ithalatı ikame edebilme sürecinde, “gerekli ara ve yatırım girdilerini ithal edebilmek için döviz mevcudiyeti” dir. Gelişmekte olan ülkelerde, sanayileşme sürecinde, ithal ikamesi politikası kalkınmada öncelikli olarak uygulanmaktadır. İthal ikamesi yoluyla sanayileşmek isteyen ülkeler, bu politikaya yönelmiş, özellikle yerli sanayinin teşviki ve uluslararası rekabete karşı koruma sağlayarak gerçekleştirmeye çalışmışlardır (Balkanlı,2002:331).

İthal ikamesine dönük sanayileşme sürecinde, stratejinin mantığı gereği, ithal ikamesi ile devlet müdahaleciliğinin bir arada yürütülmesi zorunluluğu vardır. Bunun nedeni ise, özellikle iç pazarın korunması olmuştur. İthal ikameci sanayileşme stratejisi, bu stratejiyi uygulayan ekonomilerde, ülkelerin ithal

ettikleri sanayi ürünlerin ithalatının yerli ürünle ikame edilmesini ve dolayısıyla dışa bağımlılığın da azalmasını öngörmüştür (Balkanlı, 2002:337).

1950’li yılların ikinci yarısına kadar sürdürülen “dışa açılma ve ihracatı teşvik “ modelinin yarattığı olumsuz sonuçlar üzerine ve “içe dönük ikame” modeli 1958 “istikrar önlemleri paketi” ile tekrar başlamıştır. Ancak bu model, 1930’lardaki ithal ikamesi uygulamasından farklılık göstermektedir. Korumacı iç pazara dönük ve ithal ikameci görüntüsü ile 1930’lu yıllara ve 1954-1961 dönemine benzer görünmekle beraber, sanayileşmenin içeriği, yatırımların dağılımı ve sektör öncelikleri bakımından oldukça değişiktir (Boratav,2004:118). 1930’larda özel kesimin yeterli bir gelişme göstermemesi üzerine, tüm yükün kamu kesiminde kaldığı, ancak bu ikinci ithal ikamesi sanayileşmede ise, yükü özel kesimin üstlendiği gözlemlenmiştir. Ayrıca, bu ikinci uygulamada kurulan sanayilerde yabancı sermayeden büyük ölçüde faydalanılmıştır (Uludağ ve Arıcan, 2003: 92).

1950–1960 yıllarını kapsayan on yıllık dönem boyunca muhalefetin de etkisiyle sürekli, iktidarın plansız uygulamalarının yarattığı olumsuz gelişmelerden söz edilmiş; bu durum kamuoyunda bir planlama özlemi doğurmuş ve Türkiye’de tüm sorunların planlama ile çözülebileceği kanısı uyanmıştır.

27 Mayıs 1960 tarihinde Silahlı Kuvvetler ülke yönetimine el koyduğunda ekonomi 1958 bunalımından çıkmıştır, ancak 1950’lerin sonunda yaşanan maliye ve dış ödemeler dengesizliklerinin yarattığı piyasa kıtlıkları iktisadi plan olgusunu gündeme taşımıştır (Yenal, 2001: 121). Ekonomiyi planlara dayandırmak, yatırımları planlarla yürütmek Demokrat Parti’nin siyasi anlayışına ters düşmesine karşın ABD ve dış yardım kuruluşlarının çevre ülkelerin içe dönük sanayileşme modelinin işleyebilmesi için planlamanın gerekli olduğu yönündeki istekleri, dış yatırımların tehlikeye düşme olasılığı karşısında Türkiye’yi dönemin siyasi iktidarı tarafından bir Koordinasyon Bakanlığı’nın kurulması aşamasına taşımıştır (Yenal,2001:123).

Daha sonra Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmasında katkıda bulunacak olan Jean Tinbergen incelemeler yapmak üzere Türkiye'ye gelmiş ve bir iktisadi danışma kurulu kurulmuştur (Kansu,2003:67). Bu gelişmeler 1960 sonrası planlamanın çekirdeğini oluşturmuştur. Uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikası her ne kadar yoğun devlet müdahalesini zorunlu olarak içinde barındırsa da bu noktada müdahaleler daha çok özel kesimin sermaye birikim koşullarının sağlanmasına yönelik çabalar şeklinde olmuştur.

Ayrıca, söz konusu 1958 krizi ve özellikle de 1960'dan sonra Cumhuriyet dönemi iktisat tarihinde niteliksel olarak farklı bir sürece geçilmiştir (Boratav,2003:117).

2. PLANLI KALKINMA YILLARI (1960–1980)

1960 askeri müdahalesinden sonra, özellikle DPT'nin kurulmasını izleyen dönemde ekonomiyi planlara bağlamak kaçınılmaz olmuştur. Silahlı Kuvvetler ülke yönetimini ele aldıktan sonra iktisadi planlama hazırlıkları önceliğini korumuştur. Bir yandan Milli Birlik Komitesi olarak seçtikleri iktisat danışmanlarına günlük kararname hazırlatırken, diğer yandan da Devlet Planlama Teşkilatı yasallaşmış ve devletin iktisadi yönetiminde planlama gereği anayasaya girmiştir (Yenal,2001:86).

Türkiye'de ilgili dönemde ekonomik ve toplumsal yapının yeni yasal düzenlemelerle kararlı bir gelişme sürecine gireceği, sorunların bu yolla çözüme kavuşturulacağı kanısı oldukça yaygınlaşmıştır. Siyasal ve ekonomik bunalım yıllarının ardından, hak ve özgürlükleri genişletme ve kararlı bir ekonomik gelişme, demokratik bir anayasal düzenleme ile ekonominin planlanmasını gerektirmiştir.

Bunlara ek olarak, mevcut kaynak dağıtım düzeninin getirdiği ekonomik belirsizlik, özel girişimi olumsuz etkiliyor ve doğal olarak geleceği görme konusunda bir açıklık, belirlilik getirilmesi yönünde baskıların yoğunlaşmasına neden oluyordu. Bilindiği gibi önceki dönemde tarım sektörüne ağırlık verilmiş, o

arada hizmet sektörü de belirli bir gelişme yaşanmıştı. Enflasyon ticari kazançları arttırmış, sermayenin üretime yönelmesini önlemişti. Oysa tüketici taleplerine de uygun düşen sanayi sektörüne daha fazla kaynak ayrılması ve ithalat yerine onu ikame eden üretim politikası uygulamaları gerekmektedir (Han,1999:58).

Türkiye’de planlı kalkınma sürecine geçiş, dış ekonomik çevrelerce de desteklenmiştir. Dış çevreler, özellikle kamu harcamalarının, başta kamu yatırımlarının belirli bir kalkınma programına bağlanmasını önermişlerdir (Şahin,2002:132). Ekonominin planlanması, gerek dış borçlanma, gerekse yabancı sermaye açısından daha güvenilir ve açık bir ortam sağlamış olacaktır.

Mevcut ekonomik durum ve bunun çeşitli çevrelerde, çeşitli nedenlerle ortaya çıkardığı ekonomik kalkınmanın planlanması istemleri, sonuçta 30 Eylül 1960 tarihinde 91 sayılı yasayla Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) kurulmasıyla ve ayrıca kalkınmanın planlı bir biçimde yürütülmesinin 1961 Anayasası’na sokulmasıyla sağlam bir temele oturtulmuştur.

Anayasanın 41. maddesine göre, “İktisadi ve sosyal hayat, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacıyla düzenlenir. İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, milli tasarrufu arttırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak Devletin ödevidir.” şeklindedir (DPT,1991:10).

Devletin ekonomiye gerektiğinde müdahale ederek, özel sektörü desteklemek ve ekonomi planlarına dayalı bir kalkınma politikası izlemek suretiyle, halkın refahını sağlamak görevini üstlenmiştir, denebilir.

2.1. Devlet Planlama Teşkilatı

DPT, 30 Eylül 1960 tarihinde kalkınma planlarını hazırlayarak ülke kalkınmasının hızlandırılması amacıyla Başbakanlığa bağlı bir kuruluş olarak kurulmuştur.1961

Anayasası ile birlikte kalkınmanın demokratik yollarla gerçekleştirilebilmesi için kalkınma planlarının hazırlanması hükme bağlanmış, planlama ve DPT anayasal bir kurum hüviyeti kazanmıştır. Bu yıllardan itibaren Türkiye’de de demokratik yoldan kalkınmayı benimsemiş karma ekonomik yapıya sahip ülkeler tarafından uygulanan karma ekonomik planlama anlayışının uygulanmaya başladığı görülür. 1960 tarihli 91 sayılı ve 24 maddeden oluşan kuruluş yasası DPT’ye planları hazırlama ve uygulamayı izleme dışında araştırma, destek olma ve danışmanlık yapma gibi işlevlerle temel görevlerini sınırlamaktaydı (DPT,1991:11-13).

2.1.1. Devlet Planlama Teşkilatı’nın Görevleri

Yukarıda önemi vurgulanan Devlet Planlama Teşkilatı’nın başlıca görevleri ise şöyle sıralanabilmektedir:

- a) Ülkenin doğal, beşeri ve iktisadi her türlü kaynak ve imkanlarını tespit ederek, takip edilecek iktisadi, sosyal ve kültürel politika ve hedeflerin belirlenmesinde Hükümete müşavirlik yapmak,
- b) Hükümetçe belirlenen amaçlar doğrultusunda kalkınma planları ile yıllık programları hazırlamak,
- c) Bakanlıkların ve kamu kurum ve kuruluşlarının iktisadi, sosyal ve kültürel politikayı ilgilendiren faaliyetlerinde koordinasyonu sağlamak, uygulamayı etkin bir biçimde yönlendirmek ve bu konularda Hükümete müşavirlik yapmak,
- d) Uluslararası kuruluşlarla iletişim içersinde çalışarak ileriye dönük stratejiler geliştirmek ve topluma perspektif sağlayan politika önerilerini katılımcı bir yaklaşımla belirleyerek özel kesim için orta ve uzun dönemde belirsizlikleri giderici genel bir yönlendirme görevini yerine getirmek,

e) Kalkınma planlarının ve yıllık programların uygulanmasını izlemek ve koordine etmek, değerlendirmek ve gerektiğinde kalkınma planlarında ve yıllık programlarda usulüne uygun değişiklikler yapmak,

f) Kalkınma planlarının ve yıllık programların uygulanabilmesi için ilgili kurum ve kuruluşların ve mahalli idarelerin kuruluş ve işleyişlerinin iyileştirilmesi konusunda görüş ve tekliflerde bulunmak,

g) Maliye, para, dış ticaret ve kambiyo politikalarının kalkınma planı ve yıllık programların hedefleriyle uyum içinde uygulanması konusunda hükümete müşavirlik yapmak,

h) Özel sektör ve yabancı sermaye faaliyetlerinin plan hedef ve amaçlarına uygun bir şekilde yürütülmesini düzenleyecek teşvik ve yönlendirme politikalarının genel çerçevesini hazırlamak ve Hükümete teklif etmek,

ı) Kalkınmada öncelikli yörelerin daha hızlı bir şekilde gelişmesini sağlayacak tedbirleri tespit ve teklif etmek, uygulamayı izlemek ve koordine etmek,

i) Kalkınma planı ve yıllık programlardaki ilke ve hedeflere uygun olarak, uluslar arası ekonomik kuruluşlarla ilişkilerin geliştirilmesinde, temas ve müzakerelerin yürütülmesinde gerekli görüş ve tekliflerde bulunmak,

k) Bölgesel veya sektörel bazda gelişme programları hazırlamak, (DPT, 1994: KHK/540) şeklindedir.

DPT ve Yüksek Planlama Kurulu, iktisadi kalkınma sürecinde önemli bir aşama olarak belirginleşmiştir. Kuruluş yasasıyla DPT büyük ölçüde karar alma sürecinin dışında, uygulamadan ve yürütmeden uzak bir kurum olarak tasarlanmıştır. DPT'yi oluşturan temel organlardan Yüksek Planlama Kurulu (YPK); siyasetçi ve bürokrat üye sayısı açısından dengeli bir karar alma yapısına büründürülmüş ve 1961 Anayasası ile anayasal bir kuruluş halini alan DPT,

planlamayla kalkınmanın sağlanabileceği düşüncesiyle sağlam bir ortamda faaliyetlerini devam ettirmiştir (Soyak, 2003:175).

2.1.2 Devletçilik ve Karma Ekonomik Sistem

Kalkınma planlarının daha önceki planlama anlayışı ve deneyimlerinden çok farklı olduğunun da altını çizmek gerekir. Yalnızca kamu yatırım projelerini içeren 1930'lardaki planlama anlayışı; ulusal bağımsızlığı sağlamak için ve kalkınmanın ulusal kaynaklarla yönlendirilmesini öngörürken, 1960'lardaki planlar dış yardımdan yararlanmanın da aracı olmuştur (Sezen, 1999:176-177). Planlı ekonomik kalkınma, ithal ikameci sanayide yapısal bir değişimi öngörmüştür (Kepenek,1999:229 ve Soyak,1999).

Karma ekonomi modeli, hem devlet müdahalesinin hem de serbest piyasa ekonomisinin bir arada yürütülmesini içeren bir ekonomik sistem yapısına sahiptir. Bu tür ekonomilerde, özel kesimin yanında, kamu kesimi de bizzat üretim faaliyetinde bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, devlet fonksiyonlarıyla yetinmemekte, KİT'ler kurarak ferdin refah seviyesini artıracak, ekonomik faaliyetlere bizzat katılmaktadır (Kepenek,1999:229 ve Soyak,1999). 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin ardından, devletin ekonomiye müdahalesinin gereği olarak ortaya çıkan Kamu İktisadi Teşebbüsleri yoluyla ekonomiye müdahale etmesi şeklindeki "Karma Ekonomi" anlayışı özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden, 1970'li yılların bitimine kadar, hem özel kesimi tamamlayıcı hem de piyasa mekanizmasını düzenleyebilmede ağırlık kazanmıştır.

Ülkemizde uygulanan Karma Ekonomi Modeli'nin uygulamasını gerektiren nedenler, KİT'lerin kurulmasını sağlamıştır (Aydoğan,2002:628). Bu nedenler devlet fonksiyonlarındaki değişiklikler ve ekonomik planlama anlayışının yaygınlaşması şeklinde özetlenebilir. KİT'lerin kuruluşu devletin ekonomiye müdahalesinin bir göstergesi olarak, üretime bu yolla katılımı ve desteklemesi şeklindedir.

Cumhuriyet'in kuruluşundan, 1930'lu yıllara kadar özel girişim teşvik edilmiş, 1929'da yaşanan kriz sonrasında yaşanan iktisadi kalkınma yönündeki olumsuzluklar nedeniyle, devletin iktisadi hayata müdahale etmesine gerek duyulmuştur. Ekonomik ve mali politika araçlarının devlet uygulamalarıyla ortaya konması ihtiyacı karşısında zaman içinde karma ekonomik modeller benimsenmiştir (www.dosyabul.com). 1970'li yıllarda ekonomik koşulların değişmesi, 1973 petrol krizi ve uluslararası para sisteminde yaşanan değişimler, ekonomiyi zayıflatmış, kamu gelirlerini önemli oranda azaltmıştır (Yenal,2002:94).

Bu bağlamda, DPT, Cumhuriyet dönemi iktisadi yapılanmasında önemli bir aşamayı teşkil etmekte ve iktisadi kalkınma süreci açısından 1930'larda başlayan devletçi iktisat politikalarının, 1960'larda karma ekonomi politikaları şeklinde devam ettiği öngörülebilmektedir.

2.1.3. Plan Hazırlığı Sürecinde Devlet Planlama Teşkilatı

Tüm kesimlerin katkı, talep ve önerilerini toplayan, toplumun tüm kesimlerinin temsil edildiği Özel İhtisas Komisyonlarıyla (ÖİK) katılımcı bir yöntemi sağlamak üzere örgütlendirilmiş, tüm kaynaklarının kalkınmaya yönlendirilmesini amaçlayan, kalkınma ve strateji seçeneklerini hazırlayan, ülkesel plan taslaklarını hazırlayan, planlara dayanarak bütçe güçlüklerini veren, yatırım bütçelerini oluşturan, planların bölgeselleştirilmesini yapan, il planlarına çerçeve veren "teknik kurum" olarak ele alınabilecek DPT, kalkınma seçenekleri ve ithal ikamesine dayanan ve sanayileşme perspektifleriyle hareket eden bir oluşum olarak belirginleşmiştir (Planlama Dergisi,2002:54). Bu çerçevede ve genel boyutuyla;

- Bakanlar Kurulu kalkınma seçeneklerini DPT'nden ister,
- Plan stratejisi Bakanlar Kurulu tarafından belirlenerek Resmi Gazete'de yayınlanır; DPT'nin görevi bu stratejiye göre Plan hazırlığını yapmaktır,

- Hazırlanan seçenekli plan, program ve bütçe önerileri, seçilmiş, Bakanlardan oluşan siyasi bir kurul niteliğindeki Yüksek Planlama Kurulu'nda teknik sorgulamaya tabi tutularak değerlendirilir. Kurul'un önerisi Bakanlar Kurulu'na götürülür,

-Seçimle gelmiş Bakanlar Kurulu'nca karara bağlanır ve Meclise sevk edilir,

-Planlar ve planlara dayalı yıllık programlara dayalı bütçeler,

-Milletvekillerinin oluşturduğu TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nda ve müteakip, TBMM Genel Kurulu'nda yasallaştırılır (www.dpt.gov.tr/planlama).

Bu süreç itibarıyla 1930'ların sanayileşme planlarını demokratik bir açılımla kalkınma stratejilerine dönüştüren bir bütünsellik sağlamış gözükmektedir. Ayrıca, 1960'larda kalkınmanın öncelikli hedeflerinin bir eşgüdümle sağlanması, stratejik bir önem kazanmıştır.

Tezimiz çerçevesinde ele aldığımız üzere, bir sanayileşme ve kalkınma politikası olarak "devletçiliğin" dönemler ve özellikle 1930'lar ve 1960'lar itibarıyla, birbirinin devamı olduğu öngörülen yapısının en temel özelliğini "planlama olgusu" oluşturmaktadır. Bu doğrultuda planlamanın dayandığı öğeleri incelememiz ve konunun bütünlüğü açısından ele almamız önem taşımaktadır. Türkiye ekonomisinin ve ekonomik gücünün geliştirilmesi yönünde planların içeriğine ve etkinliğine bakıldığında planlar arasında ve uygulama dönemlerine göre farklılıklar olduğu görülebilir (Kuyucuklu,1986.Aktaran Salepçioğlu,1999:255-256).

Bu çerçevede ülkenin ekonomik politikaları ve kalkınma stratejileri açısından öncelikle planların kapsamı ve içeriği incelendiğinde temel olgular ve ekonomik yaklaşımlar şu şekilde sıralanabilmektedir (www.dpt.gov.tr/planlama):

1) Demokratik Türk Sanayi Toplumu Tasarımı: Türkiye'nin gelişmesi ve dünyadaki yerinin güçlenmesi sürecinin yeni bir aşamasına 1960'larda planlı yaklaşımla geçilmiştir. Anayasa'da, planlı kalkınmanın, iktisadi, sosyal, kültürel kalkınma boyutlarını içerecek şekilde sağlanması öngörülmüştür.

İktisadi alanda planlamanın işlevi, her aşama için Türkiye'ye uygun önemli iç ve dış pazarları dikkate alarak, bu pazarlara uygun sanayi yapısı oluşumunu öngörmek, tüm sektörlerdeki üretim niceliksel ve niteliksel gelişimini yönlendirmek, iktisadi ortamda bununla orantılı değişimi desteklemek ve piyasa ekonomisine geçişi adım adım sağlamaktır.

Sosyal alanda planlamanın işlevi, demokratik Türk sanayi toplumu yapısını meydana getirecek bilginin tabana yayılması, davranışa dönüşmesi, gelişmeci Türk insanı örneğinin yetişmesi, toplumsal örgütlenme kamu yönetimi dahil sistem çarklarının tasarımı ile kurumların yönlendirilmesinin verimlilik artışı ve demokratikleşme ilkeleriyle yapılması hedeflenmektedir.

2) Kalkınmanın En Önemli Aracı Üretim Gücü: Üretim gücünün yükseltilmesi için kaynak kullanımını yönlendirmek suretiyle tüm üretim girdilerinin donanımlılık düzeyinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Böylece, sabit sermaye, insan sermayesi, sosyal sermaye, doğal sermaye, mali sermaye vb. birikip katlanarak, birbirini besleyerek daha yüksek katma değer yaratma ve değerlerin daha büyük payını yurt içinde bırakma yoluna sokulabilir. Giderek, sermaye türlerinin daha büyük oranları üretime ve rekabete açılmaya yöneliktir.

3) Kalkınmada İşbölümü: Bütün ekonomiler karmadır. Fark, karmalığın derecesine kimin karar verdiği ve hangi ilkeleri kullandığıdır. Kalkınmada: Özel Kesim; gelişmeyi sağlayacak temel ekonomik faaliyet kaynağıdır. Planlar özel kesim için yol göstericidir. Kamu Kesimi, kalkınma hedeflerini ve hızını gerçekleştirmek üzere bir vasıta. Planlar kamu kesimi için emredicidir (www.dpt.gov.tr/planlama).

Türk planlamacılığının yönü; ekonomide özel kesimin payını arttırmak, demokratik topluma ve serbest piyasa düzenine geçişi yönlendirmek, yurt dışı rekabeti yürütebilecek yapıyı desteklemek olmuştur. Bütün planların hazırlanmasında kamu ve özel kesim kurumlar, uygulanmasında ise bütün özel ve

kamu çalışan kesimler yer almıştır. Türkiye’de kalkınmanın ve gelişmenin düzenli bir ortamda devam etmesini sağlayan bir öncü kuruluş olan DPT, bunu sağlamak üzere faaliyetlerini 1960’tan bu yana, günümüzde de düzenli bir biçimde sürdürmektedir.

3. İKTİSADİ KALKINMA PLANLARININ ÖZELLİKLERİ (1960–1980)

DPT kuruluşunu tamamlar tamamlamaz, 1961 Bütçesi için hükümete bir rapor hazırlamış ve önemli sorunlarla ilgili olarak hükümetçe kendisine görev verilen konularda çalışmalar yaparak ilgili makamlara sunmuştur.

Bu çalışmaların önemli bir tanesi, “Planlı Devreye Giriş için 1962 Yılı Program Tasarısı”dır. Bu tasarı başarılı bir kalkınma için gerekli ana tedbirlere öncelik vererek, ilerideki çalışmalara zemin hazırlamıştır. Planlı kalkınmanın gelişme dönemi olarak adlandırılabilen bu dönemde dört kalkınma planı hazırlanmıştır. Bunların ortak özellikleri şunlardır (Eren,2001:39):

-Kalkınma planlarının ortak özelliklerinden birincisi, ekonomik ve toplumsal yapıyı veri almalarıdır.

-Planların ikinci ortak özelliği, ekonomik büyümeyi ve bunun yıllık artış oranını temel belirleyici değişken almalıdır.

-Kalkınma planlarının üçüncü ortak özelliği, sanayileşmeye öncelik vermeleridir.

-Kalkınma planlarının dördüncü ortak özelliği, uzun dönemli planlama ihtiyacını karşılamak üzere uzun süreli gelişme stratejileri hazırlanmasıdır. Bu dönemde Beş Yıllık olarak hazırlanan dört planın, ilk ikisi birincisi; diğer ikisi de ikinci uzun dönemli strateji kapsamındadır.

Kalkınma planlarının hazırlanmasında göz önünde bulundurulacak olan “Plan Hedefler ve Stratejisi” tespit edilerek, Bakanlar Kurulunca da kabul edilerek,

Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Bu hedefler ve stratejiye göre; (DPT,1961, No:10846) Türk toplumunun seçtiği yaşayış şekli olan demokrasi düzeni içinde en yüksek kalkınma hızını sağlayacak, devam ettirecek ve toplumsal adaleti gerçekleştirebilecek bir kalkınma planı yapılacaktır. Kalkınma planının hazırlanmasında göz önünde bulundurulacak esaslar ise:

a) 15 yıllık bir devre içinde beşer yıllık dönemleri kavramak üzere kalkınma planları hazırlanacak ve bu çerçevede içinde planlar her yıl gözden geçirilecektir.

b) Türk ekonomisi devlet ve özel sermaye dallarının yan yana bulunduğu karma bir ekonomidir. Planlama bakımından karma ekonominin sağladığı imkanlardan en çok faydalanma yolları üzerinde durulacak ve bu sistemin kurallarına uyulacaktır.

Devlet dalının faaliyetleri, karşılaştırılan gelişme hızını gerçekleştirecek ve stratejinin gerektirdiği yönde dengeli bir kalkınma sağlayacak şekilde planlanacaktır.

Toplam birikimin artmasına paralel olarak özel sermaye yatırımlarının artması, özel sermayenin imkanlarını hızlı ve dengeli bir kalkınmanın gerektirdiği alanlara yöneltmesi uyartılacak ve bu uyartmada doğrudan doğruya denetlemelerden kaçınılarak vergi ve kredi siyaseti, sermaye piyasasının yaratılması ve geliştirilmesi gibi dolaylı tedbirlere başvurulacaktır.

c) Devletin iktisadi siyasetinde açıklık ve kararlılık esas olacaktır, şeklindedir.

Tespit edilmiş olan strateji ve hedeflerden sonra, DPT tarafından Türkiye’nin iktisadi ve toplumsal yapısını bir bütün olarak kavrayan, 1963-1967 döneminde uygulanacak olan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmış ve 21 Kasım 1962 tarihinde TBMM’nin onaylamasından geçmiştir.

3.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963–1967)

I.BYKP'nın en önemli özelliği, kararlı ve dengeli bir ekonomik ve sosyal gelişmeyi temel almasıdır. Plan, bu gelişmeyi ilk etapta on beş yıllık bir uzun dönem plan çerçevesinde düzenlemeyi amaçlamıştır. Bu özelliğiyle birinci plan, orta dönemli bir gelişme ile uzun dönemli gelişmeyi birlikte sağlamaya çalışmıştır (Han,1999:59).

Türkiye'nin I.BYKP'ı, 15 yıllık bir devrelik planın ilk evresidir. Planın hazırlanmasında Türk toplumunun ulaşmak istediği toplumsal ve iktisadi hedefler ile harekete geçirilmesi gereken kaynaklar 15 yıllık bir devreye göre ele alınmıştır. Bu sebeple planın toplumsal hedeflerinin ve bunlar arasındaki özelliklerinin belirlenmesinde ve çeşitli iktisadi faaliyet dallarının gelişme programlarının hazırlanmasında 15 yıl sonunda beklenen sonuçlara göre hareket edilmiştir. 15 yıl sonunda ulaşılması istenen hedefler de kısaca şöyle sıralanmıştır (Kongar,1976:127):

- a) %7'lik bir gelişme hızının sağlanması, çalışma seviyesi sorunlarının çözülmesi,
- b) Dış ödeme dengesine ulaşılması,
- c) Bu hedeflerin toplumsal adalet ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesidir.

Plan, devlet eliyle yapılacak yatırımlarda temel ilkenin, uzun süreli gelişme için gerekli yatırımlarını, stratejik yatırımlar ve özel sektörün gerçekleştiremediği yatırımlar olduğunu belirtmiştir.

Birinci Plan, kalkınma hızının sermaye birikimi tarafından belirlendiğine, sermaye birikiminin de ülke içinde üretilebilecek ya da ithal edilebilecek sermaye malları miktarıyla sınırlandırıldığını vurgulayarak, yatırım önceliğinin sermaye malları üreten sektörler ile ihraç malları üreten sektörlerle verileceğini belirtmiştir.

Birinci Plana göre, Türkiye'nin dış ticaret politikasının temel ilkesi, uluslararası uzmanlaşma ve işbirliğinin sağlandığı olanaklardan en yüksek ölçüde yararlanmaktır. Kamu sektörünün, temelde altyapı yatırımlarına ve aşağıda

belirtilen durumlarda da üretken yatırımlara yöneleceği öngörülmüştür (Han,1999:60).

- KİT'lerde üretkenliği artıracak yatırımlar,
- Yapılması gereken bir alana özel sektörün yatırım yapmadığı ve bu durumun ekonomide dar boğazlar yaratacağı yatırımlar,
- Mali nedenlerle yada kamu yararı için tekel kurulması; alanlar ile özel kişiler tarafından fiili tekel kurularak, bunun kötüye kullanıldığı alanlar.

Birinci Planın sanayinin özendirilmesi konusunda öngördüğü önlemler ise şunlardır (Kongar,1976:127-128):

- Sanayide kuruluş yerlerinin seçilmesinde toplam verimi artırma yanında bölgelerarası dengeli bir kalkınma sağlama amacına göre hareket edilecektir.
- Çeşitli sanayi kredisi miktarları ve imkanları arttırılacaktır,
- Sanayide hızlı amortisman uygulanacaktır,
- Montajdan başlayan sanayinin komple yapıma geçmesi için üretim vergisinin uygulanması değişecek ve yerli oranın arttırılmasını sağlamaya çalışılacaktır,
- İhracatı Geliştirme Merkezi ihracat araştırması yapacak ve sanayi mallarının ihracatı kolaylaştırılacaktır.

Bu tedbirlerin yanında sanayi yapıların nitelikleri denetime tabi tutulacak, belirli nitelik ve standartta olmayan yapıların satışını önleyici tedbirler alınacaktır. Aynı zamanda standardizasyona hız verilecektir.

Planın başarısı şu şekilde değerlendirilebilir:

“Planda milli gelirdede yıllık ortalama %7’lik bir artış öngörülmüş, bu oran %6,7 olarak gerçekleşmiştir.En yüksek büyüme hızına %10,5 ile 1966 yılında ulaşılmıştır.Planda yatırım harcamalarının GSMH’daki payının sürekli olarak artacağı öngörülmüş ve bu oranın 1967 sonunda %19,4 olacağı tahmin edilmiştir. Plan döneminde söz konusu oran, cari fiyatlara göre artarak gelişmiş; 1964’te %14,1, 1965’te %14,6, 1966’da %16,1 ve 1967’de %16,6 olduğu görülmüştür.

Toplam olarak plan döneminde yatırımlarda gerçekleşme oranı %97,5 civarındadır. Tarım kesiminin yurt içi hasıladaki payı 1961 yılında %40,6, 1963 yılında %40,5 iken 1966'da %36,5 ve 1967'de %37,7 olmuştur. Sanayi kesiminin aynı büyüklükteki payı ise, 1961 yılında %16,1, 1962'de %16,2 iken, 1966'da %17,0 ve 1967'de %18,9 olmuştur. Hizmet kesiminin yurt içi hasıladaki payı ise 1961'de %43,3 iken 1966'da %45,6'ya, 1967'de %46,4'e yükselmiştir” (Han,1999:61).

Plan döneminde tarım kesiminden sanayi ve hizmet kesimine bir istihdam kayması kendini göstermiş, milli hasılda tarımın payı azalmış, buna karşın sanayi ve hizmetlerin payı artmıştır. Ayrıca enflasyon oranı 1970'lere kadar yıllık ortalama %5 civarında seyretmiştir.

3.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

1968-1972 yılları arasında uygulaması gerçekleştirilen II.BYKP'nın birinci plandan farkı birçok kesimi kapsamaktadır. Tarım, madencilik, imalat sanayi, inşaat, hizmetler ve kamu kesimi tek tek ele alınırken, plan ulusal ve uluslararası kesim olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu planın amacı, Türk ekonomisinde hızlı bir gelişme sağlamak ve bu gelişmeyi sürekli bir hale getirmektir. Ayrıca, bu planın birinci plandan farklı olarak sanayi sektörüne özel bir önem verdiği görülmektedir. II.BYKP'nda sanayi sektörü, ekonomik büyüme için “sürükleyici sektör” konumunda olmuştur (Kongar,1976:132).

Bu plan döneminde, bir taraftan “ithalat” yerine “yerli üretim” ikame edilirken, diğer taraftan “ara mallar” üretimi önem kazanmıştır. Ayrıca, vergi iadesi, döviz tahsislerine öncelik tanınması gibi ihracat teşviklerine önem verilmiş, ihracatçı birlikleri kurulmuştur.

Birincisinde olduğu gibi ikinci planın “temel ekonomik hedefi” katkılı ulusal gelirin yılda ortalama %7 büyümesidir. II.BYKP, I.BYKP'ndan daha açık, belki

de aşırı sayılabilecek bir biçimde büyüme hızını, temel belirleyici hedef olarak öngörmüştür (Kepenek ve Yentürk,2001:148).

Plan, sektörler arasındaki gelişmede ilk öncelik sırasını, imalat sanayine vermiştir. Planın bu alanda dikkate aldığı ilkeler şöyledir (Han,1999:62): Yavru sanayiler belirli bir süre için korunacaktır; yeni kurulan sanayi kuruluşlarının en az ekonomik kapasite düzeyinde kurulmaları gözetilirken, önceden kurulanların da bu düzeye gelmeleri ve seri üretim tekniğiyle çalışabilmeleri için büyümeleri, birleşmeleri ve uzmanlaşmaları sağlanacaktır; yüksek olan sanayi ürün maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla yatırım malları gümrük vergilerinin ve bazı temel mal ve hizmet fiyatlarının düzenlenmesi gerekmektedir; tarımsal ürünlerin işlenerek ihraç edilmesine ve ihracat yapısının sanayi ürünleri yönünde değiştirilmesine öncelik verilecektir.

İkinci planda, birinciden farklı olarak, “şehirleşme desteklenecek ve şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak yararlanılacaktır” görüşüne de yer verilmiştir (Han, 1999: 63). Ayrıca, sermaye birikimi açısından özel girişimciliğin özendirilmesi üzerinde durulmuştur.

II.BYKP'nın başarısı şu şekilde değerlendirilebilir; II.BYKP'nda ithal ikamesi politikasının sanayi üretim artışına katkısı,ihracat artışının da etkisiyle %10'a ulaşmıştır. Yapım (imalat) sanayi üretim bileşiminin değişimine karşın, üretimde tüketim mallarının hala en büyük paya sahip olduğu görülebilir; 1962 yılında yapım sanayi üretiminin %63,3'ü tüketim, %27,8'i ara ve %9,9'u yatırım mallarıdır.1967 yılında tüketim mallarının payı %52,0, ara mallarının %35,4 ve yatırım mallarının payı ise %11,7'dir.İkinci planın son yılı olan 1972'de bu oranlar sırasıyla %46,4, %39,6 ve %14'tür (Han,1999:64).

Plan dönemi için hedeflenen yıllık ortalama %7'lik büyüme hızı, %6,9 olarak hemen hemen aynen gerçekleştirilmiştir. 1968 fiyatlarına göre kişi başına düşen milli gelirden %4,4'lük yıllık bir artış hedeflenmiş ve bu da aynen gerçekleştirilmiştir (Kongar,1976:129).

GSMH'da sektörlerin payı, plan dönemi sonunda 1968 fiyatlarına göre tarımda % 27,7, sanayide %21,0 ve hizmetlerde %50,5 olmuştur. Tarım ve sanayi için planlanan hedeflere ulaşılammış, ancak hizmetlerde ise aşılmış olduğu gözlenmiştir (Yenal,2001:127).

3.3.Dönem içinde Uygulanan İthal İkamesi Politikalarının Değerlendirilmesi

Türkiye Ekonomisi 1960'lı yılların sonuna kadar tarım, hizmetler, sanayi ve diğer sektörlerde önemli başarılar gösterilmiştir. Fakat bu gelişmelerin büyük bir oranı dış borçlardan sağlanmıştır. Böyle bir gelişme stratejisinin ekonomiyi büyük bir darboğaza sürüklemesi kaçınılmaz olmuştur. 1970 yılında söz konusu darboğazı aşabilmek, iç kaynakların etkin kullanımını sağlamak ve yeni kaynaklar yaratmak amacıyla, dönemin hükümeti, bir yandan Finansman Kanunu ile yeni vergi düzenlemelerine giderken, bir yandan da ihracatın sürekli olarak plan ve programlarda gösterilen hedeflerin altında kalması nedeniyle % 66,6 oranında devalüasyon yaparak Türk Lirası'nın değerini düşürmüştür (Eroğlu,2004:6).

Devalüasyondan sonra hızlanan ihracat ve ülkeye giren işçi dövizleri nedeniyle döviz rezervleri artmış, fakat daha sonraki yıllarda özellikle petrol fiyatlarındaki yükselme sonucu artan döviz gereksinimleri ve ihracatın gerilemesi nedeniyle bu rezervler kısa sürede erimiş, ithalatı karşılamak için aşırı bir şekilde borçlanmaya gidilmiştir.

İncelediğimiz çerçevede Cumhuriyet'in kuruluşundan ve özellikle 1930'lardan Türkiye uzun bir süre ithal ikameci sanayileşme politikası izlemiştir. 1954 yılı ve sonrasındaki kambiyo bunalımı yıllarında, ithal ikamesi sermaye birikiminin en önemli kaynağı olmuştur.

1960 sonrasında ise, ithal ikamesi, planlar ve diğer yasal ve kurumsal düzenlemelerle yürütülmüştür. Türkiye ekonomisi, ithal ikamesinin planlı aşaması sayılan ve birinci plan dönemini kapsayan 1963-1967 döneminden sonra, 1970'li yıllardan itibaren ithal ikamesinin ikinci aşaması olan ara ve sermaye malları

ikamesi aşamasına geçmiştir. Dönem boyunca petrol krizinin yarattığı olumsuz gelişmelere rağmen stratejide herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir (Öniş,1989:6). Ancak, dönemin sonunda ithal ikamesinin büyümeye olan etkisinin düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ekonominin ithalata olan bağımlılığının oldukça arttığı gözlemlenmiştir (Eroğlu,2003:5).

1930'lu yıllarda uygulanan ithal ikameci politikalarda tüm yükü kamu kesimi üstlenmiş, daha çok tüketim malları ikame edilmişti. Daha sonra uygulanan ithal ikamesi politikalarında ise, sanayileşmede özel kesim ön planda tutulmuş, devletin rolü yalnızca destekleyici yönde olmuş, tüketim mallarına yönelik ikameyi, özel kesim gerçekleştirmeye çalışmış, devletin ise ara malları üretmeye yönelik olarak faaliyet göstererek, özel kesime ucuz girdi sağladığı görülmüştür.

Dönem içerisinde, işçi dövizleri, dövize çevrilebilir mevduat ve kolay bulunabilen kısa vadeli dış borçlar, söz konusu yapıyı 1978'e kadar taşımıştır. Ancak bu yıllarda, yeni petrol zamları, vadesi gelen dış borçlar ve siyasal istikrarsızlıklar ülkeyi tam bir çıkmazın içine sokmuştur (Eroğlu,2003: 6).

Gerçekten 1977-1980 döneminde enerji ve döviz darboğazından dolayı, özellikle sanayi sektöründe yaygın biçimde eksik kapasite kullanımı ile karşılaşmıştır. Bunun sonucu olarak sanayi sektörü üretim değerinde gerilemeler görülmüştür (Şahin,2002:186). 1980 öncesi, ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikaları, 1980 istikrar tedbirleri ile yerini ihracata teşvik politikalarına bırakmıştır (Uludağ ve Arıcan,2003:101).

3.3.1. 9-10 Ağustos 1970 İstikrar Kararları

1958 İstikrar kararlarıyla birlikte kısmen kontrol altına alınmış olan iç açıkların 1964 yılından başlayarak tekrar artmaya başladığı gözlemlenmiştir (Yenal,2002:102).

1960'lı yılların ortalarından sonra korumacı politikalarla ithal girdilere dayanan bir sanayileşme politikası, Türkiye'yi gittikçe artan bir şekilde döviz darboğazına itmiştir. İmalat sanayi sektörünün, üretiminin alt seviyelerinden itibaren ithal bağımlılığına sahip olması ekonominin gittikçe büyüyen temel bir problemi olmuştur. Bilinçli bir şekilde uygulanan içe dönük sanayileşme korumanın aşırı ve sürekli olması sonucunda yüksek maliyetli sanayi oluşumu yaygınlaşmıştır (Çarıkçı, 1993: 114). Tamamen tüketime yönelik, fiyat ve maliyet açısından uluslararası ekonomiden uzak ve verimsiz bir yapıda olan bu içe dönük, ithal ikamesi süreci 1965'ten sonra hız kazanan olumsuz yönünü de ortaya koymuştur. Ancak tarım ürünleri ağırlıklı bir yapıda olan ihracatla elde edilen gelirler ithalat ihtiyaçlarının çok gerisinde seyretmiştir (Erdost ve Berksoy, 1982: 54)

Bu göstergelerle birlikte, planlı dönemin başından 1970 yılına kadar az çok fiyat istikrarı sağlanmışken, 1970'lerden sonra fiyatlar genel seviyesi banknot tedavülüne ve arzına bir dereceye kadar paralellik göstererek yükselme sürecine girmiştir. Açıklanan bütün bu gelişmelerin sonucunda, büyüme hızında ve kapasite kullanım oranında düşme biçiminde kendini gösteren ekonomik darboğazla tekrar karşılaşmıştır (Alpago,2002:104).

1970'li yıllar dünya için olduğu kadar Türkiye için de büyük dönüşümleri hazırlayan politik, toplumsal, ekonomik ve teknolojik değişmelerin ortaya çıktığı yıllar olmuştur (Kazgan ,1997:72-87).

1970 İstikrar Programının temel amacı, dış açığın önlenmesidir. Çünkü döviz rezervinin tükenmesi ve artan dış borçlar bu istikrar politikasının uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Aynı zamanda, iç dengenin sağlanması için iç fiyatlarda ayarlamalara gidilmiş, faiz ve iskonto oranları yükseltilmiştir (Şahin, 2002: 171). Alınan bu önlemlerle enflasyonun da kontrol altına alınması amaçlandığı gözlemlenmiştir.

Alınan önlemleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Şıklar,1999:282):

- TL:% 67 oranında devalüe edilerek 1 dolar = 9 TL'den, 1 dolar = 15 TL'ye düşürülmüştür,
- İhracatta liberasyona gidilmesi kararı alınmıştır,
- Mevduat ve kredi faiz oranları arttırılmıştır,
- Merkez Bankası kredilerinde belli limitlere uyulacağı taahhüt edilmiştir,
- Yeni vergilerin (İşletme vergisi, Taşıt alım vergisi, Emlak vergisi, Spor toto vergisi gibi) uygulamaya konması kararlaştırılmıştır,
- KİT ürünlerine yüksek oranlı zamlar yapılmıştır.

Alınan bu kararların sonucunda IMF'den sağlanan,950 milyon dolarlık kredi kullanımı ile döviz konusunda yaşanan tıkanıklık giderilmeye çalışılmıştır. 1970 İstikrar Programı daralma sürecini en kısa süreli tutan istikrar programı olmuştur. Bu programın en önemli unsuru olan devalüasyon gerek zamanlaması gerekse sonuçları açısından Türkiye'de başarılı bir devalüasyon örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Alpago,2002:105). Devalüasyon sonrası ihracat ve işçi dövizlerinde hızlı bir artış sağlanmıştır. Ancak bu dönemde döviz harcamalarının kısılmadığı ve ithalatında hızla arttığını söylemek olasıdır. Gerek işçi dövizlerindeki artış, gerekse Devlet Personel Kanunu'nun mali hükümlerinin devreye girmesi yurt içi talepte bir artışı gündeme getirmiş, bu da fiyatlar üzerinde artma yönünde bir baskı oluşturmuştur (Şıklar, 1999: 283). Dış ticaret açığının büyümesine rağmen, üst üste dış ödemeler dengesi fazlalığı elde edilerek, 1973 yılında 3 milyar dolarlık döviz rezervine ulaşılmıştır.

1970 İstikrar Programı daralma sürecini kısaltmakla beraber, iç pazara dönük yatırım ve talep artışını da uyarmıştır. Sınırlı ölçüde yatırıma dönüştürülebilen işçi dövizleri tüketimin en büyük kaynağı olmuştur (Demir,1991:18).

3.4. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973–1977)

II.BYKP'nın uygulanması sırasında beliren toplumsal ve siyasal bunalım, 12 Mart 1971'de yeni bir askeri müdahaleye neden olmuştur. Bu ortamda hazırlanan

III.BYKP, birçok yönü ile ilk iki plandan farklılık göstermektedir (Kepenek ve Yentürk, 2001: 150)

Belirtildiği gibi 1963 yılında planlı döneme girerken, Türkiye'nin sosyo-ekonomik birikiminin harekete geçirilmesi amacıyla, 15 yıllık bir uzun dönemli planın hazırlanması gerekmiştir. 1963-1977 dönemini kapsayan bu perspektifte, GSMH'da yılda ortalama %7 artışın, tarım ve sanayi sektörleri arasında dengeli bir gelişmeyle sağlanması, istihdam sorununun çözümlenmesi, dış ödemelerde yüksek bir düzeye ulaşılması, ihracatın çeşitlenmesi ve yapının değiştirilmesi gibi gelişmeler hedeflenmiştir.

Birinci ve İkinci Planlar 1963-1977 perspektifinin ışığında hazırlanmış olup; Birinci Plan “en geniş anlamda temel yapı” yatırımlarına, istihdam sorununa ve yeniden düzenleme konularına ağırlık verirken, İkinci Plan, özellikle sanayi sektörünün ekonomide sürükleyici sektör niteliği kazanması ve kentleşmeden itici bir güç olarak yararlanılması ilkelerini uygulama yoluna gitmiştir (Han,1999:65).

Üçüncü Plan dönemi, önceden 1963-1977 perspektif planının son dilimi olarak düşünülmüş, ancak yeni bir perspektif planının ilk dilimi olarak hazırlanmasına ve buna uygun hedef ve stratejilerle donatılmasına sebep olmuştur. Bunun nedenleri ise, giderek hızlanan teknolojik gelişme nedeniyle dış dünyada meydana gelen hızlı değişim karşısında Türk Ulusunun yarınını görme ve ona egemen olma isteği, kalkınma potansiyelinin daha belirgin bir duruma gelmesi, Birinci ve İkinci Plan uygulamasından sonra planlama deneyimi birikiminin daha iyi tahmin ve plan yapma konusunda sağladığı gelişmeler ve özellikle Ankara Anlaşması'nın gereği olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılma kararının (Katma Protokol) ortaya çıkardığı yeni durum şeklinde sıralamak mümkündür (Han,1999:66).

AET içinde “rekabete hazırlanma” gereğinin yatırımların büyük ölçekli girişimlere yapılmasını zorunlu kıldığı ve bu nedenle yeni düzenlemeye gidildiği vurgulanmaktadır. Bir başka deyişle gerçek neden yalnız ulusal gelirin büyümesinin, “Türkiye'nin gelişmiş ülkelerle arasındaki ekonomik, sosyal ve

kültürel gelişmişlik farklarını kapatmasına yeterli olmayacağı” görüşüdür. Üçüncü Planda, AET ilişkilerinden doğacak sorunların, yeni bir uzun dönemli gelişme stratejisiyle çözümü, belirli niteliksel amaçlara “belli bir sürede” ulaşılmasına bağlanmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2001: 150-151).

Yeni Perspektif Planında öngörülen uzun dönemli kalkınma amaçları ise öncelikle yaşama düzeyinin yükseltilmesi, sanayileşme, dış kaynaklara bağılılığın azaltılması, istihdam sorununun çözümlenmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi, şeklinde belirtilebilir (Şahin,2000:156).

Planda yalnızca milli gelirin büyümesinin ülkenin gelişmiş ülkelerle arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmişlik farklarını kapatmada yeterli olmayacağı vurgulanmıştır. Üçüncü Planda sosyal yapının sanayileşmiş bir toplum yapısına dönüşmesini öngörmektedir. Sanayi üretim yapısını değiştirerek hızlı büyümenin sağlanmasında kamu sektörünün öncü bir rol oynayacağını kabul etmektedir. Özel kesim ise daha çok özendirme politikalarıyla uzun dönemli amaçlara yönlendirilecektir (Han,1999:65).

Üçüncü Planda belirlenen hedefleri özetlersek (Şahin,2002:158):

- Yaşama düzeyinin yükselmesiyle doğacak sanayi ürün taleplerinin karşılanması,
- Dış ticaretle ilgili sorunları çözümlenecek ölçüde ihracat ve ithal ikamesi yapılabilmesi,
- İstihdam olanaklarının kararlı ve sürekli olarak artırılması,
- Tarımda modernleştirmenin hızlandırılması,
- Toplumun bütün kesimlerinin verimliliğinin artırılması,
- Kısaca kalkınma, ancak sanayileşme ile gerçekleştirilebilir.

Üçüncü Plan, Türkiye'nin AET'na katılma yönündeki tercihini, Türkiye'yi sanayileşme zorunluluğuna iten bir neden olarak görmektedir. Bu durumun Türkiye'yi AET içinde ekonomik, sosyal ve kültürel varlığını geliştirerek

sürdürebilmesi için, ulusal sanayiye sağlam bir temele oturtmasını ve modern teknolojileri kullanan ve geliştiren bir aşamaya gelmesini gerekli kılmış olduğu görülmüştür (www.dpt.gov.tr/Planlama).

Ancak bir saptama yapılacak olursa, gerek Üçüncü Plan, gerekse 15 yıllık planlar dönemi, Türkiye'nin daha sonraki yıllarda ortaya koyacağı açılımı da sağlayan bir stratejik birikimin göstergesi olmuştur.

Bu plan özü itibariyle ağır sanayilere öncelik veren bir politika benimsemiştir. Belirli aşamalarda, hızlı ve güçlü aşamalar yapılmasını öngörmekte olup, özellikle sanayileşme konusuna öncelik verilmiştir. Tüketim, ara malı ve yatırım malları sanayilerinin ağırlıkları arasında ciddi bir ayırım yapmış ve bugün tüketime dönük (hafif) sanayi, 1977'de daha çok ara ve yatırım malına (ağır sanayi) dönük bir yapıya dönüştürülmesi hedef almıştır (Uludağ ve Arıcan, 2003: 37).

Ayrıca, dönem sonundaki gerçekleştirmeleri Tablo-3.1'de görebiliriz:

Tablo-3.1

İmalat Sanayinin Birleşimleri (1973-1977):

Üretim	1972	1977
Tüketim Malları	47	31
Ara Malları	39	50
Yatırım Malları	14	19
İmalat Sanayi	100	100

Kaynak: Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, III.BYKP (1973-1977)

Tablodan görüldüğü gibi, dönem sonunda tüketim malları sektörünün imalat sanayi içinde payı azalırken, ara ve yatırım malları sektörlerinin payları artmıştır.

Üçüncü Planın başarısını özetlersek; Hızlı bir sanayileşme ile dışa bağıllığı azaltan bir sınıai yapının oluşturulması için bu plan döneminde yapım sanayi içinde ara ve yatırım malları sanayilerinin payının artırılmasına önem verilmiştir.

Üçüncü plan yıllık ortalama % 7,9'luk bir ekonomik büyümeyi hedeflemiş, ancak bu oran %6,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. (Han,1999:68).

Ayrıca, üçüncü plan döneminde tarım sektörünün katma değerinin % 3,4 olarak öngörülen büyüme hızı, %3,3 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörü katma değerinin büyüme hızı yıllık ortalama %11,4 öngörülmuş, gerçekleşme ise % 9,9 olmuştur. Hizmetler sektörü katma değerinin öngörülen ve gerçekleşen yıllık artış oranları ise sırasıyla %7,7 ve % 7,8'dir.Bu arada ağır döviz bunalımı 1977'de tekrar kendini hissettirmiş ve devalüasyon oranı % 50'ye yaklaşmıştır. Sanayi sektörünün büyüme oranı da tekrar hızla düşmeye başlamıştır. (Şahin,2000:158).

4. PLANLI KALKINMA DÖNEMİNİN DÖNEMSEL ÖZELLİKLERİ

4.1. Planlı Dönemin Belirgin Koşulları

Uzun süreli Amerikan yardımları ile 1960'dan sonra tekrar yardım sağladığımız Dünya Bankası'nın verdiği bir miktar faizsiz uzun süreli kredi ve devalüasyondan sonra artan ihracat gelirlerimiz, ithalatımızda görece rahatlamamızın birkaç yıl sürmesini sağladığı gözlenmiştir. Buna rağmen 1964 yılında yine karşılaştığımız borç ödeme sıkıntısı bu sefer Türkiye Konsorsiyum'unda taksitlerin bir kez daha ertelenmesi yoluyla sağlanmıştır. 1970'lerde yaşanan petrol krizi ve ambargolara rağmen büyüme ve kalkınma; nispi olarak sanayileşme perspektifinde yürütülmüşlerdir.

Türkiye'de 1930'larda belirginleşen ve 1960'larda da sürdürülen "devletçi, ithal ikamesine dayalı ve korumacı" planlar eşliğinde sanayileşme ve kalkınmanın hedeflerinin özellikle 60'ların sonlarından, 70'li yılların sonuna kadar varan dönemin üç önemli özelliğini vurgulamak gerekir (Yenal, 2003: 93).

Bunlardan birincisi, bu yılların istikrarsız koalisyon hükümetleri dönemi olmasıdır. Birbiri arkasına iktidara gelip giden partilerin ardından altı yıl içinde siyasi hava bir türlü istikrar bulamamıştır. 1974 yılındaki Kıbrıs çıkarması ve

buna tepki olan başta Amerikan ambargosu siyasi ve ekonomik durumu daha da kötüleştirmiştir.

İkinci özellik ise, ülkeye girmeye başlayan ve yüksek miktarlara varan işçi dövizleridir. I.BYKP'ı hazırlanırken hesaplara katılması düşünülemeyen bir gelişme ortaya çıkmış, büyük sayılarda Türk işçisi Avrupa ülkelerinde çalışmaya gitmiş ve tasarruflarını Türkiye'ye göndermeye başlamışlardı. 1963'de sıfıra yakın olan işçi döviz transferleri, 1970'de 273 milyon dolara, 1972'de ise 740 milyon dolara, yani neredeyse ülkenin toplam mal ihracat gelirine eşit düzeyde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin yıllarca açık veren ödemeler dengesi bilançosu, ilk kez fazla vermeye başlamıştır. Bu gelişmelerin ardından hükümet, büyük oranda yatırım yapma yoluna gitmiştir. 1973 yılından önceki sekiz yılda GSMH'nın % 18'i dolayında olan toplam yatırım harcamalarını, dört yıl içinde % 25'e çıkarmıştır (Yenal,2003:94).

1970'li yılların üçüncü özelliği, enerji krizinin bütün dünyayı sarsmasıdır. Bu dönemdeki koalisyon hükümetleri sorumsuzca harcama programlarını yürütürken, dünya piyasaları OPEC ülkelerinin yarattığı enerji krizi ile sarsılmış ve Türkiye'de hemen bütün petrol ihtiyacını ithal yoluyla karşılayan bir ekonomiye sahip olduğu için enerji darbesinden en çok zarar gören ülkelerden birisi olmuştur. Türk ekonomisi yalnız yüksek petrol faturası ile değil, aynı zamanda Avrupa'daki krizden olumsuz etkilenen işçilerin döviz transferlerinin düşmesi nedeniyle de zarar görmüştür.

Bütün dünya petrol tasarruf etmeye çalışırken, Türkiye'nin petrole sübvansiyon vererek tüketimi patlatması ise, yaşanan bir diğer gelişmedir. İçerde petrole dayalı enerji üretimi ve yabancı sermayeye dayalı otomobil üretimine geçiş, petrol tüketimini 10,8 milyon tondan 17,7 milyon tona yükseltirken; petrolün enerji tüketimindeki payı % 50 civarında olmuştur (Yenal,2002:107).

Ekonominin büyümesine hız kazandırma amacıyla, % 20'nin üstüne çıkan enflasyon hızına rağmen, nominal faiz seviyesi bunun çok altında tutulmuştur.

Bankalarda yıllık mevduat faizi % 9, devlet tahvillerinin faizi % 11'di, yani reel faiz hadleri düşük seviyede bulunuyordu. Bu, sık sık küçük oranlı olarak yapılan devalüasyonlara rağmen aşırı değerlenen TL/dolar kurunu tamamlıyor ve makine ithalini görece olarak ucuzlatarak, yatırımlara hız kazandırmıştır. Aynı dönemde ekonomi de hızla büyümüş (yılda ortalama % 7'ye yakın), sanayi kapasitesi genişlemiş, tarımda teknoloji değişmiş ve üretim artışı hızlanarak Türkiye beslenmede “kendine yeter” bir duruma gelmişti. Bu arada Türkiye ekonomisinde görülmedik boyutta bir savurganlığın yaşandığı ve 1970'lerin başında artış gösteren turizm bilançosunun bile azalma eğilimine geçtiği görülmüştür (Kazgan, 1988: 278 – 296) (Tablo-3.2).

Tablo-3.2 1950-1976 Arası Ekonomik Göstergeler

Dönem	Yıllık ortalama artış hızı (%)				GSMH'da pay (%)			%		
	Nüfus	(Sabit fiyatlarla)			Genel fiyat düzeyi	Yatırım	İç Tasarruf	Kaynak Dengesi	İhracat / İthalat	Dış borç servisi / İhracat
		GSMH	Tarım	Sanayi						
1950-1953	2,78	11,30	12,20	10,50	4,00	11,30	8,80	-2,50	61,90	9,60
1954-1958	2,85	4,10	3,00	9,30	13,30	13,90	12,20	-1,70	86,80	31,00
1959-1961	-	3,10	-1,50	5,20	8,60	15,40	12,40	-3,00	70,50	28,50
1963-1967	2,46	6,70	3,70	10,60	5,20	16,20	16,30	0,10	68,10	37,90
1968-1972	2,52	6,60	3,60	9,90	10,20	19,30	18,20	-1,10	62,20	27,70
1973-1976	2,50	7,00	3,30	10,00	19,00	21,50	17,00	-4,50	37,00	23,60

Kaynak: DIE ve DPT

Üç yıl süreyle, kısa vadeli borçlanmaya dayalı büyüyen ekonomi, 1977'ye gelindiğinde ulaştığı doruk noktasından aşağı kaymaya başlamıştır. GSMH'da ihracatın iki katını aşan ithalat oranı ve 4 milyar dolara ulaşan dış ticaret açığı, 560 milyon dolara inen brüt döviz rezervleri, ithalatın yarısına düşen ithalat transferi bunun göstergeleri olmuştur. Türkiye'nin yüksek faizli banker kredileriyle ithalatı karşılaması yeni dövize çevrilebilir mevduat girişlerinin çıkışları pek az bir marjla aşması (150 milyon dolar kadar), beklenen proje kredilerinin (850 milyon dolar) ancak 500 milyon dolarlık kısmının gelmesi, ülkenin içinde bulunduğu çıkmazın göstergesiydi. Türkiye vadesi gelen dövize çevrilebilir mevduat borçlarını ve bunlara ilişkin faizleri ödeyemez hale geldi ve 1875'te Osmanlı'yı moratoryuma sürükleyen nedenlere benzer nedenlerle yüzyıl

sonra yine Batı karşısında benzer bir durumla karşı karşıya kalındı (Kazgan,1999: 130). Bu yıllardaki yeni petrol zamları, vadesi gelen dış borçlar ve siyasal istikrarsızlıklar ülkeyi tam bir batağa sürüklemiştir. Ancak bu kez, DPT gibi bir yapı ve kalkınma planlarına dayanan iktisat politikalarına sahip bir Türkiye, dönemin karakteristik bir farklılığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.2. Planlı Dönemde Sanayileşme Politikaları

Türkiye’de Planlı Dönemde ilke olarak “karşılaştırmalı üstünlük teorisi”ne dayalı bir sanayileşme politikası izlenmiştir (Uludağ ve Arıcan,2003:70). Bu ilke doğrultusunda I. Kalkınma Planında kalkınmanın sanayileşme ile sağlanacağı benimsenmiş ve bu amacın elde edilebilmesi için sermaye malları üreten ve ihraç olanağı fazla olan sanayilere yatırım önceliği verilmek istenmiştir. Yani Türkiye’de ithal ikameci ve ihracata yönelik sanayileşme stratejilerinin birlikte sürdürülmesi hedeflenmiştir (Uludağ ve Arıcan 2003: 71 - 77).

II. Plan döneminde ise hızlı kalkınma için sanayileşmenin zorunluluğu kabul edilerek imalat sanayine ağırlık verilmiştir. Bu dönemde ara malları sanayindeki yatırımlara öncelik verilerek ithal ikameci sanayileşmenin ikinci aşamasına geçilmesine çalışılmıştır (Eren,2001:48).

Üçüncü Kalkınma Planında ise ağır sanayiye önem verilerek, tüketim malları sanayine verilen dönemin ara ve daha çok yatırım malları sanayilerine kaydırılması düşünülmüştür. Öyle ki 1977 yılına kadar tüketim malları sanayinin üretimdeki payının % 31’e kadar düşmesi, buna karşılık ara malları sanayi payının % 50’ye çıkması amaçlanmıştır (Eren,2001:49).

Türkiye’de 1973 yılından sonra, gerek petrol şoku ile artan petrol fiyatlarının ve gerekse bu duruma bağlı olarak artan sanayi ürün fiyatlarının getirdiği maliyet artışları iç piyasaya yansıtılmamıştır. Üstelik ülkedeki % 20 - 40 dolayında yaşanan yıllık enflasyona rağmen, sabit kur sistemine devam edilerek TL’nin devalüe edilmemesi nedeniyle ithal edilen girdilerin göreceli olarak ucuzlamasına

neden olmuştur. Bu dönemde ara ve yatırım malları sanayilerinin teşvik edilmesi amacıyla makine teçhizat ithalinden alınan vergilerin azaltılmasına ve kotaların kaldırılmasına bağlı olarak, sermaye malları ithali büyük ölçüde önem kazanmıştır. Ayrıca 1961 Anayasasının getirdiği toplu iş sözleşmesi ve sendikacılık ile ilgili yasaların sağladığı ortamda işçi ücretleri 1978 yılına kadar enflasyonun üzerinde artış sağlamıştır (Boratav, 2004: 120).

Sonuç olarak 1970’li yıllarda Türkiye’de kıt olan sermaye malları ithali göreceli olarak ucuzlarken, fazla olan emek faktörünün fiyatı reel anlamda bile artış sağlamıştır. Bu gelişmeye bağlı olarak özel kesim yatırımları ve yatırım için kredi talepleri büyük artış göstermiştir. Artan enflasyona rağmen devalüasyona gidilmemesine bağlı olarak ihracatta görülen tıkanıklık nedeniyle dışa bağımlılık giderek artmıştır (Eren,2001:49).

5. DÖNEMİN ÖNEMLİ GELİŞMELERİ

Dönemin en karakteristik özelliklerini, yüksek oranlı iktisadi büyüme, istikrarlı bir ekonomi ve sürekli genişleyen kamu kesiminin oluşturduğu söylenebilir. Bu olumlu atmosfer içinde hiçbir hükümet kamu kesiminin büyümesini sınırlamayı düşünmemiş, bu yönde kamu sektörünün büyümesine müdahale etmemiştir (Şahin,2002:169).

1970’li yılların ortalarına kadar devam eden bu süreçte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, KİT’ler kalkınma politikalarının uygulanmasında önemli bir araç olarak kullanılmış, bu ülkelere gelişmiş ülkelere teknoloji transferleri ve sermaye hareketleri ağırlıklı olarak KİT’ler üzerinden sağlanmıştır.

Ülke ekonomisi özellikle 1977 yılında, geçmiş yıllardaki uygulanan geçici çözümlerle giderilmeye çalışılan sorunların çözülmesi imkansız hale gelmesi ve ekonominin dış ödeme olanaklarının tükenmesi ile büyük bir tehlike ile yaşamaya başlamıştır. Türkiye daha önce 1958 krizinde olduğu gibi, çözüm için 1978

krizinde yine dış kredi bulmak ve yeni devalüasyon ile zam politikalarını uygulamak yolunu seçmiştir.

1975-1977 yılları arasındaki uygulamaları ise şöyle özetlenebilir; (Uludağ ve Arıcan,2003:39) Petrol fiyatlarındaki artışların diğer fiyatlara da yansımaları, KİT ürün fiyatlarının yükseltilmesi, üretim ve ithalatın gerilemesi, kamu ve özel harcamaların artması, KİT'lerin finansmanında Merkez Bankası kredilerinden çok karşılıkların kullanılması,desteklenen hammadde ve tarım fiyatlarının dünya fiyatlarının üstünde gerçekleşmesi ortaya çıkmıştır.

İlk üç plan uygulaması sonunda görülen ekonomik bunalımın nedenleri, üretim yapısı başta olmak üzere, ekonominin iç ve dış gelişmeleri ile açıklanabilir. Ayrıca, o yıllarda iç etmenlerin yanında dış etmenlerin de büyük rolü olmuştur. Bunlar :

- OPEC'in ham petrol fiyatlarını 1974 başında beş kat arttırması,
- Kıbrıs çıkartması ve maliyetleri,
- Türkiye'nin yoğun ekonomik ilişki içinde bulunduğu ülkelerde yaşanan işsizlik ve enflasyonun oluşturduğu ağır ekonomik bunalımın yarattığı etkiler olarak ele alınmıştır (Kepenek, 1990: 184).

Sanayi üretiminin yapısı, bu tür ürünlerin ihracatına olanak vermemekte, buna karşın konjonktür sanayi üretimi için giderek artan oranda ithalata başvurmak gerekmektedir. Bu durum, fiyatlardaki artışın giderek büyümesine ve 1978 yılı sonunda fiyat artış oranının % 52,4'e çıkmasına yol açmıştır (Kepenek ve Yentürk,2001:153). Bu durum, yeni oluşturulacak planın temel amacının bir yandan ekonomik bunalımdan çıkışı sağlayacak, öte yandan da ekonomik büyümeyi gerçekleştirecek bir içerikte olmasını gerektirmiştir.

Bu doğrultuda hazırlanan Dördüncü Plan'da tarımın büyüme hızı nispeten yüksek tutulurken, sanayi büyüme hızı nispeten düşük öngörülmüştür. Bunun nedeni olarak, o yıllarda tarım sektörünün hızlı bir dönüşüm göstermesi ve ekonomik bunalımın daha çok sanayi kesimini etkilemesi sıralanabilir. Bu arada sanayide yapısal değişim ve dönüşümün gerçekleştirilmesi amaçlanmakta, üretim yapısının

değiştirilmesi güncelliğini sürdürürken, bu dönemde yaşanan sorunların yansıması olarak madencilik ve enerji alt sektörlerine ağırlık vermektedir (Han,1999:68).

Dördüncü Planın önemli amaçlarından biri de, ekonomik büyümenin daha eşitlikçi bir gelir bölüşümü ile birlikte sağlanmasıdır. Bunun için kırsal kesime yönelik politikalar geliştirilmeye çalışmakta, yaygın, halk girişimciliği için önlemler planlanmakta, sanayi mülkiyetin yaygınlaştırılmasına yönelik politikalar benimsenmektedir. Dördüncü plan, dış ticaret ve bankacılık sektörlerinde oluşan sermaye birikiminin sanayiye aktarılması amacıyla para ve kredi politikalarını yeniden düzenlemektedir.

Görüldüğü gibi Plan, daha öncekilerde görülmeyen çok geniş bir alanda, çok yönlü amaçlar sağlama niteliğine sahip olmuş, ancak sorunların belirtilmesinde gösterilen başarı, çözüm önerilerinin, başka bir deyişle uygun ekonomi politikalarının geliştirilmesinde pek gösterilememiştir (Kepenek,1990:16).

6. PLANLI KALKINMA YILLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye, 27 Mayıs 1960'dan sonra siyasal-toplumsal düzeyde olduğu gibi, ekonomik politikalar açısından da yeni bir döneme girilmiştir. Hazırlanan uzun ve kısa dönemli kalkınma planları çerçevesinde ekonomi, içe dönük bir sanayileşme sürecine girerken, girdilerde dışa bağımlılıktan dolayı, 1970'lerin ortalarından itibaren ekonomik bunalıma girilmiş, özellikle 1978'den itibaren derinleştiği görülmüştür.

Dönem itibariyle baktığımızda, sanayileşmenin sağlanması amacıyla ithal ikameci bir politikanın varlığı ele aldığımız konular içinde belirginleşmektedir. Aslında ithal ikamesine dönük sanayileşme stratejisinin dayandığı “dört unsurun” üzerinde durmak gerekmektedir.

Bunlardan ilki, “ithal ikamesi” olgusudur. İkinci öğeyi “sanayileşme hedefi” oluşturmaktadır. Üçüncü unsur ise, “korumacı politikalar ile devlet müdahalesinin varlığı” olarak karşımıza çıkmaktadır. Dördüncü unsur da, ithalatı ikame

edebilme sürecinde “döviz mevcudiyetidir”. Bu durumda sanayileşmenin gerçekleştirilebilmesi stratejisinde döviz gelir için “ihracata yönelmek” bir zorunluluk olmaktadır (Balkanlı,2002:331).

Özellikle 1970’lerin hemen başında dış konjonktürün olumlu etkisiyle beraber ihracat artışı yüksek düzeyde olmuş, ancak ithalat artışı da devam etmiştir. Dış konjonktürün olumsuz bir seyir izlemeye başladığı 1973 yılından sonra petrol krizi ile Türkiye’nin kendi konjonktüründen gelen kısıtlarla beraber ithalat eğilimi artmaya devam etmiş, rekabet kabiliyetinin zayıf olduğu bir ortamda ise ihracat artırılamamıştır (Balkanlı,2002:458).

Türkiye’nin 1958 krizinin ardından özellikle 1963 yılından itibaren başlayarak öncelikle 1977 yılına kadar devam etmesi öngörülen planlı kalkınma sürecinde ithal ikamesine dönük sanayinin gerçekleştirilmesi yolu benimsenmiştir (Balkanlı; 2002: 337). Bu ise kalkınma stratejisinde önemli bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uygulamaya çalışılan kalkınma stratejisinde temel amaç ithalatı ikame edecek biçimde sanayileşebilmek ve ihracata yönelerek döviz birikimi sağlayabilmek olmuş, ancak ihracatın artmadığı, ithalatın sürdüğü ve içsel ve dışsal krizler ortamında döviz darboğazı, özellikle ithal hammadde bağımlılığı ile dış borçlanma artışı, 1978’de Türkiye’nin bir kriz ortamına sürüklenmesine yol açmıştır.

6.1. Devletçiliğin Planlanmasından Planlı Kalkınma Dönemine Geçiş

Birinci ve ikinci bölümlerde incelediğimiz üzere devletçilik politikaları ile Türkiye’de planlama ve sanayileşme süreci bir bütün olarak ele alınmaktadır. Ekonomik evrelerin konjonktürüne bağlı olarak ülkesel kalkınma süreci genel olarak bir iktisat politikası stratejisine sahiptir. Türkiye’nin ulus-devlet ve ulusal ekonomi süreci birbiriyle örtüşerek öncelikle bir iktisat politikası olarak karşımıza çıkan ve önceki bölümlerde ayrıntısıyla incelenen “devletçilik” bu dönemde genel

anlamıyla “planlı kalkınma” veya “karma ekonomi” olarak yürürlüğe girmiştir. Bu uygulama ise, belirttiğimiz gibi ”zamanında ve günümüzde devletçilik” adı ile anılmıştır (Coşar,1997:26).

Ayrıca, yukarıda belirttiğimiz “ithal ikamesine” dönük sanayileşme tercihinde belirleyici olan olgu ise, bu sanayileşme modelinin “planlar eşliğinde” gerçekleştirilmesine dayandırılmış olmasıdır. Dolayısıyla söz konusu tercihin uygulanmasında “farklılığı” bu yönelişin “planlara dayandırılması” ve daha öncesinde de uygulanmış olması oluşturmaktadır (Balkanlı,2002:337).

Değerlendirdiğimiz kapsamda belirtildiği gibi, kamu için emredici, özel kesim için özendirici ve yol gösterici olan kalkınma planları, iktisat politikalarının iskeletini oluşturmuştur. Korumacı, iç pazara dönük ve ithal ikameci görüntüsüyle, devletçi sanayileşme dönemine benzerlikleriyle birlikte, sanayileşmenin içeriği, yatırımların dağılımı ve sektör öncelikleri bakımından farklı bir dönem olarak ele alınabilir.

Özellikle tarım kesiminin büyümesi ve pazara açılması, kentleşme ve tüketim kalıplarının değişmesi dayanıklı tüketim mallarının üretimine olanak veren koşulları oluşturduğundan, 1960 sonrası dönemde özel kesim genellikle tüketim ve dayanıklı tüketim malları üretimine yönelirken, kamu kesimi KİT’ler aracılığıyla ara malı üretiminde yoğunlaşmaya başlamıştır (Kepenek ve Yentürk,2001 :252)

Bazı mallarda yerli üretimin ülke içi talebi karşılaması durumunda, ilgili malın ithalatı fiyat ve kalite farkına bakılmaksızın tümüyle yasaklanırken, diğer bazı mallar için gümrük vergisi ve kota ile sınırlama yoluna gidilmiştir. Aynı zamanda yatırım indirimi ve vergi bağışıklığı gibi teşvik araçlarıyla yatırım özendirilmiştir. Ayrıca aşırı değerli kur politikası izlenerek, yurt içinde üretilmeyen, dolayısıyla kısıtlamalara tabi olmayan sanayi girdilerinin dışarıdan ucuza sağlanması amaçlanmıştır. Ancak bu uygulama, hem girdi bakımından sanayinin dışa bağımlı bir hale gelmesine neden olmuş, hem de başka etkenlerin de zorlamasıyla ithal

girdi fiyatlarının artması ve aşırı değerli kurun ihracat üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle giderek büyüyen dış ticaret açığı, ülkeyi ağır bir dış ödeme sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır. Dış yardım, dış borç, işçi dövizleriyle kapatılmaya çalışılan dış ticaret açığı, 1970'lerin başında petrol fiyatlarının beş kat artması gibi dış etkenlerle bir araya gelince, ülkeyi 1970'lerin sonuna doğru bunalıma sürüklemiştir.

İthal girdi kullanan sanayinin, bu anlamda dışa bağımlılığının 1950'li yıllarda başladığı daha önce belirtilmişti. 1950'li yıllarda kırsal kesimin parçalanmasıyla başlayan süreç, tümüyle dışa bağımlı bir sanayileşme sonucu bir büyüme bunalımı biçimine dönüştü. Tüm döviz rezervlerini eriten ithalata bağımlı bir sanayi yapısının ortaya çıkmasıyla birlikte, kapitalizmin merkezine olan bağımlılığı da arttırdı. Ticari dengeyi ve ödemeler dengesini alt üst ederek, Türkiye'yi Dünya piyasasından gittikçe daha yüksek faizlerle borç almaya zorladı. Ardı ardına yapılan devalüasyonlar sonucu, ithal edilen girdilerin fiyatlarının yükselmesi maliyetleri arttırdı. Bir taraftan enflasyon artarken, öte taraftan döviz eksikliği birçok sektörde durgunluğa neden olmuştur (Sertel, 1988).

1960'ların ortalarından itibaren ithal sınırlamalardan yararlanmak isteyen yabancı sermaye, yerli şirketlerle ortak olma yoluna giderek, dışardan ithal edilen parçaların içeride montajına dayanan işletmeler kurmuştur. Bu dönemde gerçekleşen ithalatın neredeyse %90'ı bu şirketlere girdi olarak gerçekleşmiştir. Tarım ihracatındaki gelişmeler sonucunda 1963-1976 yılları arasında ihracat hedeflerinin aşılmış olması ve 1970'lerden itibaren sanayi ürünlerinin de ihracata katılması ödemeler dengesinin açık vermesine engel olamamıştır. 1970'lerin ikinci yarısından sonra özel şirketler iflas ederken, yüksek ithalat fiyatlarından kaynaklanan artan üretim maliyetlerine karşın enerji, ara malı ve tüketim maddeleri ihtiyacını karşılayabilmek için kamu kuruluşları çalışmalarını sürdürmüştür (Sertel, 1988).

Aşırı ithal bağımlılığı ve ihracattaki görece durgunluğa rağmen 1962-1976 yılları arasında düzgün ve yüksek bir büyüme temposu yakalanabilmiştir (Boratav 1989).

Yine Boratav'a göre bunun temel nedeni, söz konusu dönemde ekonomiye önemli miktarda dış kaynak enjekte edilmiş olmasıdır. Tablo 3.3'te gösterilen alınan dış borçlara ek olarak, yabancı özel sermaye girişi ve işçi dövizleri, bu dış kaynağın başlıca elemanlarını oluşturur.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) döneminde 115 milyon dolar özel yabancı sermaye girişi gerçekleşirken, dışarıdan transfer edilen işçi dövizleri miktarı 287 milyon dolardır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) döneminde toplam özel sermaye girişi 183 milyon dolar iken, işçi dövizleri miktarı 1,732 milyon dolara ulaşmıştır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) döneminde bu rakamlar sırasıyla 362 ve 5,886 milyon dolardır. Üçüncü plan dönemindeki yabancı sermaye girişleri, ilk planın yaklaşık üç katı iken, işçi döviz girişinde yirmi katlık bir artış yaşanmıştır (Kepenek ve Yentürk,2001:254).

Birinci, ikinci ve üçüncü plan döneminde dış borç ana para ödemesi sırasıyla 508, 616, 714 milyon dolar iken, dış borç faiz ödemeleri yine aynı sırayla 163, 234, 862 milyon dolardır. Dış borçlanma da ve yabancı kaynak girişinde dönemin en özgün niteliği ABD'nin yerini AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu- sonradan AB) ülkelerinin almasıdır (Kepenek ve Yentürk,2001).

Tablo : 3.3 1950-1979 Yılları Arasında Dış Borçlar

YIL	MİLYON TL	YIL	MİLYON TL	MİLYON \$	YIL	MİLYON TL	MİLYON \$
1950	775	1960	5.021		1970	4.173	1.929
1951	750	1961	5.499		1971	3.846	2.210
1952	823	1962	6.590		1972	3.740	2.300
1953	754	1963	5.934		1973	3.638	2.654
1954	852	1964	7.704		1974	3.424	2.901
1955	968	1965	3.175	1.081	1975	3.412	3.012
1956	1.177	1966	3.295	1.231	1976	3.417	3.822
1957	1.205	1967	3.294	1.344	1977	3.545	4.410
1958	3.837	1968	3.184	1.529	1978	3.973	6.126
1959	4.404	1969	3.119	1.705	1979		14.234

KAYNAK, DİE ve DPT 2000

Büyümenin kaynağını oluşturan bu dış kaynak girişi özellikle üçüncü plan döneminden itibaren bir bunalıma dönüşmüştür. 1975 yılı sonrasında dış borçlar artık uzun dönemli projelerin gerçekleştirilmesi amacıyla değil, dış ticaret açığını kapatmaya yönelik, kısa vadeli borçlanma biçimini almıştır. 1973 dönemi başında yok denecek miktarda olan kısa vadeli dış borçlar, 1977 yılına gelindiğinde toplam dış borçların %60'ını oluşturmuştur. Uzun vadeli borçların ise vadesi 22 yıldan 12 yıla düşerken, toplam faiz yükü %4,4'ten %7,6'ya yükselmiştir. 1977'den itibaren borç erteleme girişimlerine başlanmıştır. Daralan bir ekonomik konjonktür içinde, özellikle ihracatın artırılmaması, dış borç ve döviz darboğazı sonucu ile karşı karşıya kalınmış ve ciddi bir dış borç sorunu ortaya çıkmıştır (Balkanlı;2002:434-435).

Ancak, Türkiye ithal ikamesi yaklaşımını, 1933'den itibaren sanayileşme planları ve 1963'den sonrada kalkınma planları ile sürdürmüştür. Planlamaya dayalı seçiş bir model olarak kabul edilmelidir. İlk sanayileşme planının ardından savaş yılları ile dışa açılmanın gündeme geldiği bir dönemin ardından ithal ikameci anlayış uygulanmıştır (Balkanlı,2002:337-338). Devletçiliğin planlanması döneminden, planlı kalkınmanın uygulandığı dönemin sonuna kadar Türkiye, daha sonra ihracata yönelebileceği önemli bir sanayi altyapısı sağlayabilmiş, ihracata dönük büyüme politikalarını uygulamaya geçirmiştir (Salepçioğlu,2003:37).

İç ve dış konjonktürün etkisiyle, dönem sonunda kriz koşulları baş göstermiş olmakla beraber planlı kalkınmanın olumlu etkisi yatırımların oranıyla değerlendirilebilir.

Tablo : 3.4 İlk Dört Plan Döneminde Planlanan ve Gerçekleşen Yatırım/GSMH Oranları (%)

Dönem	Plan Dönemleri				
	I.Plan	II.Plan	III.Plan	IV.Plan	
Planlanan Kalkınma Hızları	7,0	7,0	7,9	8,0	
Sermaye Hasıla Oranları	2,6	3,2	3,2	3,3	
Yatırım / GSMH Oranları (%)	Planlanan	18,3	21,3	21,9	22,8
	Gerçekleşen	16,0	16,1	20,2	21,9

Kaynak : DİE, İstatistik Göstergeler 1923 – 1990

Bu doğrultuda, kalkınma planlarında kalkınma hızı kadar, yatırımların GSMH'ya oranları da önem taşımaktadır. Planlarda ön görülen yatırımlar kamu kesimi için emredici nitelikte olmasına rağmen, özel sektör yatırımlarında hedeflere ulaşıldığı görülmektedir. Bu ise, planlı kalkınmanın etkinliği açısından önemli bir veri olarak ele alınabilir

1978-79 tarihi itibariyle derinleşen kriz koşulları, bir arayış döneminin ardından Türkiye'yi öncelikle bir istikrar kararları alınması doğrultusunda yönlendirmiştir. Bu girişimlerin en önemli sonucu 24 Ocak Kararlarının alınması olmuştur. Ancak bu kararların alınmasında da DPT'nin temel stratejilerinin olduğu ve süreç açısından önemi göz ardı edilemez.

6.2. 1980 Yılı ve İktisadi Dönüşüm

Türkiye'de 1930'lu yıllardan başlayarak, 1980'lere kadar süre gelen, devletçi, korumacı, ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisi, ekonominin yapılanmasında; başta sermaye kaynaklarının kullanımında kamusal korumaları da içeren politikalar olmuştur (Kepenek ve Yentürk,2002:196). 24 Ocak 1980 sonrası uygulanan istikrar önlemleriyle, daha önce 1958 ve 1970'de uygulanan önlemlerden farklı bir program içeriğinin benimsendiği izlenmiştir. Öngörülen program uzun dönemde kalıcı bir ekonomik gelişme şeklinde olmuştur (Kepenek ve Yentürk,2002:209). Ayrıca, 1980-88 dönemi Türkiye açısından köklü değişikliklerin yaşandığı yıllar olarak değerlendirilmektedir (Kepenek ve Yentürk,2003:196). Bu dönemde DPT ve planlama yaklaşımı devam ettirilmekle beraber, yeni bir yapılanma süreci içinde Dünya Bankası gibi kuruluşlarca da desteklenen "ihracata dönük büyüme için serbestleşme modeli" benimsenmiştir (Kazgan,2002:119).

Ekonomide yaşanan tıkanmaların aşılması yönünde dış kaynak arayışlarına girişilmiş, IMF ve Dünya Bankası bu yardımları yapmayı ekonomide yapısal bir dönüşüm yapılması koşuluna bağlamışlardır. Bu yönde yapısal değişimleri de

içeren 24 Ocak Kararları olarak bir dizi önlem alınmıştır. Bu önlemlere “ithal ikameci” kalkınma politikasından “ihracata yönelik” kalkınma politikasına geçilmiş, 80’li yıllar boyunca bu kararlara çeşitli eklemeler yapılmış, değişikliklere gidilmiş fakat ana fikir değiştirilmemiştir (Bahçeci,1997:22).

IMF’ye göre içe yönelik sanayileşmenin bazı özellikleri özetle şöyledir (Parasız,2002:361): Yabancı rekabete karşı koruma sağlanması, ithal ikamesinin teşvik edilmesi, kamu kesimi faaliyetlerine sübvansiyon uygulanması, ihracatın teşvik edilmesi şeklindedir. 1950’lerden bu yana yüksek olan ve kamu kesimi borçları ile finanse edilen yurtiçi piyasaya dönük sanayileşme politikası, izleyen yıllarda Türkiye’nin ödemeler bilançosunda oldukça yüksek oranda açıklar yaşanmıştır. Bu koşullarda Türkiye, 1980 sonrasında “ithal ikamesi” politikalarından, ihracatın teşvikini amaçlayan politikalara doğru kaymıştır. Ancak planlama yaklaşımı etkinliğini kaybetmiş olsa da dönem içinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Türkiye’nin korumacılık üzerine kurulu ekonomi politikaları, sanayileşme, büyüme ve girişimci yaratma ve bu yönde kalkınmanın sağlanması hedefine dönük, karma ekonomi ve yol gösterici türde bir planlama anlayışına dayanan bir sistemi içermekteydi (Kazgan,2002:123). Askeri hareketle yürürlüğe giren uygulamalar ve 24 Ocak Kararlarının devam ettirildiği değişim sürecinde, karma ekonomi yerine KİT’lerin özelleştirilmesi ve devletin küçülmesine bırakmış, kalkınma ve sanayileşmenin “gelişmiş toplumlarda hizmetler kesimi ön plandadır” anlayışıyla sürdürülmek istendiği görülmüştür (Kazgan,2002:124). Bu değişimin Türkiye’de kurumsal ve hukuksal olarak alt yapısı hazırlanmamış, ayrıca 24 Ocak Kararları ekonomik yapıda bu yönden oldukça büyük sorunlar yaratmış, Türkiye eski dönemlerdeki ekonomik başarı çizgisinin gerisinde kalmıştır (Kazgan,2002:124). Ancak gene de, 1908’de başlayan yerli girişimciliğin oluşturulması düşüncesi, ele aldığımız gibi 1930’dan sonra devletçi iktisat politikasına dayalı bir süreç izlemiş, 1960’lardan itibaren uygulanan planlı kalkınma ile kabuğunu kırmış ve 1980’lerden sonra dünya pazarlarında etkinliğini sağlamıştır denilebilir (Kazgan,2002:58).

Planlı büyüme yönünde DPT'nin daha sonraki yıllardaki varlığı ve çalışmaları Türkiye'nin kalkınma sürecinin önemli bir ögesi olarak günümüzde de devam etmektedir. 2004 yılında düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi bu açıdan ele alınabilir. Bu Kongre'nin temel perspektifi Avrupa Birliği ve Bilgi Toplumu olarak belirlenmiş olup, AB ile ilişkilerinin stratejik önemi ve bilgi ekonomisinin DPT konjonktürü tarafından ortaya konmuştur (<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/>). Ayrıca, 2005 itibariyle 9. plan dönemi çalışmalarının da yürütülüyor olması Cumhuriyet dönemi kalkınma politikalarının bir devamlılığı olarak değerlendirilebilir. (<http://plan9.dpt.gov.tr/plan9.htm>).

1960 yılında başlayan planlı kalkınma döneminde, demokratik bir toplum yapısı ve ithal ikamesine dayalı karma ekonomik düzen içerisinde teşvik edici politikalarla özel kesimin güçlendirilmesine ve hızlı sanayileşmeye yönelik ihtiyaçların karşılanmasına ağırlık verilmiştir. Hazırlıkları süren 9. Kalkınma Planı'nda; "başlangıcından itibaren kamu kesimi için emredici, özel kesim için yönlendirici olan Planlarda, giderek geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir modelden devletin ekonomideki rolünün yeniden tanımlanmasının da bir sonucu olarak, makro çerçeve oluşturan, öngörülebilirliği artıran, sistemin daha etkin işleyişine imkan verecek biçimde kurumsal ve yapısal düzenlemeleri öne çıkaran ve temel amaç ve önceliklere daha fazla yoğunlaşan bir stratejik yaklaşım modeline geçiş" şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir (<http://plan9.dpt.gov.tr/plan9.htm>).

2007-2013 yıllarını kapsayan AB bütçe dönemine uyum sağlamak üzere, AB komisyonu Türkiye'den yeni bir "AB Ulusal Kalkınma Planı" hazırlamasını istemiş ve DPT'nin talebiyle gerçekleşen bir yasal düzenleme ile 2006'da yürürlüğe girmesi gereken 9.Kalkınma Planı bir yıl ertelenmiştir. Bu doğrultuda DPT'nin, iki planı da aynı zamana denk getirerek, uyumlu bir kalkınma programı benimsemiş olduğu görülmektedir. Yeni AB Ulusal Kalkınma Planı'nın Türkiye'nin geleneksel kalkınma planının bir alt unsuru olarak yapılandırılacağı görüşü hakim olmuş ve stratejik olarak önemi belirginleşmiştir (Soyak, 2005:136).

Özetle, devletçilik bir iktisat politikası olarak ortaya çıkarken, bu süreç planlı kalkınma ile sürdürülmüştür. Günümüz ekonomisinde DPT gibi bir kurumun önemi, ekonomik sürecin bir bütün olarak ele alınması, değerlendirilmesi ve sürdürülmesi açısından oldukça ağırlık kazanmıştır, denebilir.

SONUÇ

Ulus-devletin varlığını sağlamak ve bu anlamda ulusal ekonominin oluşturulması, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren temel bir amaç haline gelmiştir. Kuruluş aşamasında, "liberal ekonomi politikaları" ile sanayileşmeyi sağlamak ve "milli iktisat düşüncesinin" bir tür uygulaması olarak görülebilecek iktisadi bir süreç tespit edilmektedir. 1923'te düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'ne ülkenin her yanından gelen kesimler katılmış, Kongre sonunda alınan kararlarla özel sektörün teşvikine yönelik politikalar izlenmiştir. Ancak, sanayileşmenin gereklerini yerine getirmesi ve büyük atılımlar yapması beklenen özel sektörün sanayileşmeye olan katkısı, tüketim malları üretimine dönük sanayilerin geliştirilmesi yönünde olmuştur. 1927 yılında yürürlüğe konan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun da beklenen gelişmeyi sağlayamamasından sonra, özel girişimin tek başına sanayileşmeyi başaramayacağı anlaşılmıştır. 1929 yılında ortaya çıkan "Dünya Ekonomik Krizi"nin Türkiye'yi de etkisi altına almasından sonra devletin ekonomiye müdahalesi ve sanayileşmenin planlı ekonomi yoluyla gerçekleştirilmesi gündeme gelmiş ve irdelemeye çalıştığımız süreç ortaya çıkmıştır.

Türkiye açısından 1930'lu yılların başından itibaren "devletçilik" yönündeki çalışmalar ve müteakip uygulamaya konan I. Beş Yıllık Sanayileşme Planı en önemli reform hareketlerinden biri olmuş, ülke içindeki kıt kaynakların değerlendirilerek, üretimini sağlamak ve özel sektörün gerçekleştiremediği sanayi alanında yatırımları teşvik etmek ve devlet desteğiyle bir sanayileşme sağlamak mümkün olmuştur. Devletin bizzat yatırımcı gücüyle başlatılan bu sanayileşme sürecini Cumhuriyet Türkiye'sinin "sanayi devrimi" olarak değerlendirmek yerinde bir saptama olacaktır

Sanayileşme Planı'nın başarıyla uygulanmasından sonra, "devletçilik" politikasının bir kalkınma modeli olarak etkinlik kazandığı görülmüş ve daha sonraki dönemlerde, ekonomik alandaki görünümü "karma ekonomi" şeklinde olmuştur.

“Karma ekonomi” bir taraftan, ekonomide devlet kontrolüne yer vererek, kamusal sanayileri kurma ve geliştirme, diğer taraftan da özel girişime sadece yer vermekten öte, aynı zamanda geliştirme ve ölçek ekonomisi sağlamak gibi yön verici önceliklere dayandırılmıştır.

Bu haliyle, “devletçilik ilkesi” Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş ve o dönem için Türkiye’ye özgü bir “sisteme” dönüşmüş, özel sektör ve devletin birbirini tamamlayıcı olması nedeniyle yeni bir ekonomik model olarak değerlendirilmesine imkan yaratmıştır.

1930’lu yıllar değerlendirilirken de görüldüğü gibi, dünya, ekonomik krizin yol açtığı olumsuzluklarla uğraşırken, Türkiye’nin bir ölçüde krizin dışında kalmayı başardığı ve sanayileşme adına önemli adımlar attığını söylemek mümkündür. Bunu sağlamak için, korumacı, müdahaleci ve dışa kapalı bir iktisat politikası izleyerek ve devletin bizzat sanayi teşebbüslerini planlayarak gerçekleştirdiğini vurgulamamız ve bunun “ithal ikamesine” dayandırılarak kaynak birikimi sağlandığını belirtmemiz gerekmektedir.

1940’lı yıllarda İkinci Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla birlikte savaş ortamına giren Türkiye ekonomisinin; bütçesinin büyük oranını savunma giderlerine ayırdığı görülmüştür. Bu dönemde “devletçilik uygulamasının” kapsamı önemli ölçüde genişletilmiş ve bu yönde Milli Koruma Kanunu yürürlüğe girmiştir. Savaşın bitişiyle, tüm dünyada pazar ekonomisinin etkin olmasıyla Türkiye’de de bazı değişiklikler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1945-50 arasında, Türk ekonomisinde devlet müdahaleciliğinin belirli sınırlarda tutulması ve daha liberal bir ekonomi politikası uygulaması yolunda girişimler ön plana çıkmıştır. 1946’da bir devalüasyon yaşanmış, yeni ekonomi politikalarına uyum sağlayarak ihracatı sağlamak ve uluslararası fiyat düzeyine ulaşmak üzere bir dizi önlem alınmıştır.

1950-58 yıllarında, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya güç dengesinde oluşan değişimlerin, Türkiye’de yaşanan siyasal gelişmelerin ve büyüyen ticaret

sermayesinin gereksinimlerinin de etkisiyle “serbest piyasa ekonomisine” geçiş doğrultusunda uygulamaları ortaya koymuştur. Ancak kısa sürede yaşanan ulusal ve uluslararası piyasalardaki etkisiyle yaşanan kriz koşullarından olumsuz olarak etkilenmiştir.

Kriz süreci itibariyle, 1954’te başlayan ve 1960’ların başına kadar süren bu dönemde, tarıma ve dış ticarete dayalı sanayileşme politikası izlenmiş ve ülke 1958 yılında ekonomik krize girmiştir. Alınan istikrar önlemlerinin ardından, tekrar sanayileşmeye öncelik veren korumacı ve ithal ikamesine yönelik politikalar tercih edilmiştir. Türkiye, bu koşullar altında KİT’leri kullanarak, özel sektör önderliğinde ilerleyen bir ithal ikameci sanayileşme sürecinde yol almıştır. Devletçiliğin devamı olarak irdelenebilecek “karma ekonomi” modelinin benimsendiği gözlemlenmiştir.

1950-1960 yıllarını kapsayan dönem boyunca plansız uygulamaların yarattığı olumsuz gelişmeler, planlamanın yeniden yapılmasını gündeme getirmiş ve ekonomi yeniden planlama sürecine girmiştir. 1960 yılında yapılan askeri harekattan sonra, hazırlanan uzun vadeli ekonomik planın çalışmalarına başlanılmış ve DPT kurulmuştur. DPT planın hazırlanması aşamasında nc kuruluş olmuş, 1960’lı yıllar planlama çerçevesinde ithal ikameci sanayileşme stratejisinin hedefleri doğrultusunda başarılı sayılacak uygulamaların yaşandığı yıllar olarak kayda geçmiştir. Bu yıllarda uygulanan ithal ikameci sanayileşme süreci; korumacı ve devlet müdahalesine dayalı, aynı zamanda özel teşebbüsü destekleyen karma ekonomik modeli içermektedir. Yapılan planlar, devlet için emredici, özel sektör için yol gösterici bir niteliktedir. Bu dönemde ithal ikameci politikaların “planlama” ile yürütülmesi ve “kalkınmanın sağlanması” yolu seçilmiştir.

I.BYKP’ı 1963-1967 yıllarında uygulanmış ve önemli lde başarı sağlamıştır. Ardından II.Plan uygulanmaya konmuştur. Türk ekonomisi, ithal ikamesinin uygulandığı I. ve II. Plan dönemini kapsayan 1963 sonrası dönemden sonra 1970’li yıllarda ithal ikamesinin diğer bir aşaması olan “ara ve sermaye malları

üretimi aşamasına” geçmiştir. Dönem boyunca petrol krizinin ve diğer olumsuz koşulların var olmasına rağmen bu politikanın uygulanılmasına devam edilmiştir. 1970’li yılların ortalarından itibaren yaşanan olumsuz gelişmeler, petrol fiyatlarında artışlar ve 1974 Kıbrıs Harekatından sonra yaşanan ekonomik ve askeri ambargoların yanı sıra, ülke ekonomisinde yaşanan enflasyonla beraber ekonomik durgunluk, Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş ve alınan dış yardımlarla bu durum aşılmaya çalışılmıştır. 1978-79 yıllarında kredi sağlamada karşılaşılan zorluklar, kaynak ve döviz darboğazı, üretimi durma noktasına getirmiş ve istikrar önlemleri alınmasına yönelik arayış ve uygulamalara gidilmiştir.

1980’e gelindiğinde yapısal dönüşümleri içeren 24 Ocak 1980 istikrar kararları alınmıştır. Dünya Bankası ile imzalanan yapısal uyum kredileri doğrultusunda, “ithal ikameci” kalkınma politikasından “ihracata yönelik” kalkınma stratejisine geçilmiştir. Daha sonraki yıllarda bu politikalara çeşitli ilaveler yapılarak değişikliklere gidilmiş, fakat alınan kararlar belirlenen hedefler doğrultusunda sürdürülmüştür. Dolayısıyla aslen planlama sürecinden vazgeçilmemiş, ancak planların etkinliği sadece yol gösterici düzenlemeler olarak sınırlandırılmıştır.

Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar yaşanan gelişmelerin ortaya çıkardığı en önemli sonuç, devlet müdahalelerinin ekonomik yaşamda gerekli olduğudur. Ekonomik hedeflere ulaşmada, kalkınmanın sağlanmasında, ekonomiyi düzenleme ve korumasında en büyük görev ve sorumluluğu devlet üstlenmiş ve önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Bu çerçevede, ileri sürdüğümüz sav doğrultusunda, Türkiye’de devletçilik ilkesiyle beraber, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında bir sanayileşme hedefi ve ihtiyaçların karşılanması için geliştirilmiş bir uygulama ve kapsamlı bir modelden bahsetmemiz ve “devletçiliği” ekonomik evrelerin gelişmelerine bağlı olarak ülke ekonomisinin kalkınma sürecini belirleyen bir iktisat politikası olarak ele almamız gerekmektedir.

“Devletçilik” ve bu iktisat anlayışının devamı olduğu ele alınan “karma ekonomik sistemin” mirası da olan “planlama anlayışının”, etkinliğini daha sonraki yıllarda yitirmesine rağmen, günümüzde de önemli bir işlev taşıdığı ileri sürmemiz mümkündür. Bu bağlamda, “devletçi” ekonominin temelini oluşturan planlamanın 2000’li yıllarda da önemini tespiti açısından, 2004 yılı itibariyle DPT’nin düzenlediği “Türkiye İktisat Kongresi”ni bunun tipik bir örneği olarak ele alınabiliriz.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, “karma ekonomik sistem”in ve bir bütün olarak “devletçiliğin” temelini oluşturan “ithal ikameci” sanayileşmenin yerini, küresel koşullarda “dışa dönük” sanayileşmenin aldığı günümüz uygulamalarında, ekonomik birikim açısından “planlamanın” gelecekte de bu noktada önemini ortaya koyması açısından bir devamlılık olarak değerlendirilmesi mümkün olmaktadır.

Bir taraftan “devletçilik” ülke ekonomisinin kalkınmasını sağlamış, diğer taraftan bu süreç “planlama” ile sürdürülmüştür. Kalkınmanın sanayileşme yoluyla sağlanabileceği ve bunun planlı olarak uygulanması anlayışı, planlama yaklaşımının bir süreklilik göstermesine ve günümüzde de ekonominin yeniden yapılandırılması sürecinde, Cumhuriyet’in ekonomi politikalarının olumlu bir mirası olarak değerlendirmesine imkan vermektedir.

EK : 1
İktisadi Faaliyet
Kollarına Göre
GSMH
(1948 yılı üretici fiyatlar ile)

Faaliyet Kolları ve Toplamları	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
1. TARIM	1,263.5	1,607.2	1,696.6	2,236.7	1,546.2	1,842.4	2,626.5
a. Çiftçilik ve hayvancılık	1,248.6	1,577.1	1,668.2	2,206.8	1,523.5	1,820.1	2,599.3
b. Ormancılık	9.5	23.2	21,2	20.3	16.0	14.4	15.9
c. Balıkçılık	5.4	6.9	7,2	9.6	6.7	7.9	11.3
2. SANAYİ	309.2	287.1	338.4	388.4	463.9	461.2	478.5
a. Madencilik ve Taş Ocakçılığı	18.4	31.0	26.4	36.3	38.6	42.9	36.6
b. İmalat Sanayii	283.6	248.3	303.5	342.7	415.3	407.6	430.1
c. Elektrik, Gaz ve Su	7.2	7.8	8.5	9.4	10.0	11.0	11.8
3. İNŞAAT	80.7	110.4	138.1	138.1	173.9	195.2	232.2
SANAYİİ							
4. TOPTAN VE PERAKENDE	201.2	227.4	264.1	297.4	304.4	311.2	325.1
TİCARET							
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	94.4	116.5	133.9	147.6	145.6	164.7	188.5
6. MALİ MÜESSESELER	18.7	26.9	40.6	61.1	56.9	67.1	76.4
7. KONUT SAHİPLİĞİ	505.2	516.7	528.6	540.9	553.6	564.4	577.5
8. SERBEST MESLEK VE HİZMETLER	151.3	173.8	193.4	229.5	198.9	220.0	270,3
9. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-8)	2,624.2	3,066.0	3,333.7	4,039.7	3,443.4	3,826.2	4,775.0
10. DEVLET HİZMETLERİ	231.6	214.9	316.9	293.2	312.3	327.7	328.4
11. TOPLAM (9+10)	2,855.8	3,280.9	3,650.6	4,332.9	3,755.7	4,153.9	5,103.4
12. İTHALAT VERGİSİ	103.3	110.9	166.7	179.5	181.4	207.8	197.4
13. GSYİH (Alıcı Fiyatlarıyla) (11+12)	2,959.1	3,391.8	3,817.3	4,512.4	3,937.1	4,361.7	5,300.8
14. DIŞ ALEM NET FAKTÖR GELİRLERİ	-30.6	-28.0	-24.0	-28.4	-27.5	-20.4	-22.6
15. GSMH (Alıcı Fiyatlarıyla) (13+14)	2,928.5	3,363.8	3,793.3	4,484.0	3,909.6	4,341.3	5278,2

(1948 yılı üretici fiyatlar ile)

Faaliyet Kolları ve Toplamları	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
1. TARIM	2,525.1	2,886.8	2,055.0	2,509.5	2,578.3	2,420.5	3,731.2
a. Çiftçilik ve hayvancılık	2,498.6	2,857.1	2,030.1	2,477.4	2,540.0	2,388.2	3,688.8
b. Ormancılık	15.6	17.3	16.0	21.3	27.3	21.9	26.4
c. Balıkçılık	10.9	12.4	8.9	10.8	11.0	10.4	16.0
2. SANAYİ	539.3	615.7	725.1	862.9	981.8	980.6	946.8
a. Madencilik ve Taş Ocakçılığı	37.7	39.9	44.2	44.2	54.9	58.6	57.6
b. İmalat Sanayii	487.4	560.5	664.8	801.4	907.9	902.9	869.7
c. Elektrik, Gaz ve Su	14.2	15.3	16.1	17.3	19.0	19.1	19.5
3. İNŞAAT	240.7	159.8	156.7	183.8	216.2	210.1	238.9
4. TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET	328.6	358.0	379.2	425.5	476.4	471.3	488.1
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	190.1	198.3	187.0	208.3	227.2	225.5	255.7
6. MALİ MÜESSESELER	86.4	89.0	102.6	83.1	90.4	79.0	86.6
7. KONUT SAHİPLİĞİ	592.3	605.8	621.3	637.3	653.3	668.0	682.6
8. SERBEST MESLEK VE HİZMETLER	275.9	300.4	265.4	308.4	327.5	317.2	393.3
9. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-8)	4,778.4	5,213.8	4,492.3	5,218.8	5,551.1	5,372.2	6,823.2
10. DEVLET HİZMETLERİ	430.2	457.7	519.0	602.9	632.6	616.9	601.4
11. TOPLAM (9+10)	5,208.6	5,671.5	5,011.3	5,821.7	6,183.7	5,989.1	7,424.6
12. İTHALAT VERGİSİ	222.1	205.7	241.2	243.5	263.7	263.3	269.8
13. GSYİH (Alıcı Fiyatlarıyla) (11+12)	5,430.7	5,877.2	5,252.5	6,065.2	6,447.4	6,252.4	7,694.4
14. DIŞ ALEM NET FAKTÖR GELİRLERİ	-36.2	-11.5	-17.3	-1.3	-17.8	-18.6	-14.6
15. GSMH (Alıcı Fiyatlarıyla) (13+14)	5,394.5	5,865.7	5,235.2	6,063.9	6,429.6	6,233.8	7,679.8

(1948 yılı üretici fiyatlar ile)

Faaliyet Kolları ve Toplamları	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943
1. TARIM	3,599.5	3,793.5	3,939.4	3,890.6	3,249.2	3,880.7	3,395.2
a. Çiftçilik ve hayvancılık	3,555.3	3,742.6	3,880.7	3,839.5	3,217.9	3,829.5	3,329.8
b. Ormancılık	30.8	34.7	41.9	34.5	17.3	34.6	51.0
c. Balıkçılık	15.4	16.2	16.8	16.6	14.0	16.6	14.4
2. SANAYİ	1,044.7	1,208.7	1,410.9	1,267.4	1,237.6	1,206.4	1,189.4
a. Madencilik ve Taş Ocakçılığı	63.4	69.0	70.1	68.5	72.2	61.9	75.7
b. İmalat Sanayii	959.7	1,115.6	1,314.5	1,171.9	1,139.2	1,116.9	1,086.9
c. Elektrik, Gaz ve Su	21.6	24.1	26.3	27.0	26.2	27.6	26.8
3. İNŞAAT	248.2	309.4	311.4	301.6	233.2	193.7	247.9
4. TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET	531.0	612.2	655.6	562.1	527.7	538.0	537.5
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	283.0	316.9	347.9	329.5	318.4	363.2	326.6
6. MALİ MÜESSESELER	85.3	144.9	133.6	92.6	107.4	68.3	43.6
7. KONUT SAHİPLİĞİ	699.0	714.0	738.4	762.8	774.9	786.5	798.2
8. SERBEST MESLEK VE HİZMETLER	398.1	436.8	472.5	454.9	407.5	430.7	388.3
9. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-8)	6,888.8	7,536.4	8,009.7	7,661.5	6,855.9	7,467.5	6,926.7
10. DEVLET HİZMETLERİ	626.7	710.3	911.1	926.6	836.9	664.7	404.0
11. TOPLAM (9+10)	7,515.5	8,246.7	8,920.8	8,581.1	7,692.8	8,132.2	7,330.7
12. İTHALAT VERGİSİ	295.1	302.8	218.5	113.8	107.1	98.1	92.9
13. GSYİH (Alıcı Fiyatlarıyla) (11+12)	7,810.6	8,549.5	9,139.3	8,701.9	7,799.9	8,230.3	7,423.6
14. DIŞ ALEM NET FAKTÖR GELİRLERİ	-12.4	-12.0	-11.5	-24.0	-19.5	-12.9	-10.7
15. GSMH (Alıcı Fiyatlarıyla) (13+14)	7,798.2	8,537.5	9,127.8	8,677.9	7,780.4	8,217.4	7,412.9

(1948 yılı üretici fiyatlar ile)

Faaliyet Kolları ve Toplamları	1944	1945	1946	1947	1948
1. TARIM	3,031.8	2,321.6	3,580.0	3,162.9	4,303.8
a. Çiftçilik ve hayvancılık	2,982.3	2,271.3	3,523.9	3,107.3	4,250.9
b. Ormancılık	36.6	40.5	40.8	42.1	27.9
c. Balıkçılık	12.9	9.8	15.3	13.5	25.0
2. SANAYİ	1,116.6	931.7	1,175.3	1,242.9	1,309.5
a. Madencilik ve Taş Ocakçılığı	82.6	81.6	77.8	86.3	92.6
b. İmalat Sanayii	1,004.3	818.2	1,064.3	1,117.4	1,174.7
c. Elektrik, Gaz ve Su	29.7	31.9	33.2	39.2	42.2
3. İNŞAAT	231.2	225.4	254.4	237.5	262.4
SANAYİİ					
4. TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET	492.0	422.5	533.1	640.9	666.3
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	300.3	295.8	361.7	442.2	451.6
6. MALİ MÜESSESELER	64.3	75.6	114.5	113.7	113.8
7. KONUT SAHİPLİĞİ	809.9	825.0	847.0	869.9	894.3
8. SERBEST MESLEK VE HİZMETLER	370.5	313.1	413.3	417.0	491.2
9. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-8)	6,416.6	5,410.7	7,279.3	7,127.0	8,492.9
10. DEVLET HİZMETLERİ	578.0	499.6	523.1	746.0	770.5
11. TOPLAM (9+10)	6,994.6	5,910.3	7,802.4	7,873.0	9,263.4
12. İTHALAT VERGİSİ	52.6	59.6	82.9	338.5	291.8
13. GSYİH (Alıcı Fiyatlarıyla) (11+12)	7,047.2	5,969.9	7,885.3	8,211.5	9,555.2
14. DIŞ ALEM NET FAKTÖR GELİRLERİ	-9.3	-9.8	-21.3	-19.1	-20.0
15. GSMH (Alıcı Fiyatlarıyla) (13+14)	7,037.9	5,960.1	7,864.0	8,192.4	9,535.2

(1968 yılı üretici fiyatlar ile)

Faaliyet Kolları ve Toplamları	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
1. TARIM	16,437.1	14,217.5	15,760.8	18,875.6	20,666.2	22,461.1	19,335.3
a. Çiftçilik ve hayvancılık	16,255.9	14,061.8	15,573.3	18,667.7	20,464.4	22,243.5	19,090.4
b. Ormancılık	129.9	118.3	140.7	151.6	123.9	138.8	147.1
c. Balıkçılık	51.3	37.4	46.8	56.3	77.9	78.8	97.8
2. SANAYİ	4,752.8	4,616.1	5,054.1	5,187.0	5,752.9	6,856.8	7,485.8
a. Madencilik ve Taş Ocakçılığı	513.7	654.0	659.5	643.1	721.9	962.7	1,050.7
b. İmalat Sanayii	4,050.7	3,771.1	4,187.1	4,311.2	4,768.6	5,602.5	6,113.0
c. Elektrik, Gaz ve Su	188.4	191.0	207.5	232.7	262.4	291.6	322.1
3. İNŞAAT	1,565.2	1,863.9	2,112.7	2,330.6	2,732.1	3,343.3	3,610.9
4. TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET	2,502.5	2,546.6	2,848.1	3,165.2	3,717.8	4,191.0	4,238.5
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	1,785.7	1,744.7	1,943.9	2,118.6	2,481.1	2,862.5	3,084.0
6. MALİ MÜESSESELER	470.5	523.8	550.4	615.5	710.2	825.6	979.5
7. KONUT SAHİPLİĞİ	3,113.7	3,148.7	3,185.3	3,148.7	3,249.4	3,443.9	3,611.1
8. SERBEST MESLEK VE HİZMETLER	1,898.6	1,786.1	1,949.9	2,188.4	2,418.1	2,707.8	2,639.2
9. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-8)	32,526.1	30,447.4	33,405.2	37,629.6	41,727.8	46,692.0	44,984.3
10. DEVLET HİZMETLERİ	3,196.1	3,158.1	3,277.2	3,515.7	3,735.3	4,179.5	4,564.2
11. TOPLAM (9+10)	35,722.2	33,605.5	36,682.4	41,145.3	45,463.1	50,871.5	49,548.5
12. İTHALAT VERGİSİ	1,410.3	1,670.1	1,915.4	2,390.3	3,275.4	3,338.7	3,106.3
13. GSYİH (Alıcı Fiyatlarıyla) (11+12)	37,132.5	35,275.6	38,597.8	43,535.6	48,738.5	54,210.2	52,654.8
14. DIŞ ALEM NET FAKTÖR GELİRLERİ	-67.3	-66.8	-91.9	89.2	-117.4	-119.7	-174.5
15. GSMH (Alıcı Fiyatlarıyla) (13+14)	37,065.2	35,206.8	38,505.9	43,446.4	48,621.1	54,090.5	52,480.3

(1968 yılı üretici fiyatlar ile)

Faaliyet Kolları ve Toplamları	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961
1. TARIM	21,235.0	22,295.6	23,736.6	25,909.4	25,985.1	26,590.5	25,300.5
a. Çiftçilik ve hayvancılık	20,949.1	21,953.7	23,417.6	25,571.8	25,640.4	26,160.1	24,852.8
b. Ormancılık	202.9	238.1	232.2	225.2	236.7	323.9	349.2
c. Balıkçılık	83.0	103.8	86.8	112.4	108.0	106.5	98.5
2. SANAYİ	8,332.6	9,128.4	10,109.6	10,671.1	11,057.6	11,099.8	12,397.8
a. Madencilik ve Taş Ocakçılığı	1,011.9	1,069.4	1,337.9	1,142.4	1,349.6	1,308.9	1,295.2
b. İmalat Sanayii	6,876.8	7,541.5	8,226.0	8,927.9	9,170.6	9,096.9	10,371.3
c. Elektrik, Gaz ve Su	443.9	517.5	545.7	600.8	537.4	694.0	731.3
3. İNŞAAT	3,876.8	3,605.7	4,492.4	4,061.2	4,072.5	4,261.6	4,193.7
4. TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET	4,601.9	4,648.1	5,102.1	5,183.5	5,925.3	6,024.8	6,361.4
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	3,442.7	3,735.3	4,084.7	3,989.4	4,372.3	4,482.6	4,606.8
6. MALİ MÜESSESELER	1,094.9	1,163.0	1,237.0	1,464.9	1,556.6	1,609.9	1,692.7
7. KONUT SAHİPLİĞİ	3,777.7	3,888.2	4,023.4	4,172.7	4,109.9	4,367.6	4,435.5
8. SERBEST MESLEK VE HİZMETLER	2,875.0	3,013.6	3,257.9	3,425.8	3,539.0	3,648.5	3,704.1
9. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-8)	49,363.6	51,477.9	56,043.7	58,878.0	60,618.3	62,085.3	62,692.5
10. DEVLET HİZMETLERİ	4,725.9	4,886.2	5,075.1	5,351.6	5,715.6	6,280.8	6,721.0
11. TOPLAM (9+10)	53,962.5	56,364.1	61,118.8	64,229.6	66,333.9	68,366.1	69,413.5
12. İTHALAT VERGİSİ	2,949.6	2,399.0	2,298.1	2,078.0	3,039.2	3,025.0	3,205.5
13. GSYİH (Alıcı Fiyatlarıyla) (11+12)	56,912.1	58,763.1	63,416.9	66,307.6	69,373.1	71,391.1	72,619.2
14. DIŞ ALEM NET FAKTÖR GELİRLERİ	-270.5	-335.1	-442.0	-463.3	-851.9	-522.5	-333.8
15. GSMH (Alıcı Fiyatlarıyla) (13+14)	56,641.6	58,428.0	62,994.9	65,844.3	68,521.2	70,868.6	72,285.4

(1968 yılı üretici fiyatlar ile)

Faaliyet Kolları ve Toplamları	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968
1. TARIM	26,574.9	29,139.0	29,016.7	27,883.9	30,877.3	30,630.8	31,351.7
a. Çiftçilik ve hayvancılık	26,048.7	28,544.8	28,408.8	27,177.8	30,125.5	29,699.2	30,484.0
b. Ormancılık	409.9	426.9	455.3	529.1	592.9	678.4	692.0
c. Balıkçılık	116.3	167.3	152.6	177.0	158.9	253.2	175.7
2. SANAYİ	12,831.4	14,369.9	15,986.1	17,500.5	20,153.1	21,796.9	24,206.8
a. Madencilik ve Taş Ocakçılığı	1,249.7	1,251.3	1,567.6	1,769.1	1,969.6	1,856.1	1,904.5
b. İmalat Sanayii	10,761.8	12,303.0	13,399.4	14,675.0	16,913.2	18,649.9	20,905.7
c. Elektrik, Gaz ve Su	819.9	815.6	1,019.1	1,056.4	1,270.3	1,290.9	1,396.6
3. İNŞAAT	4,478.3	4,898.5	5,444.5	5,637.7	6,419.1	6,603.0	7,333.0
4. TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET	6,847.8	7,753.2	8,283.2	8,786.8	10,109.5	10,729.9	11,736.9
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	5,018.3	5,383.0	5,672.8	6,145.9	6,923.6	7,385.8	8,178.8
6. MALİ MÜESSESELER	1,734.1	1,926.5	2,018.2	2,110.0	2,349.7	2,624.9	2,959.3
7. KONUT SAHİPLİĞİ	4,600.7	4,707.7	4,970.2	5,037.1	5,238.4	5,459.4	5,719.0
8. SERBEST MESLEK VE HİZMETLER	3,886.8	4,271.2	4,458.5	4,582.3	5,114.2	5,344.0	5,702.4
9. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-8)	65,972.3	72,449.0	75,850.2	77,684.2	87,184.9	90,574.7	97,187.9
10. DEVLET HİZMETLERİ	7,096.5	7,700.5	7,830.2	8,332.7	8,800.9	9,430.6	10,050.3
11. TOPLAM (9+10)	73,068.8	80,149.5	83,680.4	86,016.9	95,985.8	100,005.3	107,238.2
12. İTHALAT VERGİSİ	3,961.3	4,141.8	4,101.6	4,061.3	4,642.9	4,883.2	4,951.9
13. GSYİH (Alıcı Fiyatlarıyla) (11+12)	77,030.1	84,291.3	87,782.0	90,078.2	100,628.7	104,888.5	112,190.1
14. DIŞ ALEM NET FAKTÖR GELİRLERİ	-275.8	-103.1	-162.6	2897	575.6	302.0	303.3
15. GSMH (Alıcı Fiyatlarıyla) (13+14)	76,754.3	84,188.2	87,619.4	90,367.9	101,204.3	105,190.5	112,493.4

(1968 yılı üretici fiyatlar ile)

Faaliyet Kolları ve Toplamları	1969	1970	1971	1972	1973	1974(1)	1975(1)
1. TARIM	31,732.6	32,467.8	36,762.9	36,594.8	32,921.7	36,418.9	40,282.8
a. Çiftçilik ve hayvancılık	30,666.8	31,418.3	35,503.2	35,322.2	31,603.5	34,989.2	38,607.4
b. Ormancılık	831.6	836.3	1,027.2	1,016.9	1,036.5	1,119.8	1,334.5
c. Balıkçılık	234.2	213.1	232.5	255.7	281.7	309.9	340.9
2. SANAYİ	27,114.4	27,230.5	29,667.7	32,709.1	36,671.8	39,494.8	43,059.2
a. Madencilik ve Taş Ocakçılığı	2,221.1	2,098.6	2,296.0	2,361.2	2,463.3	2,728.3	2,878.2
b. İmalat Sanayii	23,340.5	23,574.0	25,620.1	28,439.3	32,127.0	34,439.5	37,455.9
c. Elektrik, Gaz ve Su	1,552.8	1,557.9	1,751.6	1,908.6	2,081.5	2,327.0	2,725.1
3. İNŞAAT	7,539.7	8,167.7	7,796.7	8,361.4	8,970.5	9,518.9	10,326.8
4. TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET	12,633.0	13,827.0	15,512.4	17,453.8	19,464.4	21,586.2	23,645.9
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	8,738.9	10,031.5	11,301.6	12,570.3	13,910.0	15,182.7	16,461.4
6. MALİ MÜESSESELER	3,305.5	3,533.6	3,833.0	4,171.0	4,550.6	4,964.7	5,232.3
7. KONUT SAHİPLİĞİ	6,044.2	6,438.5	6,679.3	6,951.4	7,429.6	7,914.4	8,464.7
8. SERBEST MESLEK VE HİZMETLER	6,055.6	6,378.8	6,973.9	7,418.1	7,753.5	8,408.4	9,166.0
9. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-8)	103,163.9	108,075.4	118,527.5	126,229.9	131,672.1	143,489.0	156,639.1
10. DEVLET HİZMETLERİ	10,670.5	11,518.2	12,232.8	12,867.9	13,733.5	14,625.0	15,470.6
11. TOPLAM (9+10)	113,834.4	119,593.6	130,760.3	139,097.8	145,405.6	158,114.0	172,109.7
12. İTHALAT VERGİSİ	4,333.2	4,355.0	4,420.9	4,965.1	5,022.9	5,223.3	5,651.0
13. GSYİH (Alıcı Fiyatlarıyla) (11+12)	118,167.6	123,948.6	135,181.2	144,062.9	150,428.5	163,337.3	177,760.7
14. DIŞ ALEM NET FAKTÖR GELİRLERİ	426.5	1,476.6	3,004.1	4,413.6	6,029.1	4,775.6	3,622.6
15. GSMH (Alıcı Fiyatlarıyla) (13+14)	118,594.1	125,425.2	138,185.3	148,476.5	156,457.6	168,112.9	181,383.3

(1968 yılı üretici fiyatlar ile)

Faaliyet Kolları ve Toplamları	1976(1)	1977(1)	1978(1)	1979(1)	1980(1)	1981 (1)	1982(1)
1. TARIM	43,370.7	42,787.0	43,991.5	45,213.4	45,976.9	46,024.3	48,904.6
a. Çiftçilik ve hayvancılık	41,759.2	41,274.1	42,153.5	43,272.4	43,913.2	43,848.0	46,825.1
b. Ormancılık	1,237.6	1,139.1	1,399.0	1,401.8	1,432.6	1,492.8	1,346.6
c. Balıkçılık	373.9	373.8	439.0	539.2	631.1	683.5	733.2
2. SANAYİ	47,082.3	50,334.0	52,044.8	49,504.0	47,974.7	52,440.4	55,842.1
a. Madencilik ve Taş Ocakçılığı	3,018.3	3,267.5	3,428.8	3,584.9	3,651.2	3,934.0	3,945.4
b. İmalat Sanayii	40,837.5	43,497.5	44,861.0	42,009.0	40,287.5	44,192.8	47,095.1
c. Elektrik, Gaz ve Su	3,226.3	3,569.0	3,755.0	3,910.1	4,036.0	4,313.6	4801.6
3. İNŞAAT	11,181.9	11,802.0	12,290.5	12,806.2	12,906.0	12,959.5	13,021.3
4. TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET	25,757.5	26,988.0	27,864.4	27,055.0	26,230.2	28,056.6	29,489.5
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	17,979.6	19,285.8	19,701.6	19,116.6	18,325.6	18,994.7	19,356.0
6. MALİ MÜESSESELER	5,713.6	6,273.5	6,574.7	6,772.0	6,893.8	7,024.8	7,137.2
7. KONUT SAHİPLİĞİ	9,535.3	9,901.9	10,302.3	10,699.8	11,141.0	11,436.4	11,746.4
8. SERBEST MESLEK VE HİZMETLER	9,814.6	10,224.6	10,551.2	10,454.4	10,348.6	10,805.0	11,328.5
9. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-8)	170,435.5	177,596.8	183,321.0	181,621.4	179,796.8	187,741.7	196,825.9
10. DEVLET HİZMETLERİ	16,558.2	17,546.2	18,628.7	19,415.5	20,545.5	21,367.3	22,521.1
11. TOPLAM (9+10)	186,993.7	195,143.0	201,949.7	201,036.9	200,342.3	209,109.0	219,347.0
12. İTHALAT VERGİSİ	6,213.0	6,433.8	5,363.8	4,449.7	3,613.2	3,731.7	4,120.9
13. GSYİH (Alıcı Fiyatlarıyla) (11+12)	193,206.7	201,576.8	207,313.5	205,486.6	203,955.5	212,840.7	223,467.9
14. DIŞ ALEM NET FAKTÖR GELİRLERİ	2,543.9	1,781.4	1,869.1	2,856.5	2,165.4	1,831.0	962.7
15. GSMH (Alıcı Fiyatlarıyla) (13+14)	195,750.6	203,358.2	209,182.6	208,343.1	206,120.9	214,671.7	224,430.6

Kaynak : ceterisparibus.net (2004)

KAYNAKÇA

- Akşin, Sina (1980), 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Gerçek Yayınları, İstanbul
- Aktan, Reşat (1968), Türkiye İktisadı, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Alpago, Hasan (2002), IMF Türkiye İlişkileri, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Alpar, Cem (1974), Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayinin Koruyucu Dış Ticaret Politikası, A.İ.T.T.A. Yayınları No: 74, Ankara.
- Alpar, Cem (1982), Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme, A.İ.T.İ.A. Ekonomi Fakültesi Yayını, Ankara.
- Altıntaş, Mustafa (1978), Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları, Ankara.
- Atatürk, Gazi M. Kemal (1997): Söylev, Cilt I ve Cilt II, Nutuk (günümüz diline çevirip basıma hazırlayan Ord. Prof. H.V. Velidedioğlu), Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- Avcıoğlu, Doğan (1987), Türkiye'nin Düzeni, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi.
- Aysan, Mustafa (1982), Atatürk'ün Ekonomi Politikası, İ.Ü.A.D.A. Enstitüsü Yayın No:8, İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1988), İkinci Adam, Cilt I,II,III, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Başar, Ahmet Hamdi (1981), Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara.
- Başkaya, Fikret (1986), Türkiye Ekonomisindeki Bunalım Dönemi (1931-1933) Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Ankara Birlik Yayıncılık.
- Balkanlı, Ali O. (2002), Türkiye' de Ekonomik Gelişme ve Kriz, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Berkes, Niyazi (1969), Türkiye İktisat Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul
- Berkes, Niyazi (1975), Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Blaisdell, Donald C. (1979), Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi "Düyun-u Umumiye", Doğu-Batı Yayınları, İstanbul
- Boratav, Korkut (2003), Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, İmge Kitabevi, Ankara.

- Cem, İsmail (1995), Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Coşar, Nevin (1995), Türkiye’de Devletçilik, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Çarıkcı, Emin (1983), Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Sanayileşme Politikaları, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Çavdar, Tevfik (1975), Milli Mücadele Başlarken, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Çavdar, Tevfik, İttihat ve Terakki, İletişim Yay., 2. bası, İstanbul.
- Çavdar, Tevfik (1995), Türkiye Demokrasi Tarihi, 1939-1950, İmge Kitabevi, Ankara.
- Çavdar, Tevfik (2003), Türkiye Ekonomisinin Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara.
- Çelebi, Kemal (1998), Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri ve İstikrar Politikaları, Emek Matbaacılık, Manisa.
- Derin, Haldun (1940), Türkiye’de Devletçilik, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul.
- Dinçer, İbrahim (1965), Sanayileşen Türkiye, Doğruluk Matbaası, İstanbul.
- D.P.T., (1969), Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1968), Ankara.
- D.P.T., (1963), I.B.Y.K.P., Dpt Yayını, Ankara.
- Duru, C., Turan, K., ve Öngeoğlu, A. (1982), Atatürk Dönemi Maliye Politikası, Tisa Yayıncılık, Ankara.
- Effimianidis, Yorgaki (1936), Cihan İktisat Buhranı Önünde Türkiye, II. Cilt, İstanbul.
- Eldem, Vedat (1994), Harp ve Mütareke yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik Yapısı, T.T.K. Yayınları, Ankara.
- Eren, Aslan (2001), Türkiye’nin Ekonomik Analizi, Muğla.
- Eroğlu, Hamza (1981), Atatürk ve Devletçilik, Olgaç Matbaası, Ankara.
- Ete, Muhlis (1956), Türkiye’nin Sanayi Politikası, Tan Matbaası, İstanbul.
- Giritli, İsmet (1980), Kemalist Devrim ve İdeolojisi, İstanbul.
- Han, Ergül (1978), Türkiye’de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi, E.İ.T.İ.A. Yay. Eskişehir.
- Hatipoğlu, Zeyyat (1974), İktisadi Kalkınma ve Türkiye Ekonomisi, İ.T.Ü. İnşaat Fakültesi Matbaası, İstanbul .
- Hiç, M. (1981), Türkiye Ekonomisi, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- İlkin, Akın (1974), Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İstanbul.

- İnan, A. Afet (1972), Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, T.T.K., Ankara.
- İnan, A. Afet (1989), İzmir İktisat Kongresi, T.T.K. Yayınları, Ankara.
- İnönü, İsmet (1999), Cumhuriyet'in İlk Yılları, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul.
- Kansu, Günel (2003), Planlı Yıllar, İş Bankası Kültür yay., İstanbul
- Karakoyunlu, Yılmaz (1997), Türk Çağdaşlaşma Sürecinin Ekonomik Boyutu, Diyalog Yayınları, İstanbul,
- Karlık, Rıdvan (1997), Türkiye Ekonomisi. İstanbul.
- Kazgan, Gülten (1970), Tarım Ekonomisi ve İktisadi Gelişme, Yalkın Ofset, İstanbul.
- Kazgan, Gülten (1988), Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitapları, İstanbul.
- Kazgan, Gülten (1999), Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kepek, Yakup ve Yentürk, Nurhan (2003), Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Keyder, Çağlar (1993), Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Kıpal, Ulaş ve Uyanık, Özgür (2001), Cumhuriyet dönemi İktisat Politikaları, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Kongar, Emre (1981), Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları, İtimat Yayınları, Ankara
- Koraltürk, Murat (1999), "1920'lerden 1960'lara Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları", 75 Yılda Düşünceler Tartışmaları, ed. Mete Tunçay, Tarih Vakfı yay., İstanbul.
- Korum, Uğur (1982), "1923-1929 Döneminde Türkiye'de Sanayi ve Sanayi Politikaları" Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, AÜSBF Yayınları No: 513, Ankara.
- Kuruç, Bilsay (1991), Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Kuruç, Bilsay (1993), Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, A.Ü. S.B.F. Yayınları, Ankara.
- Kuyucuklu, Nazif (1986), Türkiye İktisadı, Beta Yayınları, İstanbul.

- Naci, Fethi, (1984), 100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Öçkün, A. Gündüz (1968), Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara.
- Öçkün, A. Gündüz (1997), İktisat Tarihi Yazıları, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara.
- Önder, Türel O. (2001), Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar, Yurt Yayınları, İstanbul
- Özgür, Özlem (1976), Sanayileşme ve Türkiye (100 Soruda) Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (1984), Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913, Yurt Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (1984), Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi, Yurt Yayınları, Ankara.
- Parasız, İlker (1998), 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Parasız, İlker (2002), Enflasyon, Kriz, Ayarlamalar, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Sarç, Ömer Celal (1949), Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları, İ.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul.
- Serin, Necdet (1963), Türkiye'nin Sanayileşmesi, A.Ü.S.B.Ü.F. Yayın No:167-169, Ankara.
- Seyidoğlu, Halil (1982), Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Sezen, S. (1999), Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama, TODAİE Yayınları.
- Sezgin, Ömür (1984), Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal rejim Sorunu, Birey ve Toplum Yay. Ankara.
- Soysal, Mümtaz (1958), Demokratik İktisadi Planlama İçin Siyasi Mekanizma, SBF ve TODAİE Ortak Yay. Ankara.
- Sönmez, Mustafa (1978) Kapitalist Devlet İşletmeleri ve Türkiye, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, Ankara
- Şahin, Hüseyin (1985), Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa.

- Tabakoğlu, Ahmet (2000), Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Tayanç, Tunç (1983), Sanayileşme Sürecinde 50 yıl, İstanbul.
- Tekeli, İlhan, Planlı Ekonomi İlkeleri Türkiye Cumhuriyetinin Ekonomik ve Sosyal Politikası 1930-1980, Tarih Vakfı, İstanbul.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, (1982), Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğın Oluşumu, ODTÜ Yayını, Ankara.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (1983), 1929 Dünya Bunalımında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ Yayınları, Ankara.
- Tezel, Yahya S. (2002), Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Türk Tarih Vakfı, İstanbul.
- T.O.B.B., (1990) Planlı Dönemde rakamlarla Türkiye Ekonomisi, Ankara.
- Tokdemir, Ertuğrul, “1980 Sonrasında Türkiye’de İktisat Tarihçiliği”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 15.
- Tokgöz, Erdinç (1999), Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999), İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Toprak, Zafer (1995), İttihat-Terakki ve Devletçilik, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Zafer (1982), Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yayınevi, Ankara.
- Tunaya, Tarık Zafer (1952), Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul.
- Uludağ, İlhan ve Arıcan, Erişah (2003), Türkiye Ekonomisi, Der Yayınları, İstanbul.
- Ülken, Yüksel (1981), Atatürk ve İktisat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Yaşa, Memduh (1966), İktisadi Meselelerimiz, N. Uycan Matbaası, İstanbul.
- Yaşar, Selçuk (1978), Sanayide Devlet, Abajoli Matbaası.
- Yenal, Oktay (2003), Cumhuriyet’in İktisat Tarihi, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Yerasimos,Stefanaos (1994), Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye-Dünya Savaşından 1971’e, Çev.Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul.
- Zeytinoğlu,Erol (1972),Türkiye Ekonomisi,İstanbul Matbaası,İstanbul.

MAKALELER

- Akşin, Sina (1971), “İttihat ve Terakki Üzerine”, SBF Dergisi, Cilt: XXVI, No:1, Ankara.
- Alkin, Erdoğan (1981), “Atatürk Döneminde İktisat Politikası Arayışları”, (58 yıl sonra 2. Türkiye İktisat Kongresi) Atatürk Özel Sayısı, Para Dergisi.
- Balkanlı, Ali Osman (1991), “Türkiye’de Sanayileşme”, “İktisat Dergisi”, Sayı:319,
- Erdost,Emin ve Berksoy,Taner (1982) “IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye”, Ekonomik Yaklaşım, C.3, Ankara İ.T.İ.A. Yayınları No: 192, Ekonomi Fak.Yay. No: 1982/7, Ankara.
- Hiç, Mükerrerem ve Manisalı, Erol (1980), “Sanayide Kaydedilen Gelişmeler”, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, 1923-1978, Akbank Yayınları, İstanbul.
- İlkin, Selim “Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanların Rolü”. ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979-80 Özel sayısı.
- Kazgan, Haydar (1987), “Atatürk ve Ekonomi”, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, yıl 22, sayı:261.
- Koraltürk, Murat (1995), “Türkiye’de Ekonomik ve Toplumsal Tarih Araştırmaları Üzerine Son Gelişmeler”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi, Cilt 1, Sayı 3.
- Öztürk, Ahmet (1986), “Cumhuriyet Döneminde Planlama Çalışmalarının Etkinliği” Maliye Yazıları Dergisi.
- Salepçioğlu, M. Adil (2003), “Seçilmiş Yıllar İtibariyle Karşılaştırmalı İktisat Tarihimiz”, T.C. Maltepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Analiz Dergisi, Sayı 2, S.29, İstanbul.
- Salepçioğlu, M. Adil (1994), “ Türkiye ve Ekonomik Kalkınma Modeli”, Altıok Dergisi, Şafak Yayıncılık, İstanbul.
- Sarc, Ömer Celal (1980), “Cumhuriyetin Kuruluşu Sırasında Türkiye Ekonomisi”, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi”, (Ed. Yaşa,M.), Akbank Yayınları İstanbul.

- Soyak, Alkan (2005), "Ertelenen 9. Kalkınma Planı ve Türkiye'de Planlamanın Geleceği Üzerine Bir Not". Bilim ve Ütopya Dergisi", S.136
- Trak, Ayşe (1983), "Liberalizm ve Devletçilik (1923-39)", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tünay, Muharrem (1985), "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. Cilt 2, Sayı 4.
- Uyguner, Muzaffer (1977), "Atatürk Devletçiliğine Bir Bakış", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Sayı 49.
- Ülgener, Sabri (1971), "Türkiye'de Planlama ve Planlı Döneme Geçiş", Cilt 1, İktisat Fakültesi Yayınları No:298, İstanbul.
- Ülken, Yüksel (1981), "Atatürk ve İktisadi Kalkınma Yaklaşımı", Para Dergisi.
- Ülken, Yüksel (1987), "Atatürk ve Sanayileşme" İstanbul Sanayi Odası Dergisi, yıl 22, sayı 261.
- Derbentli, Taner (1981), "1923-1938 Yılları Arasında Türk Sanayinin Gelişimi". Bursa İkt. Tic. İl. Ak. İk. Fak. Der. C.II S.2.
- Günce, Ergin (1981), "Türkiye'de Planlamanın Dünü, Bugünü, Yarını". Toplum ve Bilim Dergisi. s 84-97.
- İbrahimoğlu, Ertuğrul (1974) "Kalkınma Stratejisi Olarak İthal İkamesi ve Sorunları" 50. Yıl Semineri.Sbf Yayını.,No:312.Ankara.
- İlkin, Akın, "Türkiye'de Sanayi Politikası (1923-1973)." İ.Ü. İkt. Fak. Mec. C.30 s.1-2.
- İlkin, Selim, "Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanlarının Rolü". ODTÜ Gelişme Der. 1979-1980 Özel Sayı s.257-288.
- Kepenek, Yakup (1975),"Özel Sektör Yatırımlarını Belirleyen Faktörler" Cumhuriyet'in 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, Ankara.Sbf.s.62-80.
- Kızılçelik, Sezgin (1993)," Atatürk Döneminde Sanayileşme Çabaları". Selçuk Üni. Ata Der. S.4.
- Nedim, Vedat (1932), "Değişen Cihan Münasebetleri İçinde Türkiye", Kadro, Cilt I, Sayı 5, ss 13-18.
- Sarıca, İsmail (1988), "Atatürk'ün Ekonomi İle İlgili Görüşleri, Türkiye İktisat Kongresi ve Sanayi Planları". TİD S. 381.s.23-59.

- Soysal, Mümtaz (1961),” Planlama ve Demokrasi”. DPT Der. Sonbahar C.I S.1 s.63.
- Tezel, Yahya (1977), “1923 – 1938 Döneminde Türkiye’nin Dış İktisadi İlişkileri”, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Semineri, ss193-229.
- Tinbergen, J. (1961), “İktisat Politikasının Planlanması ve Meseleleri”.DPT Der. C.S. I.

TEZLER

- Öztürk, İhsan (1995), “Cumhuriyet Dönemi Sanayi Planlamasının Düşünce Kökenleri” .Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , İ.Ü.A.İ.İ.T.E. İstanbul.
- Ergül, Acar (2002), “Türkiye de Devletçiliğe Geçişin Ekonomik ve Politik Temelleri”.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi ,A.Ü.S.B.E.. Ankara.
- Ertüzün, Rengin (1991), “Ekonomi Politikası Düzeni Açısından Devletçilik ve Cumhuriyet Döneminde (1923-1939) Devletçilik “.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Y.Ü.S.B.E., İstanbul.
- Kuzucu, Yılmaz (2002), “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Planlı Kalkınma Deneyimi: 1933 ve 1936 Yılı Uygulamaları”.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. S.B.E. İstanbul
- Salepçioğlu, M. Adil (1999), “Küreselleşme Süreci Bağlamında Yalın Kalite Analizi”.Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü.S.B.E. İstanbul.
- Tuna, Serkan (1995), “Türkiye’ de 1923-1938 Dönemi Ekonomi Politikalarının Oluşturulmasının Yol ve Yöntemleri”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , İ.Ü.A.İ.İ.T.E. İstanbul.

WEB SİTELERİ

www.akintarih.com/ataturk (Erişim tarihi: 13/02/2005)

www.bucatarih.sitemynet.com/cum/osmcokus/11.mesrutiyet
(Erişim tarihi: 17/03/2005)

www.cagdastoplum.org/bilgi/millimucadeleveekonomi2.htm
(Erişim tarihi : 27/04/2005)

[www.ceterisparibus.net .tez/ataturk](http://www.ceterisparibus.net.tez/ataturk) (Erişim tarihi: 20/10/2004)

www.dosyabul.com/karmaekonomi2.htm (Erişim tarihi: 15/11/2005)

www.ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/akcayma.pdf
(Erişim tarihi: 30/02/2005)

www.plan9.dpt.gov.tr/plan9.htm (Erişim tarihi: 15/07/2005)

[www.students.itu.edu.tr /bintas/ekon.htm](http://www.students.itu.edu.tr/bintas/ekon.htm) (Erişim tarihi: 17/06/2005)